Bombay Sanskrit Series.

No. XI.

BHARTRIHARI'S NÎTIS'ATAKA AND VAIRÂGYAS'ATAKA.

Price Rs. (1) One.

THE

NÎTIŚATAKA AND VAIRÂGYAŚATAKA

OF

BHARTṚIHARI.

WITH EXTRACTS FROM TWO SANSKRIT COMMENTARIES.

EDITED WITH NOTES

BY

THE HON'BLE KÁSHINATH TRIMBAK TELANG, M.A., LL.B.,

SOMETIME SENIOR DAKSHINA FELLOW, ELPHINSTONE COLLEGE,
JUDGE, H. M.'S HIGH COURT, BOMBAY
&c., &c., &c.

Bombay:
SUNDER PANDURANG,
BOOKSELLER,
KALKADEVI ROAD.

1893.

INTRODUCTION.

LITTLE that is thoroughly trustworthy is known of the personal history of Bhartrihari, the reputed author of the three Śatakas,* two of which are now published in this volume. Tradition does, indeed, tell us a few circumstances concerning him, but the historical authenticity of many of them may be—and, as a matter of fact, has been--questioned. We are told, for instance, that he was the author of a poem, and of a grammar, and also of what may be called a poetical grammar, or rather a grammatical poem.† We are told also that he was a scion of a royal family of great celebrity, and not merely a younger scion, but one entitled to wear the kingly crown. With respect to this, however, a story is told of his detection of a certain domestic intrigue,‡ which rendered him so thoroughly disgusted with the pleasures of this world, that he retired to the forests, resigning his crown in favour of his younger

* In the passage from Colebrooke's Essays quoted further on in the text, it will be observed that he speaks of "either three or four Śatakas or centuries of couplets." What is this fourth Śataka? Is it the Śântiśataka published in the Kâvyasangraha? (Calcutta, 1872). But this can scarcely be intended. There is a Stanza cited as Bhartrihari's in Sârngadhara (p. 46, Banâras Ed.), which is not to be found in any of the copies of our Śatakas examined for this edition; nor in the Śringâraśataka copies that I have seen. See also p. 597.

† Namely, these Śatakas, the Vâkyapadîya, and the Bhattikâvya respectively.

‡ See the note to Stanza 2 of the Nîtiśataka, and Asiatic Researches, Vol. IX., p. 152. See, too, Bohlen's Præfatio, p. vi. Bohlen says that the story occurs in the Vetâlapanchavinśati But on reference to the edition of that work recently published at Calcutta I cannot trace it there There is, indeed, a story about some strange fruits (pp. 3 and 4), but it is totally different from that related by the commentator under St. 2, and is not, in the Vetâlapanchavinśati, connected with Bhartrihari's alleged abdication. But see contra Indian Antiquary, Vol. V., p. 1, where Prof. Tawney gives the same story on the authority of the Vetâlapanchavinśati; also Nibandhamâlâ, No. 28, p 19

brother – Vikrama.* Again I have been told that a cave is still pointed out at Ujjayinî as Bhartṛihari's, and is popularly called "Bhartṛihari's Gumphâ." Within its recesses is shewn an altar at which he used to make his offerings. And it is supposed that there ran from this cave a subterranean passage to Banâras, which is, however, said to be now blocked up. A beamlike block of stone broken in twain appears in the roof of the cave about to fall down; and on its visible side there are some hollows and unevennesses which are interpreted to be the marks left by Bhartṛihari's hand held up to support the beam from falling.†

But leaving aside for the present such traditional scraps of information, some of which will have to be discussed in a more suitable place in the sequel, let us first turn to the question which lies on the very threshold of all inquiry concerning this matter—Who is the real author of these Śatakas? In 1801, speaking of Bhartṛihari, Colebrooke wrote as follows :—" A beautiful poem has been composed in his name, containing moral reflections which the poet supposes him to make on the discovery of his wife's infidelity. It consists of either three or four Śatakas or centuries of couplets "‡ In this passage, however, we cannot but think that the learned writer has been thrown out of his usual accuracy. In the first place, it is only the second Stanza of the Nîtiśataka which lends any support to the position accepted by him in the first sentence above quoted. But there is absolutely nothing to shew that any other portion of that Śataka, or any portion whatever of the other Śatakas, was suggested by the same circumstance as that Stanza.

* See Bohlen, p. vi., Colebrooke's Essays (Madras Reprint, 1870), Vol. II., pp. 174-5, and Lassen quoted at Indian Antiquary, Vol. IV, p. 2. See, too, Tawney's Bhartṛihari, Preface, p v. In the Asiatic Researches, Vol. IX., p. 141, Bhartṛihari is said to have reigned for 14 years, and to have been then succeeded by Vikramâditya. For other stories regarding Vikrama and Bhartṛihari, see Asiatic Researches, Vol. IX, p 152, भरतखंडाचा अर्वाचीन कोश, by Godbolé, pp 346, *et seq.* A brother of Vikrama is said to have emigrated to Kâśmîr, and his companion, "Sâradah Nandana," is supposed to have introduced the Śâradâ alphabet into Kâśmîr. Dr Buhler to whom we are indebted for information regarding this tradition suggests that this brother of Vikrama may possibly be Bhartṛihari. See J. B. B. R. A S. (Special No. 1877), p 31.

† I learnt this from a verbal communication from a friend who was in those parts for some time I also learnt from Prof. A. B. Kathavate that a similar 'Gumphâ' is supposed to exist at Mount Abu.

‡ See last page, note, and Colebrooke's Essays, Vol. II, p. 6, note.

On the contrary, that they were not so suggested is rendered at least very likely by the fact, that most of the ideas enunciated in these other portions of his work—and especially in the Nitiśataka, of which the Stanza in question forms part—have no manner of connexion with Bhartṛihari's domestic misfortune. And, secondly, when Colebrooke speaks of the poem as "composed in his [*i. e.*, Bhartṛihari's] name" in that unqualified manner, one cannot fail to see that he had laid aside his wonted caution here also. Accordingly, we find that in 1804, when writing his Introductory Remarks to the Calcutta Edition of the Hitopadeśa, &c. (a collection containing among other works these Śatakas also), he expressed himself somewhat differently on the point,* and his final opinion may thence be taken to have been this, that *probably* some other person than Bhartṛihari had put forth these Śatakas under Bhartṛihari's name. Colebrooke does not state the grounds for his opinion. He may have been led to it by the belief, that royalty and authorship do not in India co-exist in one and the same person. But I am not aware that that proposition, if laid down, has been satisfactorily made out.† On the other hand, it seems to me, I must confess, somewhat difficult to understand, what motive there can have been in giving to the work the name of a person who does not appear to have been ever in occupation of a throne, except from the very tradition which is here to be distrusted. Nor is it quite in keeping with all ideas of propriety, that an utter stranger should venture to touch on such a delicate topic as that which is supposed to be alluded to in the second couplet above spoken of.

Another theory which has been suggested with regard to the

---

* Essays, Vol. II., pp. 74-5.

† As the reason assigned is only assigned on conjecture (see, however, Colebrooke's Essays, Vol. II, pp. 89 90), I have, of course, not dwelt on the topic more at length. But although the instance among others of Māgha, which is mentioned by Colebrooke elsewhere (Vol. II., p. 80), would seem to give some colour to the theory suggested, still on the other hand it must be remembered that the internal evidence furnished by works like the Kādambarī and Daśakumāracharita (see p. 152 and particularly p. 1[illegible] of the former and p. 18 of the latter, Calc. Ed, Samvat 1925), shows that our princes of days gone by went through a somewhat extensive course of instruction in which poetry was not by any means neglected. Surely then it is also possible, to say the least of it, that an individual prince might rise to be even a very good poet.

composition of these Śatakas is that they were mere compilations made by Bhartṛihari, a mere collection of "elegant extracts" from the works of previous writers. This theory seems to be in part countenanced by Bohlen, who adduces the parallel example of the sayings ascribed to Solomon and others.* That this again is possible I do not deny. For besides the parallel example alluded to by Bohlen, there is also to be considered, in favour of this theory, the circumstance, that the Hindus have always been fond of these Subhâshitas with which their conversation in ordinary life is to this day considerably interlarded.† In further support of the theory it is to be observed, that some of the Stanzas occurring in these Śatakas are also to be found in other works still extant.‡ Against the reception of this theory, on the other hand, it deserves to be remembered, that there is an entire absence of positive evidence in support of it. Another objection is, that the almost uniform and unbroken tradition of Bhartṛihari's authorship does not relegate him to the position of a mere compiler. And a further objection is, that it is possible to trace a certain family likeness between the various verses which can scarcely belong to the parts of a *mere compilation*.§ On the Stanzas common to Bhartṛihari with Kâlidâsa and others, some remarks will have to be made in the sequel. Meanwhile upon the whole, and in the present condition of our knowledge of these matters, the safest course as well on this as on

* See Bohlen's Praefatio, p. vi.

† For a few more observations on this point see the tractate entitled "Was the Râmâyaṇa copied from Homer?" p. 58.

‡ A further support to the theory may be found in the circumstance, that most of the MSS. of the Śatakas differ from each other as to the number and even the position of the Stanzas. In the sequel, we have suggested what we conceive to be the probable origin of this circumstance—upon the theory that these Śatakas are not a mere compilation. And, as a parallel example, we may refer here to what is stated about the several recensions and MSS of the Râmâyaṇa by Prof. Weber in his Disquisition on that work. See the note at p. 177 of the Indian Antiquary, Vol. I. See further our "Critical Notice," *infra*. Bohlen's final conclusion on this point seems to agree with ours.

§ Comp. Lassen at Indian Antiquary, Vol. IV, pp. 1-2, and Tawney's Bhartṛihari Preface, p. vii. Prof. Max Muller says —"That there was a Buddhistic flavour about Bhartṛihari's Śatakas has long been perceived," a proposition which is scarcely compatible with the Śatakas being a mere collection of elegant extracts. As to this proposition itself, however, see below

the last point is, in my opinion, to adhere to the tradition of king Bhartṛihari's full authorship of these works, until we are in possession of more positive and cogent reasons for deserting it than are at present available.

Having thus concluded the first branch of our inquiry, let us now proceed to the next great question—When did Bhartṛihari live? Upon this point, there is no internal evidence of any cogency forthcoming. Two points, there are, however, upon which, perhaps, an argument as to his probable age may be founded, and it will, therefore, be just as well to clear them up as far as possible in the first instance. Now, in numerous verses of the Vairâgyaśataka, we have ideas enunciated, bearing a striking resemblance to ideas which in our days are associated with the name of the great Vedântic philosopher—Śankarâchârya.* And not only is there a resemblance of ideas, there is also a resemblance in the phraseology employed to express those ideas. Thus, attention may be drawn to the following among other instances. The whole of the first Stanza in our text of the two Śatakas, both in language and in doctrine, savours strongly of Vedântism. A similar association is suggested by the distinction so pointedly taken in the first two lines of the eleventh Stanza of the Vairâgyaśataka, between संसारविच्छित्ति and स्वर्ग. Once more, the eradication of karma; the absorption into the Brahma; the dispelling of मोह or delusion by ज्ञान or true knowledge; expressions such as त्रिभुवनमपि ब्रह्म मनुते, निर्विकल्पसमाधि,† and so forth—all these also point in the same direction. Still taking all these matters together, it must be admitted, I apprehend, that they do not much advance our inquiry, since although Śankara is generally regarded—and, if I may say so, deservedly regarded—as the *best* expositor of Vedântic doctrine, he is not to be regarded as also chronologically their *first*

---

* When I first wrote thus, I was not aware that the argument here referred to had actually been put forward. It has now been urged by M. Regnaud, as I learn from Prof. Tawney's Preface to his Translation of Bhartṛihari, p. vi., and from the review of M. Regnaud's Edition in the Indian Antiquary, Vol. V., p. 32. The writer of that review says:—"There can be no doubt about the correctness of that argument." But he is, I will venture to say, decidedly too dogmatic.

† Vide Stanzas 52; 72, 89; 84, 61. Others could easily be added, but for our present purpose these are enough.

expositor. For accepting Śankara, as he is generally accepted to have flourished about the eighth century of Christian Era,* it may be demonstrated, that a school holding doctrines coinciding with his existed even before his time. We know from the Harshacharita, that a sect of the name of Aupanishadas existed in India in the days when the great Harshavardhana ruled at Kânyakubja.† And the Aupanishada sect is, doubtless, identical with the sect now called Vedântins.‡ It results, therefore, that the mere coincidence of phraseology and doctrine between Śankara and Bhartṛihari is not enough warrant for bringing down the age of our author to the eighth or ninth century of the Christian Era.

Another fact on which an argument may possibly be based in support of the position that these Śatakas are a comparatively recent work, is the mention of the Purâṇas in Stanza 81 of the Vairâgyaśataka. Now it is well known, that there is, an almost complete consensus of opinion among European Sanskṛit scholars, that these Purâṇas cannot, at the highest, be placed further than about a thousand years ago. Professor Wilson, for instance, who has examined the question in the most elaborate manner, says that these Purâṇas seem to have accompanied or followed the innovations of the Śaiva, Vaishṇava and other teachers whom he names, and the earliest of whom is assigned by him to the eighth or ninth century of the Christian Era. True, he qualifies this by saying that "this applies to some only out of the number, as I shall

---

* Colebrooke's Essays, Vol. I., p. 332. A different date is proposed at p. 351 of the Indian Antiquary, Vol. I., by Prof. Bhâṇḍârkar. Still another is put forward by Mr. Burnell in his preface to the Sâmavidhâna Brâhmaṇa. I would only repeat here a remark which I have made elsewhere, that the question cannot be regarded as finally settled. And see now the preface to my edition of the Mudrârâkshasa in this series.

† See Hall's Vâsavadattâ Preface, p. 53, and Harshacharita (Kâśmîr Ed.), p. 469. Are the Brahmavâdins referred to at p. 373 to be understood to signify the same sect?

‡ Upanishad and Vedânta are convertible terms, and Madhusûdana Sarasvatî commenting on Gîtâ, Chap. VI., St. 29, says, श्रीमद्भगवत्पूज्यपाद-मतोपजीविनस्त्वौपनिषदा· and one MS. inserts शंकर after श्रीमत् in that sentence. This is conclusive. See, too, Śankara Bhâshya, pp. 515 and 519, Brihadâraṇyaka, p. 427. Max Müller's India: What it can teach us, p. 361. See further, as to the antiquity of the Vedânta Philosophy, Bühler's Âpastamba Introduction, p. xxvii., *et seq.*

presently proceed to specify."* But it is on the other hand worthy of remark, that in the specification which follows, the earliest expressly mentioned date does not go beyond the ninth century A. D., and that the implication of his remarks on those works to which he does not expressly assign a date is not in favour of a much higher antiquity for them. It would be obviously out of place to go at any length in this introduction, into an examination of the cogency of the arguments adduced by Professor Wilson, and of the soundness of the conclusions which he has based upon those arguments. But it is to be remarked, firstly, that as put by Professor Wilson himself, the arguments against the antiquity of the Purâṇas go at most only to show, what is not denied, that those works have been tampered with for sectarian purposes.† It may be said, secondly, that the precise dates to which the several interpolations are referred, require to be supported by more cogent evidence than we find set out by the Professor. Thirdly, it may be pointed out, that some of the Purâṇas which Professor Wilson expressly pronounces to be of a later age than the age of Śankara are actually quoted from by that great philosopher in his commentary on the Śvetâśvatara Upanishad.‡ Fourthly and lastly, it may be said, that even on Professor Wilson's own showing, there were Purâṇas different from, and much more ancient than, the several works which now pass under that name; and, therefore, before any argument can be based upon the mention of the Purâṇas in the Vairâgyaśataka for bringing down the age of our author to a very recent date, it must be shown which Purâṇas are referred to in that passage, whether the Purâṇas current in our own day

---

* Vishṇu Purâṇa, by Wilson Ed., by F. E. Hall, Vol. I., p. xvi.

† Cf. Prof. Bhâṇḍârkar's Monograph on the Dekkan. (Bombay Gazetteer) p. 23, *et seq*.

‡ Comp. p. 259 and p. 268 of the Bhâshya, with p. lxx. of Professor Wilson's Preface to the V. P.; also pp. 265 and 278 of the former with p. cxii. of the latter. I am bound to say, however, that I have sometimes had suspicions that this commentary is not Sânkarâchârya's. But I cannot say that they are more than vague suspicions. Max Müller does not appear to have any suspicion about it. See Sacred Books of the East, Upanishads, Part II., p. xxxii. Purânas generally, and the Vâyupurâṇa particularly, are referred to in Bâṇabhaṭṭa's Kâdambarî, pp. 18, 93, 153. See further on this subject our Bhagavadgîtâ (Sacred Books of the East), Introduction, p. 14 note, and the authorities there quoted.

under that name, or the Purâṇas which Professor Wilson distinguishes from these as the quinquepartite ones spoken of by Amara Sinha.*

These two points† being thus cleared up, the question now again presents itself—When did Bhartṛihari live? In another place

---

* See Lassen's opinion, which agrees with this, at Indian Antiquary, Vol. IV., p 7.

† Two other points have been suggested in Prof. Tawney's elegant translation of Bhartrihari. The first (see Indian Antiquary, Vol. IV., p. 1), is based on an extract from Prof. Lassen who writes as follows :—" The opinion I have expressed that the date of the composition of the three hundred short poems which by universal tradition are ascribed to Bhartrihari, must be placed before the overthrow of the Gupta dynasty, is, of course, untenable, if the passage in which Buddha is represented as a tenth incarnation of Vishṇu really formed part of the original collection, but I have already remarked above that the earliest evidence of the reception of Śâkya Muni among the incarnations of the brahmanic god is to be found in an inscription of the tenth century, and that the passage in question must therefore be regarded as an interpolation." I own I cannot accept this view. I think it more likely that the view expressed by Dr. Buhler and by Messrs. Fergusson and Burgess will be proven to be the correct one, namely, that the inclusion of Buddha among Vishṇu's incarnations must have taken place when Buddhism was still thriving in the country, which it was not in the tenth century A. D. (See the authorities quoted in our Mudrârâkshasa Introduction, pp. xxiv, *et seq*, and lix, with which compare Cunningham's Arch. Surv. Report, Vol. XVI., p 55, and Prof Bhâṇḍârkar's Dekkan, p. 45.) The question is not yet quite ripe for a final decision, and Buddhistic literature, too, may be expected to shed some light upon it. Cf Dathavansa, by Sir M. C Swamy, p. 49, St. 19 (which would seem to refer the origin of the idea to about the fourth century A. D., when the king Pându there named is supposed to have flourished), and Saddharma-Pundarîka (Sacred Books of the East), p. 5 note (which belongs, according to Dr. Kern, to about the second or third century A. D.) See also p xxii., *op. cit.*

The second point is one made by Prof. Tawney himself, and is based on Stanza 30 of the Nîtiśataka. (Indian Antiquary, Vol. IV., p. 4, and Bhartrihari, p. 13.) Prof. Tawney thinks that the reference to the cow's flesh in that Stanza involves a notion which was *not* prevalent till after the time of Bhavabhûti, and therefore that this Stanza at least dates from a later period than the eight century A D. But it must be remarked, first, that many MSS. show a various reading here which renders it unsafe to build such an argument on the basis afforded by the reference to the cow—especially having regard to Stanza 9 of the same Śataka. And, secondly, it is, I

I have incidentally made a few remarks on this point, and have arrived at the conclusion that our author probably flourished somewhat later than Kālidāsa, and a good deal earlier than the beginning of the sixth century A. C. I shall restate here the reasoning which has led me to that conclusion, in as condensed a form as may be, referring to the essay noted below for a further and fuller treatment of the subject, as also for the authorities.* Two passages, one in our Sanskrit text of the Panchatantra, and one in an English translation of the Kalila u Dimnah, exhibit a remarkable coincidence of the meaning. They occur, too, in the same story, and in the same context in the two works. The Kalila u Dimnah was a translation, not at first hand, from the Panchatantra,† and was made between the years 531 and 579 A. C. Therefore the passage in the Panchatantra may be taken to have existed in that work about 531 A. C. The Panchatantra itself also may safely be taken to have been composed not later than 500 A. C.‡ And as the passage in question is a Stanza occurring in the Nîtiśataka, the author of the Nîtiśataka may be taken to have flourished, say, *at least*, half a cen-

---

think, possible to show that the veneration for the cow in this country dates from a period probably much earlier than the eighth century. And if that is shown, the allusion to the cow is explained without any suspicion resting on the genuineness of the Stanza in which it is contained. (See on this my note on Gomûtra in the Indian Antiquary, Vol I., p 231. The sentence there quoted from the Mahâbhâshya is again to be found at Mahâbhâshya on Panini II, 2, 1, p. 358, Banâras Edition.) The veneration for the cow expressed in the address of the Parsis to the Hindu king in 717 A. D. points in the same direction, whether explained as it is explained by the late Dr. Wilson, or by the late Captain Eastwick at J. B. B. R. A. S., Vol. I, p. 177, note.

* See "Was the Râmâyana copied from Homer?" pp. 36, 56. I may add a reference here to Colebrooke's Essays, Vol II., p. 171, *et seq.*

† Prof Max Muller (India. What it can teach us, pp. 93, 356), holds that it was not the Panchatantra itself, but the original work on which the Panchatantra was based, that was translated for the king of Persia. If so, the fact does not weaken, but seems to me rather to strengthen, the argument in the text (See also Weber's History of Indian Literature, pp. 212-320.)

‡ See also Lassen (Indian Antiquary, Vol. II., p. 194), who agrees with this. Dr. Kern (Preface to Brihatsanhitâ, p. 20), has more confidence in the trustworthiness of the text of the Panchatantra than I think is legitimately due to it, considering the remarkable discrepancies between Kosegarten's text and our Bombay Classics text. And not only that, but there is also, it seems to me, some suspicion thrown upon its thorough genuineness

tury before that date. Again from Stanza 95 of the Nîtiśataka, it follows, that its author regarded Paraśurâma as an incarnation of Vishṇu It is, at all events, doubtful whether Kâlidâsa held the same opinion. A probable inference from these facts is, that Paraśurâma had not been honoured with the "*relatio inter divos*" in the time of Kâlidâsa, while he had been so honoured in the time of Bhartṛihari. If so, Bhartṛihari was most probably later in age than Kâlidâsa.

Thus far the observations which I have already made elsewhere on this topic. We shall now proceed a step further. Tradition informs us, as already remarked, that Bhartṛihari was a brother of king Vikrama, and that besides the Śatakas he composed a work called the Vâkyapadîya or Vâkyapradîpa. Now it is well known, that this Vikrama is popularly believed to be identical with the Founder of the Samvat Era,* and to have flourished about 56 B. C But it seems to me quite impossible to accept this date as the date of Bhartṛihari,† and this for the following reasons :—The Vâkyapadîya shows very clearly that its author lived at least one generation after the Chandrâchârya and others who brought the great commentary of Pa-

---

by its style in some places That question, however, cannot be discussed here. I will only add one fact which seems to me exceedingly strong. In the fourth Tantra a Stanza beginning with ध्यानव्याजमुपेत्य is quoted. That Stanza is the opening Stanza of the Nâgânanda Nâtaka, which is certainly not earlier than the age of Śrîharsha—about the middle of the seventh century. It must be clearly taken, then, to be an interpolation in the original Panchatantra, and thus to throw a suspicion on the genuineness of the whole of the current text of the work And see Burnell's Tanjore Catalogue, p 165, Aindra Grammar, p 81, as to the Panchatantra I find that the Stanza ध्यानव्याजमुपेत्य is quoted as Harigaṇa's by Sârngadhara. I cannot trace the other Stanzas cited as Harigaṇa's in any known work of Śrî Harsha.

* Dr Kern in the Preface to his edition of the Bṛihatsanhita, referring to this popular notion, says that " the objections that may be raised against the opinion, are many and formidable " And see, too, on the subject of Vikramâditya and the Samvat Era, Prof Max Muller's India: What it can teach us, p 281, *et seq*, and Weber's History of Indian Literature, p. 201, *et seq* At Asiatic Researches, Vol IX., p. 141, the era is said to have been founded by Bhartṛihari himself.

† Bohlen, who accepts the identity of the Bhartṛihari of the Śatakas and the Hari of the Vâkyapadîya (Præfatio, p. vi.), is of a different opinion. Speaking of this date, viz, 56 B. C., he says, " *quo de temporis momento nulla*

tanjali into general use after it had for some time remained in obscurity.* Now if we accept Prof. Weber's opinion about the age of Patanjali,† it is perfectly evident that this alleged contemporaneity of Vikrama and Bhartṛihari must be at once relegated to the regions of fiction. But even *if* we do *not* accept that opinion (and let me add in passing, that for my part I do not accept it, but consider it on the contrary to be quite erroneous), and even if we adopt the very much more likely proposition that Patanjali flourished about 144 B. C., even then, I say, it is clear, that we obtain something less than nine decades for all those vicissitudes in the fate of the Mahâbhâshya and that line of its descent to himself which Bhartṛihari refers to at length in the Vâkyapadîya.‡ And this period must, I think, be regarded

---

sane dubitandi causa adest idonea " On the contrary we contend, as will be seen in the text, that there is such a *causa idonea* Of course, if the identity of the grammarian Bhartrihari and the poet Bhartrihari be disproved, the argument in the text based on that identity will at once fall to the ground. But, then, if this one part of the tradition turns out to be unbelievable, the other part will not be entitled to much credence, and thus the ground will also be cut off from under the only opposing argument for the contemporaneity of Bhartrihari and the Vikrama of the Samvat Era. And the question will then be at large Colebrooke (Essays, Vol. II., p. 6) also does not question this date.

* See the interesting account of this matter in Siddh. Kaum Vol II., p 2 (Introduction by Târânâth), also Goldstucker's Pânini *ad finem* Weber also, in his Review of the latter work, seems to have discussed this matter, (see Indian Antiquary Vol II , p 206). See, further on his subject, Indian Antiquary, Vol III., p. 285, Vol IV , p 107, Vol V., p 245, Vol VI , p. 301; Max Muller's India What it can teach us, p 350, *et seq.* As to Bhartrihari's grammatical works, see also Indian Antiquary, Vol. IX , p. 308, and Max Muller's *op cit.*, p. 347, *et seq.*

† Professor Weber places Patanjali at 25 A. C For the whole discussion on the point, see Indian Antiquary, Vol. I, p 300, *et seq.*, Vol II., p 57, *et seq.*, p 69, *et seq.*, p 206, *et seq*, Goldstucker's Pânini *ad finem.* I agree with Professors Goldstücker and Bhândârkar Mr. Bhândârkar's position does not seem to me to be shaken by Prof Weber's letter in the Antiquary at p 206, and it seems to me that the interpretation of माध्यमिकान् now accepted by Weber destroys the only ground for his date See, too, "Was the Râmâyana copied from Homer ?" p. 54, and Indian Antiquary, Vol VII., p 266.

‡ Siddh. Kaum. II, 2 Introd. Cf. Indian Antiquary, Vol XII., p 226.

as inadequate. Again, Chandra and his colleagues are said in the Rájataranginî to have flourished in the reign of king Abhimanyu,* who, according to the chronology of Prof. Lassen, reigned between 45 and 65 A. C.†; so that here again we have another reason for refusing to accept the contemporaneity of Bhartrihari with the Vikrama of the Samvat Era.

But although we have thus seen reasons for refusing to believe that Bhartrihari flourished about 56 B. C., it is possible, I think, to make some use of the tradition of the contemporaneity‡ of Vikrama and Bhartrihari, having regard to the conclusions of Dr. Kern in the Preface to his edition of Varâhamihira's Brihatsanhita. Dr. Kern's conclusion on this point is that Vikramâditya, according to the unanimous testimony of Hindu Astronomers, of the Arabian Astronomer Albiruni, of Kalhâna Pandit, and of Hiouen Thsang, was commonly regarded as the founder of what is known as the Śaka or Śâlivâhana Era, and as having flourished about 78 A. C., and not 56 B. C. § If we accept this opinion, and it has certainly an immensely higher weight of historical authority to support it than the rival opinion, it is possible, I think, to reconcile the several statements which we receive from tradition. For there will now be an interval of two centuries and upwards betwen Patanjali and Bhartrihari, which gives "ample room and verge enough," for all the events in the history of the Mahâbhâshya alluded to above. Now considering that an entirely independent line of argument has brought us to the conclusion that Bhartrihari must be a good deal older than the close of the fifth century, and considering that all the various items of information which we possess on this subject can be reconciled by placing Bhartrihari about the beginning of the so-called Śâlivâhana Era, we may take it, I think, as a conclusion grounded on a basis not very unstable, that our author flourished about the close of the first and the beginning of the second century of the Christian Era.||

---

* Rájataranginî (Calc. Ed.), p. 7.

† Indian Antiquary, Vol. II., p. 61.

‡ See on this the information from Chinese sources for which we are indebted to Prof. Max Müller's India: What it can teach us, pp. 348-9.

§ See Kern's Preface to Brihatsanhitâ, pp. 4-12, particularly p. 11.

|| Prof. Tawney shows that Lassen's opinion lends some support to this. (See Tawney's Bhartrihari, p. ix., or Indian Antiquary, Vol. IV., p. 1.) Prof. N. Mukarjî (Raghu and Bhatti, p. 7) objects to this argument that the ac-

I am not aware that this conclusion would affect, or would be affected by, any established propositions in the history of Sanskrit literature. It has been suggested above, that our author was probably later than Kâlidâsa; but the date of Kâlidâsa himself* cannot be regarded as so well settled, that it need be allowed to interfere with or modify any conclusions arrived at by other lines of reasoning. Nor should I be unprepared to abandon the opinion about Kâlidâsa's priority over Bhartrihari, if any arguments were forthcoming which appeared to me to be inconsistent with such opinion, for, as I have stated that, priority does not appear to myself to result incontrovertibly from the fact from which it is deduced. And lastly, so long as Kâlidâsa is not shewn to have flourished at any particular period, I am not aware that there are any grounds for supposing that he cannot have flourished even earlier than the first century of the Christian Era.†

Having thus fixed the date at which our author probably flourished, we must now proceed to other inquiries concerning him. It will have been noticed, that for fixing the date more precisely than we should have been able to fix it upon the evidence furnished by the Panchatantra alone, we have made use of the tradition which connects Bhartrihari and king Vikrama as brothers.‡ Now Dr. Bhâu Dâjî, in his paper on Kâlidâsa, has questioned this

---

count in the Vâkyapadîya indicates "a long line of descent between Chandrâchârya and the author of the Vâkyapadîya." I have no great confidence in the correctness of the conclusion stated in the text. But this objection appears to me to be groundless. From the passage in the Vâkyapadîya I should deduce the conclusion, which appears to be that of the commentator (Indian Antiquary, Vol. III., p 285), and Prof. Târânâth also (S. K., Vol. II, p. 2), that Vasurâta and Chandra were contemporaries, and the former was, apparently, Bhartrihari's teacher.

* See "Was the Râmâyana copied from Homer?" p. 39, and Muir's S. Texts, Vol. II., p. 12, there cited. And see, too, Calcutta Review for October, 1873, where the writer, arguing from the reference to the Hûnas in the Raghuvanśa, comes to the conclusion that Kâlidâsa lived some time before 100 A. C., which would fit in very well with our conclusion in the text.

† See, however, on this point, Prof. Max Müller's India: What it can teach us, pp. 91, 301, 307, 353, Bhândâkar's Dekkan, p. 11.

‡ See as to this Cunningham's Archæological Survey Reports, Vol VI., p. 116.

tradition. But before proceeding to consider his objections, it may be just as well to set out here the information on this subject which is given by the several manuscripts that have been consulted for this edition. In the MS. which we have denominated M., what may be called the title page has the following: ॥ अथ भर्तृहर (*sic*) भूपतिकृतवैराग्यशतकप्रारम्भः ॥ The last page of the same has this: इति श्रीभर्तृहर (*sic* again) भूपति &c., as before. In the MS. called R., we have the following colophon: ॥ इति श्रीमहामुनीन्द्रभर्तृहरिकृतौ वैराग्यशतकस्य टीका समाप्ता ॥ In the MS. of the Sringârasataka in the R. set, however we have, ॥ इति श्रीमहाकविचक्रचूडामणिना भर्तृहरिणा विरचितं शृङ्गारशतं (*sic*) द्वितीयं संपूर्णम् ॥ The printed copy N. has इति श्रीभर्तृहरियोगीन्द्रेण विरचिते (*sic*) सुभाषितत्रिशत्यां वैराग्यशतकं संपूर्णमभूत् The colophons, &c., of all the other copies except A. are simple. But in A. we have the following more full-bodied and flowery colophon: इति श्रीमहाराजाधिराजसामन्तसीमन्तचूडामणिकाविशेखरयोगीन्द्रमुकुटमणिराजर्षिश्रीभर्तृहरिविवि (*sic*; clearly a copyist's slip) रचितं वैराग्यशतकं तृतीयं पूर्णतामगमत् ॥ *

Let us now proceed to examine Dr. Bhâu's objection. I will let him speak for himself. "He (*i. e.*, Bhartrihari) is commonly but erroneously supposed to be a brother of Vikrama, as the fifth couplet of the Vairâgyaśataka shews, *viz.*, that the author was an eminent poet who was dissatisfied with the reception he met with at the courts of several princes whom he visited in hopes of reward.†" Now this proceeds upon the assumption, that any sentences occurring in a work with the first personal pronoun in them may be

---

* Dr. Aufrecht's Catalogue gives a colophon beginning with श्रीभर्तृहेममहीश (*sic*) &c., (p. 134b.) In an old MS. at Kolhâpur inspected for me by my friend Mr. Y. V. Âthalye, the colophon is as follows: इति श्रीभर्तृहरियोगीन्द्रविरचितायां सुभाषितरत्नावल्यां नीतिशतकं समाप्तम्. This is very like the colophon of N. Like N., too, this MS. has 100 Stanzas under 10 heads of 10 Stanzas each.

† Journal B. B. R. A. S. January, 1862, p. 219. The Stanza is fourth in our text. Dr. Bhâu also speaks of Bhartrihari as one of the "nine gems." But this is not correct. (See, however, note p. xxiv. *infra*). Prof. Tawney thinks that Bhartrihari "if not a king himself had been brought into intimate relations with kings, and thoroughly understood the trick of the trade." (Indian Antiquary, Vol. V., p. 1, or Preface to Bhartrihari, p. ix.) Prof. Tawney also thinks the tradition is corroborated by Stanza 19 of the Vairâgyasataka. (See his Bhartrihari, p. 60.)

regarded as containing autobiographical statements. That this may be true in *some* cases and to *some* extent, I do not for one moment deny. But that, it will be observed, is not enough for the summary rejection of the popular belief in this case. Dr. Bhâu treats the Stanza which he quotes as by itself conclusive of the question. I cannot concur in this procedure. With respect to the poems of Horace, a similar attempt has been made to spell out a biography of the author from the materials supplied by what may be called these first-personal-sentences. But that learned translator of Horace, Mr. Theodore Martin, disapproves, and if I may say so, justly disapproves, of this course.* And without going now into any elaborate examination of all the Stanzas of the three S'atakas to which this principle of biography-making may apply—an examination which every one may, if he pleases, make for himself—we may state, that it will be difficult, without resorting to improbable suppositions, to piece together by this means such an autobiography as will be self-consistent in all its parts. Thus to take one or two out of many instances. In Stanza 40 of the Vairâgyaśataka, applying to it the principle which underlies Dr. Bhâu's contention, Bhartrihari is in doubt as to how to make his "choice of life." In Stanzas 41 and 42 which immediately succeed it, and in Stanzas 32 and 33 which precede it, the choice however seems to have been already made. And in Stanza 87, not only has the choice been made but Bhartrihari's enjoyment of the fruit of his endeavours seems to have all but commenced. But now let us go one or two steps further, and we hear a complaint that he (for I take it that the subject must be first personal in Stanza 89, just the same as in the Stanza on which Dr. Bhâu relies), has wasted his youth in vain. Once more at the opening of Stanza 91, we come to doubt and misgiving. which is again dispelled in the fourth line of the Stanza; and again in St. 93 there is the old yearning and hankering after liberation from the griefs

---

* See Anc. Classics for Eng. Readers "Horace," p. 115, *et seq.* "It may be," says Mr. Martin, "that among Horace's odes, some were directly inspired by the ladies to whom they are addressed; but it is time that modern criticism should brush away all the elaborate nonsense which has been written to demonstrate that Pyrrha, Chloe, Lalage, Lydia, Lyde, Leuconoe, Tyndaris, Glycera, and Barine, not to mention others, were real personages to whom the poet was attached."

of this world. Again—but it is unnecessary to proceed, and we shall therefore stop here.*

Very few points now remain to be discussed. Was Bhartrihari—the author of the S'atakas—the same as the Bhartrihari or Hari who is known as the author of the Vâkyapadîya? We have already by implication answered this question in the affirmative on the authority of tradition. That tradition is alluded to by Colebrooke† who does not question it; and the same remark applies to Bohlen.‡ Was Bhartrihari identical with the author of the Bhatikâvya? For an affirmative answer to this question, there is no better or stronger ground than the identity of name§ but even this ground is exceedingly weak. Thus in the commentary of Bharata on Bhati, the name of the author is given as Bhartrihari, but nothing more is said about him. In the other commentary which has been published, the name is given as Bhatti, and he is described as "S'rîsvâmisûnu," and as a great grammarian.|| In his list of Sanskrit grammars, Colebrooke mentions the Bhatti-

---

* Since the remarks in the text were originally written, I have found the following confirmation for them in a remark of Professor Weber's (see Indian Antiquary, Vol. II., p. 207a) He says:—"There would result a very curious biography of Patañjali, if all the examples which he draws from common life and which are given by him in the *first* person were to be considered as throwing light on his own personal experiences." It may, perhaps, be worth adding, that according to Colebrooke, the Vâkyapadîya was probably once in use at Ujjayini. (Essays, Vol. II., p. 21) This serves to show that there is something more than *bare* oral tradition to connect Bhartrihari with Vikrama, for it will be remembered that Ujjayini was the latter's capital city.

† Essays, Vol. II., pp. 6-74. See on this and other kindred points, Max Müller's India: What it can teach us, p. 348.

‡ Præfatio vi.

§ But even this according to some authorities only. And see Max Müller's, India: What it can teach us, p. 349 *et seq.*, but also Indian Antiquary, Vol. XII., p. 226. Bhaṭṭi appears also identified by some with Bhaṭṭanáráyana, the author of the Veṇîsanhára. See Prof. N. Mukarji's Raghu and Bhaṭṭi, p. 4.

|| See the recent Calcutta Edition. But see, too, Dr. Râjendralâl Mitra's Notices of Sanskrit MSS., Vol. IV., p. 210, and the quotation from Colebrooke *infra*.

kâvya, but without mentioning the name of the author.* In his essay on Sanskrit and Prâkrit poetry, however, he speaks thus: "The author was Bhartrihari; not, as might be supposed from the name, the celebrated brother of Vikramâditya, but a grammarian and poet who was son of Śrîdharasvâmî as we are informed by one of his scholiasts, Vidyâvinoda."† In his Oxford catalogue, Prof. Aufrecht speaks of Bhartrihari, "*cujus liber grammaticus minime vero Bhattikâvyam memoratur.*"‡ Dr. Bhâu says that Bhatti "is popularly believed to have been a son of Bhartrihari."§ Bohlen says:—"They say that Vikrama, in fact, got possession of the kingdom, and took to himself Bhatti as Prime Minister. But in this again they seem to have gone wrong, confounding both persons and times. For there exists a grammatical poem called Bhattikâvya describing at the same time the exploits of Râma, which has been attributed to a certain grammarian belonging to a later age called Bhartrihari, and from the name of this poem, I think, Bhatti seems to have been considered as the brother of this our Bhartrihari."‖ Lastly, Mr. Sashagiri S'âstrî says:—"King Vikramâditya is said to have been the son of a Brâhman named Chandragupta, who married four wives, one of the Brâhman caste, another of the Kshatriya, the third of the Vaiśya, the fourth of the S'ûdra caste. They were called Brâhmanî, Bhânumatî, Bhâgyavatî, and Sindhumatî. Each of the four bore him a son. Vararuchi was born of

* Essays, Vol. II., p. 43.

† Essays, Vol. II., p. 116, and Cf. Prof. Mukarjî's Raghu and Bhatti, pp. 4-5.

‡ P. 175 b.

§ Journal B. B. R. A, S. Jan., 1862, p. 219.

‖ Præfatio, p 6.

In Aufrecht's Catalogue, (p. 124 a), we have a reference to Bhartrisvâmî as the author of a Stanza, beginning नतज्जलम् &c.. quoted by Sârngadhara. The Stanza belongs to the Bhattikâvya. (See Canto II., St. 19.) But in the edition of Sârngadhara published at Banâras, (1876), the author is named as Bhattasvamî, (p. 562), and directly after this we have a Stanza quoted as Bhartrihari's which occurs in the Sringâras'ataka, (See p. 21C, Kâvyasangraha.) Bhattasvamî is again quoted (under that name both in Aufrecht and the Banâras Edition), by Sârngadhara, as the author of a Stanza occurring in the Bhattikavya, Canto II., St. 9. See Aufrecht p. 124 a, and Sârngadhara (Banaras Edition), p. 159. It may be added that wherever I have compared them, I have found the readings in the Banaras Edition to agree generally with the readings in the MS. in the Library of the B. B. R. A. Society.

the first wife, Vikramârka of the second, Bhaṭṭi of the third, and Bhartrihari of the fourth. Vikramârka became king, while Bhaṭṭi served him in the capacity of Prime Minister."* From this conspectus of opinions,† the conclusions deducible seem to be, that the identity of the two Bhartriharis rests on the frailest possible foundation, and that it is only just possible that there may have been some connexion between them, but which of those alleged has the best voucher it is difficult to say.

Dr. Bhâu Dâjî identifies Bhartrihari with the Bhartrimeṇṭha mentioned in the Rájatarangiṇî, and he makes him a contemporary of Kâlidâsa.‡ Dr. Bhâu adduces no grounds for the identipcation, but only says that it is " to be presumed." On the other hand, it should be remembered, that the S'árngadhara-Paddhati quotes the name Bhartrihari as well as Bhartrimeṇṭha,§ that the latter name is not much known, that Dr. Aufrecht mentions an alternative name for it which is still further removed from, and entirely

---

* Ind. Ant., Vol. I, p. 314. This story is also given by Bohlen. (Praef., P. 7.) Bohlen thinks that the Chandragupta of the story "*nisi omnia me fallunt,*" is the same "*Sandracottus rex celeberrimus quem sacerdotem fuisse scioli seriores hallucinantur.*" This identification, however, seems to be based simply on identity of name, the name given by Roger being "Sandragoupotus Naraja," which Bohlen points out to be the same as चन्द्रगुप्तानृराजा (*sic*). Mr. Sashagiri's story, however, has no reference to this exalted rank of Chandragupta. As to the Vararuchi mentioned in this story, Bohlen has no doubt that he is the same as the author of the Prâkrit Prakaśa, because he is said to have composed a commentary on some part of the Vedas, and also an ethical work. But accepting this, and accepting Prof. Cowell's identification of this Vararuchi with the author of the Vartikas on Paṇini, we should have to place Bhartrihari before Patañjali (See Cowell's Vararuchi, p. 6.)

† All the authorities referred to above have been since set out again and discussed by Dr. R. Mitra in his Notices of Sanskrit MSS., Vol. VI., pp. 145, *et seq.* His conclusion is that Bhaṭṭi and Bhartrihari are two distinct persons; and Cf. Prof. N. Mukarjî's Raghu and Bhaṭṭi, p. 7.

‡ Journal B. B. R. A. S., Jan. 1862, p. 218.

§ Aufrecht's Catalogue, pp. 209a and 124a. Bhartrihari and Bhartrimeṇṭha are, in fact, quoted one after the other in the Śârngadhara-Paddhati by name. The Stanza quoted from the former is from the Sringárasataka. The latter is not in any one of the three Śatakas (P. 569) The latter name, it ought however to be added, is read as Bhartrimantra in the edition of Śârngadhara published at Banáras.

unconnected with, the name Bhartṛihari, viz., Meṇṭha,* and that the verses quoted by Dr. Aufrecht as Bhartṛimeṇṭha's,† to judge from their opening words as given by him, do not belong to any work, that I am aware of, ascribed by tradition or any other authority to Bhartṛihari. It may be added here, that in Max Müller's History of Ancient Sanskṛit Literature, a tradition is mentioned which gives the name Bhartṛihari to the author of the Mahâbhâshya.‡ There must, I think, be some mistake here.

Little more of Bhartṛihari's personal history is known than has been alluded to in the previous pages. His theosophy, as has been pointed out, corresponds notably with that of the Vedântins. In religion proper, he was a unitarian as respects Śiva and Vishṇu.§ He, however, acknowledges in so many words, what is clear enough from various parts of his poems, that his special predilections are towards the former Deity.|| In the first Stanza of the Śṛingâraśataka he mentions together Brahmâ, Vishṇu, and Śiva—who seem to have been already in his time associated together into the Hindu Trinity.¶ Banâras is mentioned with reverence, as also, and more frequently, the Ganges.** The stories of the temptations of Parâśara and Viśvâmitra are also referred to.†† The mention of Vishṇu's Ten Incarnations has been already touched upon.‡‡

---

* Id., p. 124b. See also as to Meṇṭha J. B. B. R. A. S. (St. No. 1877), p. 42. and Max Müller's India: What it can teach us, p. 328. In the Banâras Edition of Śârngadhara one of the passages ascribed to Meṇṭha in Aufrecht's copy is wanting, and the other is ascribed to Trivikramâditya and Meṇḍhra.

† Id., p. 209b. I have now seen the whole stanza and cannot still trace its source.

‡ P. 235.

§ Compare also Kâlidâsa's Kumâra. VII., 44.

|| V. S. Stanza 99.

¶ Comp. Kumâra. VII., 44, and *inter alia* Bhâṇḍârkar's Dekkan, pp. 43-5; Mâgha XIV. 61.

** V. S. *passim.*

†† S'ṛingâraśataka (Bomb. Ed.), St. 65.

‡‡ Prof. Max Müller (Indian Antiquary, Vol. IX., p. 308), mentions a tradition obtained from Chinese sources, showing Bhartṛihari, the grammarian, to have been a Buddhist. The Chinese account belongs to the seventh century A. D. See, too, India: What it can teach us, p. 347. For a comparison of Bhartṛihari with European Pessimists, see Tawney's Bhartṛihari Preface, pp. xiii., *et seq.*

At p. V, *Supra*, I have quoted Prof. Max Müller's suggestion regarding

One great question still remains—that, namely, suggested by some of the Stanzas in these Śatakas being found to occur in other extant works. We need take no particular notice of those which occur in the Panchatantra; nor those in the works on Rhetoric such as the Daśrûpa or the Kâvya-Prakâśa; nor yet of the one in the Mahânâṭaka; nor even of those quoted in the Bhoja-prabandha; nor again of that well known Stanza of the Śâkuntala commencing अनाघ्रातं पुष्पम् which, according to Weber's Various Readings in Bohlen (p. 22), occurs in one of the MSS. of these

---

the "Buddhist flavour," which, he says, has been perceived in the Śatakas of Bhartṛihari. I must confess, however, that after reading and re-reading the Śatakas, I have failed to detect anything that can be properly called Buddhistic about them. That the morality or doctrine of many of the Stanzas is similar to, or even identical with, what we meet with in Buddhistic works, I have little doubt. But I have equally little doubt, that there is nothing *peculiarly* Buddhistic about them. They appear to me to embody what was probably the common property of the age, as much Brahmanical as Buddhistic, and as much Buddhistic as Brahmanical. In truth, I have not seen any evidence which would justify such a hard and fast line being drawn between Buddhism and Brahminism on these points, as seems to be necessary in order to assign our Śatakas to Buddhism rather than to Brahmanism. The parallels I have pointed out between the Bhagavadgîtâ and Buddhism seem to me to afford evidence looking the other way. These parallels might be easily multiplied. (See *inter alia* Kern's Saddharmapuṇḍarîka Introduction, *passim*, and p. 320 *et seq.*, 402, or Max Müller's Dhammapada pp. 33-37; compare also the remarks in my Introduction to the Gîtâ in the Sacred Books of the East, p. 25, *et seq.*, Max Müller's Upanishads in the Sacred Books of the East, Part II., pp. 333-341). For these reasons, I cannot accept the suggestion about the "Buddhistic flavour," alleged to exist in the Śatakas. And I beg further to point out that the Chinese tradition about Bhartṛihari's being a Buddhist, if properly interpreted to apply to the Bhartṛihari of the Śatakas, is not easily to be reconciled with the facts to which attention has been drawn in the text, *e.g.*, the references to the Trinity, to the ten incarnations, to the Vedas, Smṛitis, and Purâṇas, nor with what I cannot help calling the distinctly Vedântic character of the opening Stanza of the Nîti and Vairâgya Śatakas, not to mention others.

Prof. Max Müller's (India: What it can teach us, p. 329, note), suggests that Bhartṛihari might possibly be identical with the क्षपणक, who is mentioned as one of the celebrated "Nine Gems" of Vikrama's court. I presume this suggestion is based on the Chinese tradition above referred to. And in regard to it, it may be of interest to draw attention here to the fact pointed out in our note on the Nîtiśataka.

Śatakas. All these may be thrown aside in the present inquiry, because, in the works where they occur,* they, with one exception,† do not claim to be original Stanzas of the authors of those works. But the question of difficulty is raised by Stanzas 70 and 27 of the Nîtiśataka, by Miscellaneous Stanza 7 of the same Śataka, and by Miscellaneous Stanza 9 of the Vairâgyaśataka.‡ The first of these, as is well known, is in the Śâkuntala; the second and third are in the Mudrârâkshasa; the fourth is in the Mṛichchhakaṭika.§ Of these again the last two may be dismissed with the observation that as they are not to be found in all copies of the Śatakas,‖ and as they are found elsewhere, they are probably interpolated in the Śatakas. As to the second Stanza, it must be observed, on the one hand, that it does not occur in one of the three families¶ of MSS. consulted; but it is noticeable, on the other hand, that it is quoted as from Bhartṛihari's Śataka in so old a work as the Daśarûpâvaloka**—which work also quotes in another place the Mudrârâkshasa,†† in which the Stanza occurs again. However, as the question is distinctly raised by the first noted Stanza (which does not occur only in an imperfect copy of Bhartṛihari), we need not dwell here any longer on this part of the matter.

* Bhartṛihari is also quoted from, in Abhinavagupta's work on Poetics, Lochana, belonging to the eleventh century. See J. B. B. R. A. S. (Sp. No. 1877), p. 67. Other stanzas than those alluded to in the text, which those Śatakas have in common with other works, have been noted as such in our notes. Some more have also been noticed in sundry anthologies. But I am not yet in a position to usefully discuss the question afresh. More materials for the discussion are turning up. And in a short time it may be hoped that enough will have been collected for fresh examination of the subject.

† The one exception is the Stanza in the Śâkuntala, and that must be a mere interpolation in the MS. referred to by Prof. Weber. That Stanza also occurs in Vâman Paṇdit's Marâthi Translation of these Śatakas. See Nibandhamâlâ, No. 30, p. 27.

‡ Bohlen also mentions Bhavabhûti, but I am not aware of any Stanza common to him with Bhartṛihari. Is there not some mistake when Bohlen speaks of a codex of the Sâhitya Darpaṇa as written in 1027 A. C.? See Præfatio, p. 6.

§ For references see our foot-notes to the respective Stanzas.

‖ See the Index *infra*.

¶ See the Critical Notice *infra*.

** P. 62, Hall's Ed. See also our Mudrârâkshasa, Introduction, p. xxvi.

†† Ditto, p. 120.

Upon this point also, as upon a point before discussed in this Introduction, I have only to condense what I have already elsewhere stated. I was at one time inclined to hold, that Kâlidâsa had borrowed this Stanza from Bhartṛihari, as such a supposition would have absolved both writers of the charge of plagiarism.* Prof. R. G. Bhâṇḍârkar suggests another theory. He contends that the Stanza in question is one of those Subhâshitas which are floating about in popular talk. According to him, this Stanza might be, both in the Nîtiśataka and in the Śâkuntala, a mere reproduction of a part of what may be called the literature living in the mouths of respectably educated people. As I have remarked in the place whence these remarks are summarized,† I accept this theory, and also its application to the Stanza now before us, although I ought to say, that I do not accept its application here without some little misgiving. Perhaps I may take this opportunity of adding, that when the original remarks above epitomised were written, I had slightly misunderstood Prof. Bhâṇḍârkar's view. We are much more in agreement than I then thought, for, as I learn from him he did not and does not mean to contend, that the theory propounded by him is universally applicable, but only when collateral circumstances suggest its application.

Before closing this Introduction, I may, perhaps, refer to the story related by Bohlen on the authority of Roger, a religious Missionary who settled in the Carnatic about 1630.‡ The story is that Bhartṛihari had 300 wives, and was addicted to a voluptuous life. But having been severely reproved by his father for his dissolute conduct, he repudiated his wives and collected—not composed—these Śatakas by making selections from other writers.

Since writing the above, I have received an account of a MS. of Bhartṛihari at Kolhâpur from my friend Mr. Y. V. Aṭhalye, containing an extract from the story of Bhartṛihari as related in the commentary in that MS. The story is related at such length that I cannot reproduce it here. It contains no substantial addition to

---

* Upon the view that Śârngarava in the Śâkuntala, in uttering the sentiment, simply quotes a classical Stanza, not using his own words—a common practice. As to plagiarisms, see Indian Antiquary, Vol. III., p. 220.

† For a little more on this point, see "Was the Râmâyaṇa copied from Homer?" p. 57.

‡ See Bohlen's Præfatio, p. xii.

what we have given in the note to the second Stanza of that Nîtis'ataka, except that it gives the name of Bhartṛihari's wife as Anangasenâ.* I quote the close of this passage of the commentary: तदा सप्रत्ययो राजा परं विषादमापन्न इदमुवाच। अहो स्त्रीणां चित्तचरित्रं च न केनापि ज्ञायते। धिगेनामेतत्परतन्त्वं मां चेति॥ न वैराग्यात्परं भाग्यं न बोधादपरः सखा॥ न हरेरपरस्त्राता न संसारात्परो रिपुः॥ इत्यादि पठित्वा विक्रमार्कं राज्येऽभिषिच्य स्वयमत्यन्तं विरक्तः सन्नेतच्छ्लोकत्रयं (शतत्रयं?) च करोति॥

* See on this name Lassen in Indian Antiquary, Vol. IV., p. 2, Tawney's 'Bhartṛihari,' Preface, pp. v., ix. In the भरतखंडाचा अर्वाचीन कोश by Mr. R. B. Godbolé the name is stated to be Padmâkshî. There is a long story about her there given, see p. 347, *et seq.* She is said there to have been named Pingalâ, on her being recalled to life after death.

CRITICAL NOTICE.

In preparing the text of the present edition of the Nîtiśataka, altogether fifteen different copies have been consulted. Of these, six copies are printed, and the remaining nine are MSS. The printed copies are the following:—

C. The Bombay Oblong edition, lithographed and accompanied by a commentary. I have generally followed its text.

T. The Bombay edition accompanied by a translation into Marâṭhi. After I had prepared my text and *Variæ lectiones*, I found that there had been more than one edition with a translation into Marâṭhi printed. But I did not consider it either necessary or useful to consult these other editions.

Bo. The edition of Bohlen. I have also made use of the *Variæ lectiones e codicibus Chambersianis petitæ* collected by A. Weber and appended at the close of Bohlen's volume. These I have called 'Bo.n.'

Be. The copy in Benfey's Chrestomathie. I have also made use of the various readings. They are called 'Be.n.'

K. The copy in the Kávyasangraha recently printed at Calcutta. This work seems to be very much like a reprint of Hæberlin's anthology, and it will be found that, in the majority of cases at least, the reading in 'K.' and in Be.n. (which is from Hæberlin) coincide.

N. A copy of the three Śatakas of Bhartrihari printed in Telugu characters. This copy has been sent me by my friend Mr. V. N. Narasimiengar of Bangalore, who tells me that this copy represents the recension universally current in the South.

The Manuscripts collated are the following:—

S. A very neatly and beautifully written copy with a commentary, in the collection of MSS. deposited in Elphinstone College, and belonging to the Government of Bombay. It is fairly correct, and the slips it contains are, on the whole, easy of detection as well as rectification.

W. A second Manuscript, also with a commentary, in the same collection, written in very big letters. It is much less carefully written, and contains numerous slips.

L. A third, also in the same collection, also accompanied by a commentary. It is far inferior to both of the preceding ones in caligraphy. It is only less full of errors than W.

X. A copy from Nâsik, with a commentary, clearly written. This was lent me by my friend Mr. Bhagvant Mangesh Wâgle. It is tolerably correct, though there are some slips.

D. A copy belonging to a Gujarâthi friend who lent it me. This contains only the text, and is ill-written. It abounds in erroneous copying.

F. A fragment of a MS. of the text only, lent me by my friend, Mr. Âbâji V. Kâthavate, B.A. It contains only about ten Stanzas. It comes from Puna.

G. An incomplete MS. of text and commentary from Ahmedabad procured for me by my friend Mr. Ambâlâl Sâkarlâl Desâi, M.A., LL.B. It contains a good many slips, and the structure of the letters is not correct in some places.

M. A neatly written MS. with a commentary. This was lent me by my friend Mr. Râmchandra Bhikâjî Gunjikar. The Manuscript is from Belgaum. The writing is bold and clear, but there are little slips now and then about double letters, visargas, etc. Barring these it is a correct MS.

P. A copy of the text, only of the three Śatakas, neatly enough written, and forming part of the MS. collection in Dekkan College. It was sent to me by Dr. F. Kielhorn. It comes, as Dr. Kielhorn informs me, from Gujarath.

R. A copy of the three Śatakas with the commentary of Ramarshi. This MS. is written in an old character, and in age also has the appearance of being the oldest of all the MSS. enumerated. This was also sent me by Dr. Kielhorn from the same collection as the last. It also comes from Gujarâth.

In addition to these, my friend Mr. Y. V. Âthalye has sent me a list containing the Stanzas in the order in which they occur in two MSS. at Kolhâpur. Of course I take no readings from them, but I have put them into the Index.

As remarked above, the copy called C. has been generally followed except in a very few cases. In some of these cases, its reading has been abandoned because it is obviously wrong, as for instance in Stanza 50 ; or because it is against metre as in Stanza 3. In Stanza 30 the reading adopted against C. gives a far better meaning , Stanza 44 as given in C. can scarcely be said to make good sense. But the aggregate of such cases of deviation is not large.

The several copies consulted for this Śataka seem to fall into two or rather three different families. For the better understanding of one of the great points of difference between these families and between the members of each family *inter se*, I have given a Table of the several Stanzas alphabetically arranged. In using the Table, I have only to notify to the reader that the MS. G. is not complete, so that the absence of any Stanzas from it cannot safely be taken to give rise to any inference whatever. It will be seem, too, that the MS. F. is not comprised in the Table.

Now a glance at this Table will show, that in respect of the numbers and relative positions of Stanzas, the copies marked W. S. L. C. T. X. and G. form one group, K. D. M. R. P. and A. form another, and Bo., Be., Y. and N. form a third. Of course all members of each group do not coincide in all respects, but on a general view, this distribution will be seen correct. Now the copy which has been taken as the basis of our text in the present edition belongs to the first group. And some of the reasons which have led to this course may perhaps, be mentioned here. In the first place, the only commentary of which I was aware at the time when I first commenced this work was the commentary in C. In the second place, as will have been seen from the remarks made above as to the parts of the country from which the several MSS. have come, the prevailing text in Western India seems to be that adopted in C.: as G. may be taken in some measure to represent Gujarâth, W. S. and L. the Southern Maratha Country, and X. Nâsik, while of the other group, K. gives a Bengalee text, and although M. gives the text current in the extreme South of the Presidency, and although

too D. P. and R. come from Gujarath, still M. stands alone, and the latter three belong to only one province of Western India. Notwithstanding these circumstances, however, I should probably have preferred to base my text upon the second family of MSS. since it appears to have its representative in Eastern India, and in the Southern, Central, and Northern parts of Western India, and because there exists a commentary on its text far superior to the other. But my attention was attracted to the ambit of its currency some time after I had made considerable progress in the work according to my first plan.* I need scarcely add, however, that the whole of this text can be pieced together from the Various Readings noted at the foot of each page, and from the Miscellaneous Stanzas.

I will not dwell on the results which the appended Table can be made to yield, but will only add the following summary of one class of those results. It will be found then, that 59 Stanzas occur in every one of the copies consulted. But if we exclude G. in accordance with what has been remarked above, the number will rise to 76. Again, all the copies in group Bo. contain 88 Stanzas; all those in group C. (omitting G.) 105, all in group K. 97.

The main cause of these discrepancies between the different MSS. and families of MSS. is, it seems to me, not very difficult to divine. Even without taking up what I own, appears to me a somewhat unsafe position—even without holding that the Nîtiśataka in its inception was but a compilation of Subhâshitas culled from the works of various writers, (see Introd. pp. xiii., xiv.) we may be pretty sure that, after that work was over, additions would be made to it from time to time by later writers, or by later editors of the Śatakas. Again, I believe, that the marshalling of the several Stanzas under different headings must also have been the work of later editors of the Śatakas; so that the order of the Stanzas appearing in the copies current in different parts of the country would very likely be different in most cases. And these two circumstances, which

* For one other reason, see Introduction, p. xx.

are quite within the range of probability, suffice, in my opinion, to explain all the most remarkable discrepancies between the various copies.

The same remarks apply *mutatis mutandis* to the Vairâgya-śataka, the printed copies consulted for which correspond to (*i. e.* belong to the same sets with) Nos. 1—5 for the *Nitiśa-taka.* Of the MSS. four correspond to (*i. e.* belong to the same set with) Nos. 7—10 for the *Nitiśataka.* Besides these there are,—

J. A MS. with commentary kindly lent me by Dr. J. G. Bühler. I have not used it in collation, as it is incorrect in nearly every line. It comes from Gujarâth.

A A MS. lent me by my friend Mr. Kâthavate. It comes like F. from Poona.

B. An incomplete MS. also lent me by Mr. Kâthavate also from Poona. This and the last are both tolerably correct, but neither is neatly written, and neither has a commentary.

I have received lists of the Stanzas in two Kolhâpur MSS. of this Sataka also from Mr. Athalye. One of these (Y.) contains 134 Stanzas.

Of these all the copies contain only 40 Stanzas. All excepting B. J. and G. (which are incomplete) contain 66. The group represented by C (the first 7 in the Index) contains 92. The other contains 83. It will be seen from the Indexes, that some Stanzas occur both in the Nîti and the Vairâgya S'atakas, and that too sometimes in copies belonging to one and the same set.

By an oversight I have omitted in the notes to the first Index to state, that the numbering in X. of भ्रंप्रियवचन &c. and following Stanzas is incorrect, but has been retained, there being there an additional Stanza introduced by तथा चोक्तम् running as follows आदानस्य प्रदानस्य कर्तव्यस्य च कर्मणः । क्षिप्रमक्रियमाणस्य काले (*sic*) पिबति तद्रसम्. In N. (Nîtiśataka) also, Stanzas 31 and 32 are wanting, and the numbering of the succeeding Stanzas is wrong but is retained. In other cases of wrong numbering in the MSS., I have made corrections in the Index.

It may be stated, that I have given, I believe, all the Various Readings occurring in the different copies except those which

e

appeared to me to be *clearly* mere slips. When that was not clear, I have given the readings of the copies, although I considered them to be *very probably* mere slips. The work of collating so many copies has been troublesome, and I now think that part of it might have been dispensed with. As it is, the extent of the work and its tedious character must be my apology for any slips which may have remained uncorrected.

In explanation of the foot-notes, it may be stated, that *a*, *b*, *c*, and *d*, denote the respective lines of each Stanza, the number of which is denoted by the Roman numerals. A° before or after any letter indicates that for brevity's sake other letters of the same word preceding or following these letters, as the case may be, have been omitted. A semicolon separates the letters as they occur in our text from the variants in the copies mentioned. Where the letters used to designate the various copies are printed within brackets without any other obvious explanation, it should be understood that the reference is to the Stanza in those copies occurring in a different S'ataka from that on which the note is given. Thus (A. P. R.)at p. 2 below in the note on Stanza 8 means that the readings for which A. P. R. are referred to, are contained in the Stanza यदा किंचित् &c., in the Vairâgya S'ataka in the copies designated by the letters A. P. R. In some very rare instances, the letters of the text repeated in the notes for showing the variants are taken from two different lines, but come under only one of the two. Such cases will be easily understood where they occur.

In conclusion, I have only to acknowledge my obligations to my numerous friends (the names of all of whom have not occurred in these pages) who have given me valuable help of one sort or another in the preparation of this work.

INDEX.

	Be.	Bo.	Y.	N.	W.	S.	L.	C.	T.	X.	G.	K.	D.	M.	R.	P.	A.
एको देवः	...	...	...	...	...	...	...	...	..	...	...	५२	५७	५३	...	...	...
एके सत्पुरुषाः (एके सत्पुरुषाः	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
ऐश्वर्यस्य	८०	८०	७९	८९	८२	८०	८२	८२	८१	७९	८२	४५	४५	४६	४५	४५	४७
कदर्थितस्यापि	७५	७५	७७	७७	१०६	१०३	१०६	१०६	१०५	१०३	...	८१	८१	८४	७९	७९	८४
कमठकुला	...	...	...	...	...	...	..	..	...	...	..	१०८	...	...	...	...	...
करे श्लाघ्य	५५	५५	५४	५४	६५	६३	६५	६५	६४	६२	६५	९४	९४	९३	९२	९२	९७
कर्मायत्तम्	...	*९	...	...	८९	८७	८९	८९	८०	८६	...	५९	६०	६०	५९	५९	६१
कान्ताकटाक्ष	७६	७६	७६	७६	१०७	१०४	१०७	१०७	१०६	१०४	...	७६	७६	७६	७४	७४	७९
किं कूर्मस्य	६९	६९	...	...	...	...	...	...	...	...	...	१००	१००	९९	९८	९८	१०३
किं तेन हेम	...	*८	...	...	७९	७८	७९	७९	७८	७७	७९	...	...	...	..	.	...
कुसुमस्तवक	३५	३५	३५	३४	३३	३३	३३	३३	३२	३३	३३	३८	३८	३९	३८	३८	४०
कृमिकुल	९	९	९	९	९	९	९	९	८	९	९	३२	३३	३३	३५	३५	३४
केयूरा न........	१६	१६	१५	१४	१९	१९	१९	१९	१८	१९	१९	१०५	१०४	१०३	१०२	१०२	१०७
को न याति	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	१०४	...	...	...	...	...
को लाभो	...	*१०	...	...	१०३	१०१	१०३	१०३	१०२	१००	...	...	...	...	...	...	...
क्वचिद्भूमौ	७९	७९	७५	७४	८१	७९	८१	८१	८०	७८	८१	१७	१८	१८	१८	१८	१८
क्षान्तिश्चेत्........	१८	१८	१७	१६	२१	२१	२१	२१	२०	२१	२१	...	...	...	...	...	...
क्षीरेणात्म........	६७	६७	६७	६७	७५	७४	७५	७५	७४	७३	...	३०	३०	३१	३१	३१	३२
क्षुत्क्षामोऽपि	२२	२२	२१	२०	२९	२९	२९	२९	२८	२८	२९	१२	१२	१३	१३	१३	१३
क्षुद्राः सन्ति	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	..	१५	...	...	...	...
खल्वाटो...	८६	८६	८५	८५	९०	८८	९०	९०	८९	८७	...	४३	४३	४४	४३	४३	४५
गजभुजङ्गम	८७	८७	८६	८६	९१	८९	९१	९१	९०	८८	...	...	...	...	...	...	...
गुणवद्गुण	९७	९७	९६	९६	९९	९५	९९	९९	९८	९४	९९	५१	५२	५२	५१	५१	५३
चूडोत्तंसित	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	१	१	...

छिन्नोऽपि	८३	८४	...	८०	८७	८५	८७	८७	८६	८३	...	७९	७९	७९	७७	७७	८२
जयन्ति	२१	२१	२०	१९	२४	२४	२४	२४	२३	२३	२४	६८	६८	६८	६६	६६	७१
जाड्यं ह्रियो	२०	२०	१९	१८	२३	२३	२३	२३	२२	२२	२३	४७	४८	४८	४७	४७	४९
जाड्यं ह्रीमति	४४	४४	४३	४४	५४	५३	५४	५४	५३	५२	५४	२२	२२	२२	२३	२२	२३
ज्ञानः कूर्मः	...	...	६९	६९	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
जानियान्	३२	३२	३१	३०	३९	३९	३९	३९	३८	३८	३०	२३	२३	२३	२४	२४	२४
नानीन्द्रियाणि............	...	*५	...	...	४०	४०	४०	४०	३९	३९	४०	...	...	...	...	...	...
तृष्णां छिन्धि	७०	७०	७०	७०	७७	७६	७७	७७	७६	७५	७७	५०	५१	५१	५०	५०	५२
नैते सत्पुरुषाः(एके सत्पुरुषाः)	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
त्वमेव चातक............	...	*६	...	...	५०	...	५०	५०	४९	...	५०	...	...	...	...	...	...
दाक्षिण्यं स्व	१९	१९	१८	१७	२२	२२	२२	२२	२१	२१	२२	१३	१३	१२	११	११	१६
दानं भोगो	३५	३५	३३	३५	४३	४३	४३	४३	४२	४२	४३	६२	६३	६३	६१	६१	६४
दिक्कालाद्य...............	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	...	१	...	...	...	...
दुर्ग्राह्यम् (अग्राह्यम)...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
दुर्जनः परि	४३	४३	४२	४३	५३	५२	५३	५३	५२	५१	५२	२९	२९	३०	३०	३०	३०
दुर्मन्त्रात्	३४	३४	३३	३४	४२	४२	४२	४२	४१	४१	४२	२०	२१	२१	२२	२३	२१
दूरादर्थं	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	१०१	१०१	१००	९९	९९	१०४
दैवेन प्रभुणा	९०	९०	९१	९१	...	...	...	...	...	...	...	१०२	१०२	१०१	१००	१००	१०५
दौर्मन्त्र्यात् (दुर्मन्त्रात्) ...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	..	...	...	...	..	...
न कश्चित्	४७	४७	४७	४७	५७	५६	५७	५७	५६	५५	५७	७३	७३	७३	७१	७१	७६
नमस्यामो...............	१२	१२	१२	१२	१३	१२	१४	१४	१३	११	...	१९	२०	२०	२०	२०	२०
नम्रत्वेनो	५९	५९	६१	६१	६९	६८	६९	६९	६८	६७	६९	४०	४०	४१	४०	४०	४२
निन्दन्तु	८१	८१	...	७५	८३	८१	८३	८३	८२	८०	८३	९	९	१०	१०	१०	१०
नैना यस्य...............	८५	८५	८२	८२	८८	८६	८८	८८	८७	८५	...	५८	५९	५९	५८	५८	६०
नैवाकृतिः...............	९४	९४	९८	९८	९६	९७	९६	९६	९३	९६	...	४४	४४	४५	४४	४४	४६
शनिनोऽपि(शनिनोऽपि)......	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
रत्नं नैव यदा	८९	८९	...	...	९३	९१	९३	९३	९२	९०	...	...	...	...	...	...	...

	Be.	Bo.	Y.	N.	W.	S.	L.	C.	T.	X.	G.	K.	D.	M.	R.	P.	A.
यथाकरम्	६५	६५	६४	६४	७३	७१	७३	७३	७२	७०	...	८३	८३	८१	८१	८१	८६
परिक्षीणः	३७	३७	३६	३७	३५	३५	३५	३५	३४	३४	३५	६	६	७	७	७	७
परिचरितव्याः	...	*२२	...	...	...	१०७	...	...	...	...	...	१०७	...	...	...	...	...
परिवर्तिनि...............	२४	२३	२४	२३	३२	३२	३२	३२	३१	३१	३२	९७	९७	९६	९६	९६	१००
पातिनोपि	८२	८२	...	...	८५	८३	८५	८५	८४	८२	...	२५	२५	२५	२६	२६	२६
पापान्निवारय	६४	६४	६६	६६	७२	७३	७२	७२	७१	७२	...	३४	३३	३५	३७	३७	३६
प्रदानं प्रच्छन्नम्	५४	५४	५८	५८	६४	६५	६४	६४	६३	६४	६४	७८	७८	७८	७६	७६	८१
प्रसह्य मणि	४	४	४	४	४	४	४	४	३	४	४	३	२	३	३	३	३
प्राणाघातान्नि	६०	६०	५५	५५	२६	२६	२६	२६	२५	२५	२६	...	...	...	...	...	...
प्रायः कन्दुक	...	...	८४	८४	...	...	...	...	...	...	...	२६	२६	२६	२७	२७	२७
प्रारभ्यते (आरभ्यते) ...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
प्रियसखि	...	...	८९	८९	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
प्रिया न्याय्या (असन्तो)...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
प्रीणाति यः	५८	५८	६०	६०	६८	६७	६८	६८	६७	६६	६८	२७	२७	२७	२८	२८	२८
बाले बाल (व्याले बाल)...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
बोद्धारो	...	...	२	२	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
ब्रह्मा येन	९३	९३	९३	९३	९५	९३	९५	९५	९४	९२	...	३७	३७	३८	३१	३१	३९
भग्नाशस्य	८२	८२	८३	८३	८४	८२	८४	८४	८३	८१	८४	२४	२४	२४	२५	२५	२५
भवन्ति नम्रा	६२	६२	६२	६२	७०	६९	७०	७०	६९	६८	...	८०	८०	८०	७८	७८	८३
भीमं वनम्...............	९९	९९	१०१	१०१	१०२	१००	१०२	१०२	१०१	९९	...	५४	५५	५५	५४	५४	५६
मज्जन्त्वम्भसि	९१	९१	९९	९९	१०१	९८	१०१	१०१	१००	९७	...	५६	५६	५७	५६	५६	५८
मणिः शाणोल्लीढः	३६	३६	३५	३६	४४	४४	४४	४४	४३	४३	४४	५	५	६	६	६	६
मनसि वचसि............	७१	७१	७१	७१	७८	७७	७८	७८	७७	७६	७८	१४	१४	१५	१५	१५	१५
मानमुद्वह	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	६१

मालतीकुसुम	...	...	...	...	१०४	...	१०४	१०४	१०३	...	...	...	...	...	...	...	...
मृगमीन	५१	५१	५१	५१	६१	६०	६१	६१	६०	५५	६१	३६	३५	३६	३२	३२	३७
मौनान्मूकः	४८	४८	४८	४८	५८	५७	५८	५८	५७	५६	५८	३९	३९	४०	४१	४१	४१
मृगनेत्रनो	३०	३०	२९	२८	३७	३७	३७	३७	३६	३६	३७	८७	८७	८६	८५	८५	९०
यदा किंचित्	८	८	८	८	८	८	८	८	७	८	८	...	...	...	...	...	...
यदि नाम दैव	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	१०६	...	१०४	१०३	१०३	१०८
यद्धात्रा निज	४१	४१	४०	४१	४९	४९	४९	४९	४८	४८	४९	६९	६९	६९	६७	६७	७२
यद्वागा	...	+७३	...	...	...	...	...	...	...	...	...	५५	...	...	५५	५५	५७
यः प्रणयेत् (प्रीणाति)	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
यस्यास्ति	३३	३३	३२	३३	४१	४१	४१	४१	४०	४०	४१	६३	६४	६४	६२	६२	६६
या मामूंध	१६	१६	१४	१४	१८	१४	१८	१८	१७	१३	१९	३१	३१	३२	३४	३४	३३
यां चिन्तयामि	२	२	३	...	२	२	२	२	१	२	२	‡१००	...	१	...	...	१
येनैवाम्बर	...	...	८८	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
येषां न विद्या	...	*३	...	...	१३	१३	१३	१३	१२	१३	१३	...	...	...	...	...	...
ये संतोष	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	१८	१९	१९	१९	१९	१९
रक्तत्वं कमला	...	...	...	...	.	...	...	...	...	...	...	२१	...	२९	...	...	२२
रत्नैर्महार्हैः	७२	७२	७२	७२	८०	...	८०	८०	७९	...	८०	६३	६५	६५	६३	६३	६७
राजन्दुसुधांशु	३८	३८	·३७	३८	४६	४६	४६	४६	४५	४५	४६	७१	७१	७१	६९	६९	७३
रेरे चातक	...	*७	...	...	५१	५०	५१	५१	५०	४०	५१	...	...	...	...	...	...
लज्जागुणौघ	१००	१००	७४	...	११०	१०६	११०	११०	१०९	...	...	९८	९८	९७	९५	९५	१०१
लभेत सिकतासु	५	५	५	५	५	५	५	५	४	५	५	३	३	४	४	४	४
लाङ्गूलचालन	२६	२६	२३	२२	३१	३१	३१	३१	३०	३०	३१	७०	७०	७०	६८	६८	७५
लोभश्चेत्	३५	३५	३३	३५	५५	५४	५५	५५	५४	५३	५५	४१	४१	४२	३९	३९	४३
वने हि	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	४६	...	...	...	...
वने रणे	९५	९५	१००	१००	९७	९९	९७	९७	९६	९८	..	५३	५४	५६	५३	५३	५५
वह्निस्तस्य	७८	७८	८०	७९	१०९	१०५	१०९	१०९	१०८	१०५	...	८६	८६	८५	८४	८४	८९
वरं गहन (वरं पर्वत)	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...

	Be.	Bo.	Y.	N.	W.	S.	L.	C.	T.	X.	G.	K.	D.	M.	R.	P.	A.
वरं तुङ्गो	७७	७७	७८	७८	...	...	...	...	...	...	...	८५	८५	८२	८३	८३	८८
वरं पक्ष	२९	३०	२८	२७	३६	३६	३६	३६	३५	३५	३६	५७	५८	५८	५७	५७	५९
वरं पर्वत	११	११	...	...	१४	१४	१४	१४	१३	१४	१४	६१	६२	६२	...	...	६३
वरं प्राणच्छेद (वरं पक्ष)...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
वरं शृङ्गोत्तुंग (वरं तुङ्गो).	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
वहति भुवन	३८	३८	३७	३६	३५	३५	३५	३५	३४	३४	३५	९५	९५	९४	९३	९३	९८
वाञ्छा सज्जन	५२	५३	५३	५२	६३	६१	६३	६३	६१	६०	६३	४८	४९	४९	४८	४८	५०
विद्या नाम	१७	१७	१६	१५	२०	२०	२०	२०	१९	२०	२०	९२	९२	९१	९०	९०	९५
विपदि धैर्य	५३	५३	५३	५३	६३	६३	६३	६३	६२	६१	६२	८	८	९	९	९	९
विपदि महत्वम	...	...	९०	९०	...	...	...	...	...	...	...	७४	७४	७४	७२	७२	७७
विपद्युच्चैः स्थेयम्	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
विरम विरमा (विपदि मह)	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
व्याले बाल	६	६	६	६	६	६	६	६	५	६	६	८९	८९	८७	८७	८७	९२
शक्यो वार	...	१	...	११	११	११	११	११	१०	११	११	...	...	...	...	...	...
शशिदिवाकर (गजभुजङ्गम)	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
शशिदिवस	४६	४६	४६	४६	५६	५५	५६	५६	५५	५४	५६	४	४	५	५	५	५
शास्त्रोपस्कृत	१३	१३	११	१३	१५	१५	१५	१५	१४	१५	१५	७	७	८	८	८	८
शिरः शार्वम्	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	९	१०	१०	...	...	...	...	...	...
शुभ्रं सद्म	...	९५	९५	९५	...	...	...	...	...	...	...	१०६	...	...	...	...	...
श्रोत्रं श्रुतेन	६३	६३	६३	६३	७१	७०	७१	७१	७०	६०	...	६७	६७	६७	६५	६५	७०
सगुण (गुणवत्)	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
सत्यानृता	३०	३९	३८	३०	४७	४७	४७	४७	४६	४६	४७	७२	७२	७२	७०	७०	७३
स जातो येन (परिवर्तिनि)	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
सन्त्यन्ये	२७	२७	२६	२५	३४	३४	३४	३४	३३	३३	३४	६५	६६	६६	६४	६४	६८

सर्पः क्रूरः	...	...	४५	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
साहित्य	...	*२	...	...	१२	१२	१२	१२	११	१२	१२	...	...	...	...	...	...
सृजति तावत्	८८	८८	८७	८७	९२	९०	९२	९२	९१	८९	...	...	...	...	...	...	...
संनप्रायसि	५७	५७	५९	५९	६७	६६	६६	६७	६६	६५	६७	३६	३६	३७	३३	३३	३८
संपत्सु	५६	५६	५६	५६	६६	६४	६७	६६	६५	६३	६६	२८	२८	२८	२९	२९	२९
सिंहः शिशुः	३१	३१	३०	२९	३८	३८	३८	३८	३७	३७	३८	९९	९९	९८	९७	९७	१०२
सूनुः सच्चरितः	...	*४	...	...	२५	२५	२५	२५	२३	२३	२५	...	...	...	...	...	...
स्थाल्यां वैडूर्यं	९८	९८	९७	९७	१००	९६	१००	१००	९९	९५	...	...	५३	५४	५२	५२	५४
स्पृहयति	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	९६	९६	९५	९४	९४	९९
स्वल्पं स्नायु	२३	२३	२२	२१	३०	३०	३०	३०	२९	२९	३०	३३	३४	३४	३६	३६	३५
स्वायत्तमेकान्त	७	७	७	७	७	७	७	७	६	७	७	९०	९०	८९	८८	८८	९३
हर्तुर्याति	१२	१३	१२	१३	१६	१६	१६	१६	१५	१६	१६	१०	१०	११	११	११	११

N.B.—The numbers marked * refer to the Miscellaneous Stanzas or संचितानिपद्यानि in Bohlen.

The number marked † refers not to the Nîtiśataka but to the Vairâgyaśataka in Bohlen.

The number marked ‡ refers to the Sringâraśataka in the Kâvyasangraha.

The number marked § refers to the Śṛingâraśataka in Bohlen.

INDEX No. 2.

	A.	C.	P.	R.	M.	B.	Y.	G.	K.	J.	T.	Bo.	N.	V.
अकिंचनस्य	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	९७	...	...	...
अग्रे गतिम्	५६	६१	५८	५८	६३	६८	६६	६४	६४	६४	६३	६७	६६	६५
अजानन्	१९	२१	२२	२२	२२	२४	२२	१७	१७	१७	१८	१९	१८	१८
अनिक्रान्तः	...	३२	...	...	३३	३७	३५	...	...	...	९८	...	...	...
अनावर्ता	...	...	३४	३४	३६	४०	३८	...	...	...	९६	...	...	...
अभिमन	१००	...	९७	९७	११२	...	११३	२०	२०	२०	२१	२३	२२	२१
अभुक्तायाम्	२३	२५	२५	२५	२६	२८	२६	५८	५८	५८	५९	५९	५८	५९
अमीषाम्	३२	३६	३५	३५	३९	४३	४१	७	७	७	७	७	५	७
अर्थानाम्	२८	३०	३०	३०	३१	३५	३३	५२	५२	५२	५३	५३	५२	५३
अवश्यम्	१५	१६	१७	१७	१७	१९	१७	१२	१२	१२	१२	१३	१२	१२
अश्नीमही	२७	...	२९	२९	...	३४	३२	५५	५५	५५	५६	५६	५५	५६
अहो धन्याः	...	५७	...	...	६०	६४	६२	...	...	...	...	...	...	...
अहो वा हारे वा	३८	११३	८३	८३	...	...	९८	४९	४९	४९	४९	‡३४	...	५०
आक्रान्तम (आघ्रानम)...	९६	१०४	९३	९३	१०८	...	१०९	२९	२०	२९	३०	३३	३२	३०
आदित्यस्य	६	७	८	८	८	९	८	४०	४०	४०	४१	४४	४२	४१
आधिव्याधि	९७	१०५	९४	९४	१०९	...	११०	३०	३०	३०	३१	३४	३२	३१
आयुःकल्लोल	७८	८२	७३	७३	८६	...	८५	३३	३३	३३	३४	३७	३६	३४
आयुर्वर्षे	९९	१०७	९६	९६	१११	...	११२	४६	४६	४६	४७	५०	४९	४७
आयुर्वायु	५२	५४	५२	५२	५७	६१	५९	३२	३२	३२	३३	३६	३५	३३
आशा नाम	४१	४५	४२	४३	४८	५२	५०	११	११	११	११	११	१०	११
आसंसारम्	४२	४६	४४	४४	४९	५३	५१	७७	७६	७७	७८	८२	८१	७८

इयं बाला	…	६७	…	…	७२	…	७२	…	+९५	…	…	+९४	…	…
उत्खातम्	४	४	५	५	५	६	५	५	५	५	५	५	३	५
उत्तिष्ठ	…	…	…	…	…	१७	…	…	…	…	…	…	…	…
उदन्वच्छन्ना	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	२०	…	…
उद्यानेषु	…	९६	…	…	१००	…	१०१	…	…	…	…	…	…	९५
एकाकी	६७	७२	६६	६६	७७	…	७७	५०	५०	५०	५१	९०	८९	५१
एको देवः	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	३०	…	…
एको रागिषु	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	१७	१७
एतस्मान्	५३	५८	५५	५५	६१	६५	६३	६१	६१	६१	६४	६४	६३	६२
एना हसन्ति	…	…	…	…	६६	…	…	…	…	…	…	…	…	…
कदा वारा	…	…	…	…	…	…	…	८२	८१	८२	८३	८७	८७	८३
कार्कश्यम्	…	…	…	…	६५	…	…	…	…	…	…	…	…	…
किं कन्दर्पे	९२	१००	९०	९०	१०४	…	१०५	…	+९८	…	…	+९७	…	९८
किं कन्दा	६२	६९	६४	६४	७४	…	७४	२३	२३	२३	२४	२६	२५	२४
किं वेदैः	७७	८१	७२	७२	८५	…	८४	६९	६९	६९	७०	७२	७१	७०
कृच्छ्रेण	९८	१०६	९५	९५	११०	…	१११	३४	३४	३४	३५	३८	३७	३५
कृशः काणः	१६	१८	१८	१८	१९	२१	१९	…	‖९४	…	…	+६३	…	…
कौपीनम्	९३	१११	…	…	१०५	…	१०६	८५	८३	८५	८६	९२	९१	९९
काचिद्वीणा	१०४	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	*२५	…	१०७
क्षणं बालो	…	११२	१०४	१०४	११८	…	१२९	४७	४७	४७	४८	५१	५०	४८
क्षान्तं न	१२	१३	१४	१४	१४	१६	१४	…	…	…	…	*२३	६	…
खलोल्लापाः	५	६	६	६	६	७	६	६	६	६	६	६	४	६
गङ्गातरङ्ग	६५	७०	८०	८०	७५	…	७५	२२	२२	२२	२३	२५	२४	२३
गङ्गातीरे	३७	४१	४०	४०	४४	४८	४६	…	…	…	८९	*२४	९८	१०४
गात्रं संकुचितम्	…	१४१	…	…	…	…	१३८	७०	७०	७०	७१	७४	७३	७१
गात्रैः	…	…	७	७	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…
घर्मखण्डम्	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	१७	…	…	…

	A.	C.	P.	R.	M.	B.	Y.	G.	K.	J.	T.	Bo.	N.	V.
चला लक्ष्मीः	९१	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
चाण्डालः	४९	५६	५३	५३	५९	६३	६१	...	...	...	९५	*२४	९६	१०२
चूडोत्तंसित	...	...	...	...	...	...	...	१	१	१	१	१	१	१
चेतश्चिन्तय	...	...	...	...	...	...	...	६३	६३	६३	६२	६६	६५	६४
जातः कूर्मः	१०३	...	१०३	१०३	११७	...	११८	...	...	...	९	...	...	...
जीर्णा एव	८६	९१	८६	८६	९५	...	९४	७८	७७	७८	७९	८३	८३	७९
जीर्णा कन्था	...	७४	...	...	...	...	...	...	...	...	...	*२४	...	...
ज्ञानं सताम्	...	९०	...	...	९४	...	९३	...	...	...	...	...	...	९१
तपस्यन्तः	३६	४०	३९	३९	४३	३७	३५	७३	७३	७३	७४	७७	७६	७४
तस्मादनन्त	७०	७६	६९	६९	८०	...	...	६७	६७	६७	६८	७०	६९	६८
तुङ्गम्	...	...	...	...	...	...	...	१८	१८	१८	१९	३१	२०	१९
तृषा शुष्यास्ये	८७	९२	८७	८७	९६	...	९५	...	...	...	९२	*२५	१९	९२
त्रैलोक्या	७६	८०	८४	८४	८४	...	८३	३७	३७	३७	३८	३१	४०	८६
त्वं राजा	२२	२४	२४	२४	२५	२७	२५	४८	४८	४८	५०	५२	५१	४९
ददतु ददतु	...	...	...	...	...	३१	२९	...	९६	...	...	९९	...	...
दिक्काला	...	१	१	१	१	१	१	...	...	...	...	...	...	...
दीनादीन	७	८	९	९	९	१०	९	१९	१९	१९	२०	२२	२१	२०
दुराराध्यः	५१	५३	५१	५१	५६	६०	५८	७४	७४	७४	७५	७८	७७	७५
दूरादर्थम्	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	१८	...	...
धन्यानाम्	९५	१०३	९२	९२	१०७	...	१०८	१३	१४	१३	१४	१५	१४	१४
न ध्यातम्	१०	१०	१२	१२	१२	१४	१२	४२	४२	४२	४३	४६	४५	४३
न नटा	२५	२७	२७	२७	२८	३०	२८	५६	५६	५६	५७	५७	५६	५७
न भिक्षा	...	...	...	...	३७	४१	३९	...	...	...	९४	...	...	...
न संसारो	२	३	३	३	३	४	३	३	३	३	३	३	११	३

नाभ्यस्ता	८५	८९	८५	८५	९३	...	९२	४३	४३	४३	४४	४७	४६	४४
नायं ते	...	९७	...	...	१०१	...	१०२	...	...	...	...	*२३	...	९६
नित्यं यो	२४	२६	२६	२६	२७	२९	२७	...	९५	...	८८	६०	५९	...
निवृत्ता	८	९	१०	१०	१०	११	१०	१०	¶१०	१०	१०	१०	९	१०
नो खड्ग	६५	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
परिभ्रमसि	...	...	...	...	...	...	...	६०	६०	६०	६१	६३	६२	६१
परेषाम्	३१	३४	३३	३३	३५	३९	३७	५९	५९	५९	६०	६२	६१	६०
पाणिपात्रय	...	...	...	...	...	...	...	५१	५१	५१	५२	९१	९०	५२
पाणिः पात्रम्	५०	५२	५०	५०	५५	५९	५७	...	...	...	...	...	९९	१०५
पाताल	७१	७७	८२	८२	८१	...	८०	६८	६८	६८	६९	७१	७०	६९
पातालान्न	...	...	...	...	११९	...	१२०	...	...	...	...	...	...	...
पुण्यग्रामे	७२	५५	५३	५३	५८	६२	६०	२१	२१	२१	२२	२४	२३	२२
गुण्यैर्मूल	५४	५९	५६	५६	६२	६६	६४	२४	२४	२४	२५	२७	२६	२५
पुरा विद्वत्ता	...	२८	...	...	२९	३२	३०	...	९७	...	...	१००	...	...
पुण्यैर्मूल (गुण्यैर्मूल)	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
प्रशान्त	...	...	...	...	१२०	...	१२१	...	...	...	...	...	...	...
प्राणाघातात्	५८	६३	६०	६०	६८	७०	६८	...	...	...	...	...	...	...
प्राप्तः श्रियः	६८	७३	६७	६७	७८	...	७८	६५	६५	६५	६६	६८	६७	६६
प्रियसखि	८९	९८	...	...	१०२	...	१०३	...	...	...	...	...	...	९७
फलमल	२०	२२	२१	२१	२३	२५	२३	५४	५४	५४	५५	५५	५४	५५
फलं स्वेच्छा	...	...	...	...	...	...	...	२५	२५	२५	२६	२८	२७	२६
बाले लीला	...	६६	...	...	७१	...	७१	...	†९४	...	...	†९३	...	...
बिसमल (फलमल)	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
बोद्धारो	१	२	२	२	२	३	२	२	२	२	२	२	...	२
ब्रह्मज्ञान	१०१	१०८	९८	९८	११३	...	११४	१३	१३	१३	१३	१४	१३	१३
ब्रह्माण्ड	७९	८३	७४	७३	८७	...	८६	...	८६	...	...	९३	९२	८७
ब्रह्मेन्द्रादि	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	३८

	A.	C.	P.	R.	M.	B.	Y.	G.	K.	J.	T.	Bo.	N.	V.
भक्तिर्भवे	६९	७५	६८	६८	७९	...	७९	६६	६६	६६	६३	६९	६८	६७
भव्यं भक्तम्	...	...	१००	१००	९१	...	...	...	...	...	...	...	...	...
भिक्षाकाम...............	६४	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
भिक्षाशनम्	१७	१९	१९	१९	२०	२२	२०	१५	१६	१५	१५	१६	१५	१५
भिक्षाशी	८२	८६	७७	७७	९०	...	८९	...	८९	...	...	९५	९५	८९
भिक्षाहार	...	...	...	...	...	...	...	२७	२७	२७	२८	३१	३०	२८
भूः पर्यङ्को	७५	...	...	...	...	...	८२	८६	८५	८६	८७	९३	...	१००
भोगा न	११	१२	१३	१३	१३	१५	१३	८	८	८	८	८	७	८
भोगा भङ्गुर	९४	१०२	९१	९१	१०६	...	१०७	३६	३६	३६	३७	४०	३९	३७
भोगा मेघ (आयुर्वायु)...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
भोगास्तुङ्ग...............	१०५	...	१०१	१०१	११५	...	११६	३१	३१	३१	३२	३५	३४	३२
भोगे रोग...............	...	३५	...	...	...	...	...	२८	२८	२८	२९	२	३१	२९
भ्रान्तः कष्ट...............	३३	३७	३६	३६	४०	४४	४२	३८	३८	३८	३९	४२	४१	३९
भ्रान्तं देश	३	५	४	४	४	५	४	४	४	४	४	४	२	४
महादेवो	...	६३	...	...	४६	५०	४८	...	...	...	...	...	...	...
मही मुद्री	७४	७९	७१	७१	८३	...	८२	८४	८३	८४	८५	८९	९४	८५
महेश्वरे	९०	९९	८९	८९	१०३	...	१४४	७९	७८	७९	८०	८४	८४	८०
मानमनस्विनि	८३	८७	७८	७८	९१	...	९०	...	९०	...	...	९६	१००	९०
मानलक्ष्मि...............	५९	६४	६१	६१	६९	...	६९	...	...	...	९९	*२४	९३	१०१
माने म्लायिनि	३०	३३	३२	३२	३४	३८	३६	...	१००	...	...	७९	७८	...
मृत्पिण्डो (नित्यं यो) ...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
मोहं मार्जय	५६	६०	५७	५७	६३	६७	६५	६२	६२	६२	६५	६५	६४	६३
यत्रानेकः	३५	३९	३८	३८	४२	४६	४४	३९	३९	३९	४०	४३	४२	४०
यदा किंचित्	२९	३१	३१	३१	३२	३६	३४	...	९९	...	...	...	...	...

यदा मेरुः................	६६	७१	८१	८१	७६	...	७६	...	...	...	...	*२४	७२	१०९
यदासीन्	८०	८४	७५	७५	८८	...	८७	...	‖८७	...	...	+९८	...	८८
यदेतन्..................	४८	५१	४९	४९	५४	५८	५६	...	...	...	...	*२४	८२	...
यद्वक्त्रम्	...	...	...	...	२	...	...	...	...	...	...	...	...	...
यन्नागा	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	७३	...	...
यावत्स्वस्थ	८४	८८	७९	७९	९२	...	९१	७२	७२	७२	७३	७६	७५	७३
यां चिन्तयामि	...	...	१०६	१०६	...	२	...	...	...	...	...	...	...	...
यूयम्	६०	६५	६२	६२	७०	...	७०	...	...	...	...	*२४	...	१०८
येनैव	१३	१५	१६	१६	१६	१८	१६	...	...	...	...	*२७	...	...
ये वर्धन्ते	४३	४७	४५	४५	५०	५४	५२	२६	२६	२६	२७	२९	२८	२७
ये संतोष	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	१२	२९	...
रम्यं हर्म्ये................	६१	६८	६३	६३	७३	...	७३	७६	७५	७६	७७	८१	८०	७७
रम्याश्चन्द्र	८१	८५	७६	७६	८९	...	८८	७५	८८	७५	७६	८०	७९	७६
रात्रिः सैव................	७३	७८	७०	७०	८२	...	८१	४१	४१	४१	४२	४५	४४	४२
रे कन्दर्प (किं कन्दर्प).	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
वयमिह	४७	५०	४८	४८	५३	५७	५५	५३	५३	५३	५४	५४	५३	५४
वयं येभ्यो	३४	३८	३७	३७	४१	४५	४३	३५	४५	४५	४६	४९	४८	४६
वर्णासिनम्................	...	...	...	...	...	...	१२७	७१	७१	७१	७२	७५	७४	७२
वल्गिभिः	१३	१४	१५	१५	१५	१७	१५	९	९	९	९	९	८	९
विनीर्णे....................	३६	३९	३७	३७	५२	५६	५४	८१	८०	८१	८२	८६	८६	८२
विद्यानाधि	४४	४८	४६	४६	५१	५५	५३	४४	४४	४४	४५	४८	४७	४५
विपुलहृदयैः	२१	२३	२३	२३	२४	२६	२४	५७	५७	५७	५८	५८	५७	५८
विरमत	५७	६२	५९	५९	६७	६९	६७	...	...	...	...	*२४	...	१०६
विवेक	...	१७	...	...	१८	२०	१८	...	...	...	...	...	...	...
विस्तीर्ण (विनीर्णे)	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
व्याघ्रीव....................	१०२	१०९	९९	९९	११४	...	११५	३५	३५	३५	३६	३९	३८	३६
शय्याशैल................	...	९४	...	...	९८	...	१००	...	...	...	...	...	...	९३

	A.	C.	P.	R.	M.	B.	Y.	G.	K.	J.	T.	Bo.	N.	V.
शिरः शार्वम्	४०	४४	४३	४२	३७	५१	४९	...	...	...	...	...	...	...
सखे धन्याः (अहो धन्याः)	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
सज्ञानः....................	२६	२९	२८	२८	३०	३३	३१	...	९८	...	...	६१	६०	...
सत्यामेव	...	९५	...	...	९९	...	९९	...	...	...	...	...	...	९४
सदा मेरुः (यदा मेरुः)...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
समारम्भा	...	...	६५	६५	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
सा रम्या (भ्रान्तः कष्ट) ...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
सिंहो	...	...	...	१०३	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
सृजति	१०६	११८	१०२	१०२	११६	...	११७	...	...	...	९०	...	...	...
संमोहयन्ति	...	...	१०५	१०५	...	...	...	...	†२३	१६	...	†२१	...	...
स्तनौ मांस	१८	२०	२०	२०	२१	२३	२१	१६	१५	...	१६	१७	१६	१६
स्थितिः पुण्ये	...	...	...	...	३८	४२	४०	...	...	...	९३	...	...	...
स्वान्ता गाङ्गः	८८	९३	८८	८८	९७	...	९७	८३	८२	८३	८४	८८	८८	८४
स्फुरत्स्फार	३९	४२	४१	४१	४५	४९	४७	८०	७९	८०	८१	८५	८५	८१
स्वादिष्टम्	...	...	...	...	७	८	७	...	९१	...	...	९७	...	...
हिंमाशून्य	९	१०	११	११	११	१३	११	...	९३	...	...	९८	९७	१०३

* Weber's Various Readings in Bohlen (page.) † S'ṛingârаśataka Stanzas. ‡ Bohlen-Miscellaneous Stanzas. § Another reading of this is No. 63. ¶ Also No. 92. ‖ No. 94=64; No. 87=99 of the Śṛingâraśataka. $ Miscellaneous Stanzas *ad finem*. ☞ भूःपर्यङ्को is given as a Various Reading on this.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ अथ नीतिशतकम् ॥

दिक्कालाद्यनवच्छिन्नानन्तचिन्मात्रमूर्तये ।
स्वानुभूत्येकसाराय नमः शान्ताय तेजसे ॥ १ ॥

यां चिन्तयामि सततं मयि सा विरक्ता
साप्यन्यमिच्छति जनं स जनोन्यसक्तः ।
अस्मत्कृते च परितुष्यति काचिदन्या
धिक्तां च तं च मदनं च इमां च मां च ॥ २ ॥

अज्ञः सुखमाराध्यः सुखतरमाराध्यते विशेषज्ञः ।
ज्ञानलवदुर्विदग्धं ब्रह्मापि नरं न रञ्जयति ॥ ३ ॥

प्रसह्य मणिमुद्धरेन्मकरवक्त्रदंष्ट्राङ्कुरा-
त्समुद्रमपि संतरेत्प्रचलदूर्मिमालाकुलम् ।
भुजङ्गमपि कोपितं शिरसि पुष्पवद्धारये-
न्न तु प्रतिनिविष्टमूर्खजनचित्तमाराधयेत् ॥ ४ ॥

I. (*a*) दिक्कालानवच्छिन्नाय चिन्मात्रानन्तमूर्तये. Bo. (*b*) °भूत्ये°; °भूत्यै°. Be. Bo. S. W. L.D. X. G. साराय; मानाय. D. Bo.n. N.

II. (*a*) वि°; न [P. R.] (*b*) °प्य°; चा°. Bo. Be. [P. R. K.] सक्तः; रक्तः Be.n. (*c*) च; °पि. [P. R. K.] Be.n. Bo.n. °तु°; °शु°. X. (*d*) भिक्तां च तं च; भिक्तं च तां च. W.

III. (*b*) विशे°; °ऽशे°. K. Be.n. (*c*) लवदुर्विद°; लवलेशद° D. (*d*) °पि न°; °पि तं न° C. T. S. L. W. X. D. F. G.

IV. (*a*) °ष्ट्राङ्कु°; °ष्ट्रान्त° F. N. (*b*) °रेत्प्रचलदू°; °रेच्चपलदू° Bo. Be. °रेत्प्रचुरदू°. W. G. (where च for चु). °रेच्चपलम°. K. °रेत्प्रसरदू° P. See further Be.n. (*d*) °खं; °र्खं R.

लभेत सिकतासु तैलमपि यत्नतः पीडय-
न्पिबेच्च मृगतृष्णिकासु सलिलं पिपासार्दितः ।
कदाचिदपि पर्यटञ्शशविषाणमासादये-
न्न तु प्रतिनिविष्टमूर्खजनचित्तमाराधयेत् ॥ ५ ॥

व्यालं बालमृणालतन्तुभिरसौ रोद्धुं समुज्जृम्भते
छेत्तुं वज्रमणीञ्शिरीषकुसुमप्रान्तेन संनह्यते ।
माधुर्यं मधुबिन्दुना रचयितुं क्षाराम्बुधेरीहते
नेतुं वाञ्छति यः खलान्पथि सतां सूक्तैः सुधास्यन्दिभिः ॥६॥

स्वायत्तमेकान्तगुणं विधात्रा
विनिर्मितं छादनमज्ञतायाः ।
विशेषतः सर्वविदां समाजे
विभूषणं मौनमपण्डितानाम् ॥ ७ ॥

यदा किंचिज्ज्ञोहं द्विप इव मदान्धः समभवं
तदा सर्वज्ञोस्मीत्यभवदवलिप्तं मम मनः ।
यदा किंचित्किंचिद्बुधजनसकाशादवगतं
तदा मूर्खोस्मीति ज्वर इव मदो मे व्यपगतः ॥ ८ ॥

V. (*a*) °भन; °भेच्च. X. C. S. L. W. G. (*b*) °कासु सलिलम्; °काजल-मयम्. R. (*c*) °ये°; °य°. L. W. (*d*) °र्ख°: °र्ष°. R.

VI. (*a.*) व्या°; बा° L. °ज्जृ°: °ज्ज° (°ज्ज°?) G. (*b*) छे°; भे°. Bo.n. K. D. M. N. P. R. °णीञ्शि°; °णि शि. K. Be.n. N. °णीश°. R. ह्यते; °ह्यति. Be. Bo. K. D. N. (*c*) क्षा°; क्षी°. Bo. (*d*) खलान्पथि सताम्; सतां पथि खलान्. Bo. Be. K. D. M. R. P. The whole fourth line is मूर्खान्यः प्रतिनेतुमिच्छति बलात्सूक्तैः सुधास्यन्दिभिः in N.

VII. (*a*) °यत्त°; °यन्त°. Be गुणम्; हितम्. Be. Bo. K. D. P. R. N. (*b*) over छाद, साध is written in G.

VIII. (*a*) द्विप; गज. N. [A. P. R.] (*c*) °बुध; °गुरु; [A. K.] °दन°; °दान°. L. Bo. Be. (*d*) ज्वर; घन. S. Bo.n.

कृमिकुलचितं लालाक्लिन्नं विगन्धि जुगुप्सितं
निरुपमरसप्रीत्या खादन्नरास्थि निरामिषम् ।
सुरपतिमपि श्वा पार्श्वस्थं विलोक्य न शङ्कते
न हि गणयति क्षुद्रो जन्तुः परिग्रहफल्गुताम् ॥ ९ ॥

शिरः शार्वं स्वर्गात्पतति शिरसस्तत्क्षितिधरं
महीध्रादुत्तुङ्गादवनिमवनेश्चापि जलधिम् ।
अधो गङ्गा सेयं पदमुपगता स्तोकमथवा
विवेकभ्रष्टानां भवति विनिपातः शतमुखः ॥ १० ॥

शक्यो वारयितुं जलेन हुतभुक्छत्रेण सूर्यातपो
नागेन्द्रो निशिताङ्कुशेन समदो दण्डेन गोगर्दभौ ।
व्याधिर्भेषजसंग्रहैश्च विविधैर्मन्त्रप्रयोगैर्विषं
सर्वस्यौषधमस्ति शास्त्रविहितं मूर्खस्य नास्त्यौषधम् ॥ ११ ॥

साहित्यसंगीतकलाविहीनः
साक्षात्पशुः पुच्छविषाणहीनः ।

IX. (*a*) °लचितम्; °लशानम्. D. °न्धि; °हितम्. C. W. °हित. L. G. (*b*) रस; रसम् C. S. L. W. Bo. Be. X. खादन्न°; स्वादन्न°. P. R. °स्वादन्न°. Bo.n. खादन्ख°. N. (*c*) न; त्रि°. K. D. R. P. The whole line is सुरपतिमिव पार्श्वस्थं श्वा सशङ्कितमीक्षते. in Be.n. (*d*) न हि गणयति क्षुद्रो जन्तुः; गणयति न हि क्षुद्रो लोकः. Be.n. जन्तुः; मैत्री. R. P.

X. (*a*) °र्गात्; °र्गम्. L. W. Bo. G. पतति शिरसस्तत्क्षि°; पशुपतिशिरस्तः क्षि°. T. Bo.n. P. R. N. पतति शिरसोतः क्षि° Bo. Be. (*b*) महीध्रा°; गिरीन्द्रा°. P. R. (*c*) अधो गङ्गा सेयम्; अधो गङ्गाक्षेपम्. G. L. Be.n. अधोऽधो गङ्गेयम् T. Bo. Be. P. R. अथो गङ्गा सेयम्. N. पद°; मद°. W. °मथवा; °मधुना. T. (*d*)° खः, °खैः. Bo. Be.

XI. (*a*) °कछत्रेण; °कछत्रेण. N. (*b*) गोगर्दभौ; गोगर्दभः. N. (*c*) संग्रहैश्च विविधैर्म°; संग्रहेण विधिना म°. S. X. °न्त्र; न्त्रैः L. W. Bo. T. N.

तृणं न खादन्नपि जीवमान-

स्तद्भागधेयं परमं पशूनाम् ॥ १२ ॥

येषां न विद्या न तपो न दानं

ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः ।

ते मर्त्यलोके भुवि भारभूता

मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति ॥ १३ ॥

वरं पर्वतदुर्गेषु भ्रान्तं वनचरैः सह ।

न मूर्खजनसंपर्कः सुरेन्द्रभवनेष्वपि ॥ १४ ॥

इति अज्ञनिन्दाप्रकरणम् ॥

अथ विद्वत्प्रशंसा ।

शास्त्रोपस्कृतशब्दसुन्दरगिरः शिष्यप्रदेयागमा

विख्याताः कवयो वसन्ति विषये यस्य प्रभोर्निर्धनाः ।

तज्जाड्यं वसुधाधिपस्य कवयो ह्यर्थं विनापीश्वराः

कुत्स्याः स्युः कुपरीक्षका न मणयो यैरर्घतः पातिताः ॥ १५ ॥

XII. (c) °च्च°; °त्य°. L.

XIII. (b) ज्ञानं न; न चापि. S. X. ज्ञानं च. Bo. G. (c) मर्त्ये; मृत्यु. L. W. S. T. X. G. भुवि; भव. W. Bo. X. G.

XIV. (a) पर्वत; गहन. K. Be.n. भ्रान्तम्; क्रान्तम्. W. (b) न मू°; नो मू°. S. X. Bo.n. संपर्कः; संसर्गः Bo. Be. K.

XV. (a) °ष्यप्रदेया°; °ष्योपदेशा°. Be. Bo.n. °ष्याः प्रदेया° Bo. (c) कवयो ह्य°; सुधियो ह्य° Bo. Be. D. K. F. M. R. P. सुधियस्त्व°. N. (d) °त्स्याः; °त्साः. Bo. K. W. D. Be. °त्सा. M. °त्स्या. R. स्युः; ते. F. °का न; °कैर्न. T. M. Bo.n. D. N. °का हि. L. W. X. F. G. °कैर्हि. S. Bo. Be. K. °र्घ°; °र्घ्य°. S. L. Be. Bo. X. F. G. °र्थै° W. K. Be.n. P. R.

हन्तुर्याति न गोचरं किमपि शं पुष्णाति यत्सर्वदा
ह्यर्थिभ्यः प्रतिपाद्यमानमनिशं प्राप्नोति वृद्धिं पराम् ।
कल्पान्तेष्वपि न प्रयाति निधनं विद्याख्यमन्तर्धनं
येषां तान्प्रति मानमुज्झत नृपाः कस्तैः सह स्पर्धते ॥१६॥

अधिगतपरमार्थान्पण्डितान्मावमंस्था-
स्तृणमिव लघुलक्ष्मीर्नैव तान्संरुणद्धि ।
अभिनवमदलेखाश्यामगण्डस्थलानां
न भवति बिसतन्तुर्वारणं वारणानाम् ॥ १७ ॥

अम्भोजिनीवननिवासविलासमेव
हंसस्य हन्ति नितरां कुपितो विधाता ।
न त्वस्य दुग्धजलभेदविधौ प्रसिद्धां
वैदग्ध्यकीर्तिमपहर्तुमसौ समर्थः ॥ १८ ॥

केयूरा न विभूषयन्ति पुरुषं हारा न चन्द्रोज्ज्वला
न स्नानं न विलेपनं न कुसुमं नालंकृता मूर्धजाः ।

XVI. (*a*) °र्तुं°; °न्तु°. D. शम्; समू. Bo. Be. K. यत्सर्वदा; सर्वात्मना. M. (*b*) ह्य°; °ध्य°. Bo. K. Be. D. M. N. त्व°. Bo.n. °पा°; °प° ; M. प्राप्नोति वृद्धि पराम्; वृद्धिं परां गच्छति. M. (*c*) °ख्य°; °स्व°. K. Be.n. (*d*) °मुज्झतनृपाः; °मृच्छतिनृपः K. Be.n. सह; समम्. Bo.n.

XVII. (*c*) श्याम; श्याव. Bo.n. °ला°; °ली°. L. Be. Bo. G.

XVIII. (*a*) निवासविलासमेव; निवासविलासहेतुम्. K. Be.n. विहारविलासमेव. N. (*b*) हंसस्य हन्तुमपरामपि तां विधाता. K. Be.n. (except विधना for विधाता). (*c*) नत्व°; नोत°. K. Be.n. नन्व°. M.°सिद्धाम्; °शस्ताम्. K. Be.n. (*d*) वैदग्ध्य; वैदोष्य. Bo.n. वैदग्ध Be. Bo. D. W. G. °र्तु°; °न्तु°. Bo. Be. K. समर्थः; विधाता D.

XIX. (*a.*) न वि°, °णिन. N. °रा; °रो. D. °ला; °लो D. (*b*) न कुसुमम्; सुकुसुमम K. Be.n. न च धनम्. D.

वाण्येका समलंकरोति पुरुषं या संस्कृता धार्यते
  क्षीयन्ते खलु भूषणानि सततं वाग्भूषणं भूषणम् ॥ १९ ॥

विद्या नाम नरस्य रूपमधिकं प्रच्छन्नगुप्तं धनं
  विद्या भोगकरी यशःसुखकरी विद्या गुरूणां गुरुः ।
विद्याबन्धुजनो विदेशगमने विद्या परं दैवतं
  विद्या राजसु पूजिता न हि धनं विद्याविहीनः पशुः ॥२०॥

क्षान्तिश्चेद्वचनेन किं किमरिभिः क्रोधोस्ति चेद्देहिनां
  ज्ञातिश्चेदनलेन किं यदि सुहृद्दिव्यौषधैः किं फलम् ।
किं सर्पैर्यदि दुर्जनाः किमु धनैर्विद्यानवद्या यदि
  व्रीडा चेत्किमु भूषणैः सुकविता यद्यस्ति राज्येन किम् ॥२१॥

दाक्षिण्यं स्वजने दया परजने शाठ्यं सदा दुर्जने
  प्रीतिः साधुजने नयो नृपजने विद्वज्जनेष्वार्जवम् ।
शौर्यं शत्रुजने क्षमा गुरुजने नारीजने धूर्तता
  ये चैवं पुरुषाः कलासु कुशलास्तेष्वेव लोकस्थितिः ॥२२॥

(c) °ण्ये°; °गे° Bo.n. पुरूषम; कृतिनम्. K. Bo. Be. (d) खलु; °खिल. S. W. X. Bo. Be. G. N. भूपगम्; न कचित्. P. R.

XX. (c) परं दैवनम्; परा देवता. S. L. X. N. परं देवता W. (d) °जिता; °ज्यते Be.n. M. R. P. N. न हि; न तु L. W. T. शुचि Be. K. °नम्; °नी. W.

XXI. (a) क्षा°; शा°. T. °द्वचने°; °स्कवचे°; Bo. Be. N. (c) °नाः; °नः Be.n. (d) °णैः सु°; °णेन Be.n.

XXII. (a) °र°; °रि°. Bo. Be. K. N. सदा; जने M. (b) प्री°; नी°. T. नयो°–°वम्; क्षमा गुरुजने नारीजने धूर्तता. K. Be.n. P. R. M. स्मयः खल-जनेवि°–वम्°. D. Bo.n. (where °ज्ज° for °ज°). °ष्या°; °ष्वा°. C. S. W. Bo. X. Be. T. D. °ना° N. (c) क्षमा गुरुजने; स्मयः खलजने K. Be.n. P. R. M. नारीजने धूर्तता; विद्वज्जने चार्जवम् K. Be.n. M. R. P. (in which two °ष्वा° for °चा°). कान्ताजने धूर्तता. N. (d) चै°; ते°. K. Be.n. तेष्वेव; तेषां हि. S. P. R. Bo.n. °क°; °के. W. R. P. °तिः; °तः. K.

जाड्यं धियो हरति सिञ्चति वाचि सत्यं
मानोन्नतिं दिशति पापमपाकरोति ।
चेतः प्रसादयति दिक्षु तनोति कीर्तिं
सत्संगतिः कथय किं न करोति पुंसाम् ॥ २३ ॥

जयन्ति ते सुकृतिनो रससिद्धाः कवीश्वराः ।
नास्ति येषां यशःकाये जरामरणजं भयम् ॥ २४ ॥

सूनुः सच्चरितः सती प्रियतमा स्वामी प्रसादोन्मुखः
स्निग्धं मित्रमवञ्चकः परिजनो निःक्लेशलेशं मनः ।
आकारो रुचिरः स्थिरश्च विभवो विद्यावदातं मुखं
तुष्टे विष्टपहारिणीष्टदहरौ संप्राप्यते देहिना ॥ २५ ॥

प्राणाघातान्निवृत्तिः परधनहरणे संयमः सत्यवाक्यं
काले शक्त्या प्रदानं युवतिजनकथामूकभावः परेषाम् ।
तृष्णास्रोतोविभङ्गो गुरुषु च विनयः सर्वभूतानुकम्पा
सामान्यः सर्वशास्त्रेष्वनुपहतविधिः श्रेयसामेष पन्थाः ॥२६॥

प्रारभ्यते न खलु विघ्नभयेन नीचैः
प्रारभ्य विघ्नविहता विरमन्ति मध्याः ।

XXIII. (*c*) चेतः; चित्तम् T.

XXIV. (*a*) सिद्धाः; वैद्याः K. Be.n. (*b*) येषाम्; तेषाम् S. W. X. N. °जंभयम्; जन्मभिः K. D. Bo.n. जन्मभीः M. P. R.

XXV. (*b*) निः°; नि° S. (*d*) विष्टपहारिणीष्टद; विष्टपकष्टहारिणि S. विष्टपहारिणिप्रद W. विष्टपहारिणि सति Bo. X. (where °णः° for °णि°). °प्राप्य°; °पाद्य°. S. °पद्य°. X. °ना; °नाम् S.

XXVI. (*a*) °णा; °ण्या°. R. P. °तान्नि°; तैर्नि°. Bo.n. A. (*c*) °यः; °निः Bo.n. A. °ता°; °ने°, R. (*d*) विधिः; मतिः Bo.n. A. गतिः P. R. Com. °ष; °व. C. W. Bo. Be. G.

XXVII. (*a*) प्रा°; आ°. T. (*b*) विह°; निह°. N.

विघ्नैः पुनःपुनरपि प्रतिहन्यमानाः
  प्रारभ्य चोत्तमजना न परित्यजन्ति ॥ २७ ॥

प्रिया न्याय्या वृत्तिर्मलिनमसुभङ्गेप्यसुकरं
  त्वसन्तो नाभ्यर्थ्याः सुहृदपि न याच्यः कृशधनः ।
विपद्युच्चैः स्थेयं पदमनुविधेयं च महतां
  सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥ २८ ॥

इति विद्वत्प्रशंसा ।

अथ मानशौर्यप्रशंसा ।

क्षुत्क्षामोपि जराकृशोपि शिथिलप्रायोपि कष्टां दशा-
  मापन्नोपि विपन्नदीधितिरपि प्राणेषु नश्यत्स्वपि ।
मत्तेभेन्द्रविभिन्नकुम्भकवलग्रासैकबद्धस्पृहः
  किं जीर्णं तृणमत्ति मानमहतामग्रेसरः केसरी ॥ २९ ॥

(c) विघ्नैः सहस्रगुणितैरपि हन्यमानाः. in Bo.n. विघ्नैर्मुहुर्मुहुरपि प्रतिहन्यमानाः. in N. (d) °भ्यचो°; °भ्य उ°. X. S. T. G. °भ्यमु°. W. °भ्यउ° L. °भ्य मु°. Bo. Be. N. जना; गुणा. Bo.n. N.

XXVIII. (b) त्व°; अ°. Bo. Be. S. K. M. X. P. R. The first six of these have the second line of this stanza first and the first second. P. R. have the third first, first second, and second third. (c) स्थेयम्; स्थैर्यम्. N. (d) °रा°; °र°. D.

XXIX. (a) शिथिलप्रायोपि; शिथिलप्राणोपि. D. Be. Bo. L. F. M. विगतप्राणोपि. Bo.n. शिथिलः प्राप्तो(प्तो ?)पि. W. कष्टाम्; दीनाम् D. (b) °न्नोपि; °न्नोसि. T. °प°; °भि°. P. R. नश्य°, गच्छ°. T. P. R. M. ग्रास° D. (c) मत्तेभेन्द्र; उन्मत्तेभ K. D. Be.n. X. कवल; दलन. L. S. T. पिशित. N. बद्ध. लब्ध. D.

स्वल्पं स्नायुवसावशेषमलिनं निर्मांसमप्यस्थि गोः
श्वा लब्ध्वा परितोषमेति न तु तत्तस्य क्षुधाशान्तये ।
सिंहो जम्बुकमङ्कमागतमपि त्यक्त्वा निहन्ति द्विपं
सर्वः कृच्छ्रगतोपि वाञ्छति जनः सत्त्वानुरूपं फलम् ॥ ३० ॥

लाङ्गूलचालनमधश्चरणावपातं
भूमौ निपत्य वदनोदरदर्शनं च ।
श्वा पिण्डदस्य कुरुते गजपुङ्गवस्तु
धीरं विलोकयति चाटुशतैश्च भुङ्क्ते ॥ ३१ ॥

परिवर्तिनि संसारे मृतः को वा न जायते ।
स जातो येन जातेन याति वंशः समुन्नतिम् ॥ ३२ ॥

कुसुमस्तवकस्येव द्वे गती स्तो मनस्विनाम् ।
मूर्ध्नि वा सर्वलोकस्य विशीर्येत वनेथवा ॥ ३३ ॥

सन्त्यन्येपि बृहस्पतिप्रभृतयः संभाविताः पञ्चषा-
स्तान्प्रत्येष विशेषविक्रमरुची राहुर्न वैरायते ।

XXX. (*a*) °ल्पम्; °ल्प. M. N. वसावशे° ; वशादशे°. M. वशावशे°. Be.n. K. गोः; °कम्. Be. Bo. K. D. M. P. R. (*b*) तु; च Be. Bo. K. D. P. R. (*d*) °वैः; °वैम्. C. S.

XXXI. (*a*) °पा°; °धा°. N.

XXXII. (*a*) मृतः; मर्त्यः. P. R. The two lines exchange places in K. L. Bo. n.

XXXIII. (*a*) द्वे गती स्तो मनस्विनाम्; द्वयी वृत्तिर्मनीषिणः, S. T. L. Be. Bo. D. M. N. P. R. (in which last eight मनस्विनः for मनीषिणः) द्विधा वृत्तिर्मनस्विनः. W. द्वे वृत्ती तु मनस्विनः K. Be.n. (*b*) मूर्ध्नि वा सर्वलोकस्य; मूर्ध्नि सर्वस्य लोकस्य. L. सर्वलोकस्य वा मूर्ध्नि. K. Be.n. मूर्ध्नि वा सर्वलोकानाम्. D. विशीर्येत वनेथवा; शीर्येत वन एव वा. D. M. P. R. N. विशीर्येत वनेप्यपि. T. And see further under stanza 104.

XXXIV. (*a*) °षः; °षो . S. M. °षा ; °शा°. C. W. T. °शा° . D.

द्वावेव ग्रसते दिनेश्वरनिशाप्राणेश्वरौ भासुरौ
भ्रातः पर्वणि पश्य दानवपतिः शीर्षावशेषीकृतः ॥ ३४ ॥

वहति भुवनश्रेणीं शेषः फणाफलकस्थितां
कमठपतिना मध्येपृष्ठं सदा स विधार्यते ।
तमपि कुरुते क्रोडाधीनं पयोधिरनादरा-
दहह महतां निःसीमानश्चरित्रविभूतयः ॥ ३५ ॥

वरं पक्षच्छेदः समदमघवन्मुक्तकुलिश-
प्रहारैरुद्गच्छद्बहलदहनोद्गारगुरुभिः ।
तुषाराद्रेः सूनोरहह पितरि क्लेशविवशे
न चासौ संपातः पयसि पयसां पत्युरुचितः ॥ ३६ ॥

यदचेतनोऽपि पादैः स्पृष्टः प्रज्वलति सवितुरिनकान्तः ।
तत्तेजस्वी पुरुषः परकृतविकृतिं कथं सहते ॥ ३७ ॥

सिंहः शिशुरपि निपतति मदमलिनकपोलभित्तिषु गजेषु ।
प्रकृतिरियं सत्त्ववतां न खलु वयस्तेजसो हेतुः ॥ ३८ ॥

इति मानशौर्यप्रशंसा ।

(c) °नेश्व°; °वाक°. N. °सु°; °स्व° L. T. K. P. R Be.n. N. °स्क°. W. Bo. N. M. (d) °तः; °न्तः. L. Be. Bo. G. ° न्तम्. C. W. °षीकृतः; °षाकृतिः. W. T. D. M. N.

XXXV. (a) °ल°; °ण°. C. W. X. G. (b) °पृष्ठम्; कष्टम्. M. वि°; च. S. Be. Bo. X. D. P. R. N. (c) °भी°; °भा° K. °धिरना°; °निधिरा.° L. Bo.n. °निधिरना° K. D. °राद° further on is omitted in L.

XXXVI. (a) पक्ष; प्राण. D. Bo.n. M. R. P. प्राणो° N. (b) ह; हु. S. Bo. Be. K. D. X. M. N. दहनो°; रुधिरो° D. दलनो.° X. गुरु; रुचि. L. S. X. (d) पत्यु°; भर्तु.° Bo.n.

XXXVII. (a) °तुरिन; °तुरवि. L. D. °तुराति Bo. Be. °तुरिव. D. °तूरवि. K. G. °तुमूर्य. M. (b) विकृतिम् ; निकृतिम् D. P. R. M. N. Bo.n. निकृतम्° Bo. Be. K. °ते; ताम्. P. R. M.

XXXVIII. (b) °सो; °साम्. N.

जातिर्यातु रसातलं गुणगणस्तस्याप्यधो गच्छतु
शीलं शैलतटात्पतत्वभिजनः संदह्यतां वह्निना ।
शौर्ये वैरिणी वज्रमाशु निपतत्वर्थोस्तु नः केवलं
येनैकेन विना गुणास्तृणलवप्रायाः समस्ता इमे ॥ ३९ ॥

तानीन्द्रियाणि सकलानि तदेव कर्म
सा बुद्धिरप्रतिहता वचनं तदेव ।
अर्थोष्मणा विरहितः पुरुषः स एव
त्वन्यः क्षणेन भवतीति विचित्रमेतत् ॥ ४० ॥

यस्यास्ति वित्तं स नरः कुलीनः
स पण्डितः स श्रुतवान्गुणज्ञः ।
स एव वक्ता स च दर्शनीयः
सर्वे गुणाः काञ्चनमाश्रयन्ति ॥ ४१ ॥

दौर्मन्त्र्यान्नृपतिर्विनश्यति यतिः सङ्गात्सुतो लालना-
द्विप्रोनध्ययनात्कुलं कुतनयाच्छीलं खलोपासनात् ।
ह्रीर्मद्यादनवेक्षणादपि कृषिः स्नेहः प्रवासाश्रया-
न्मैत्री चाप्रणयात्समृद्धिरनयात्त्यागात्प्रमादाद्धनम् ॥ ४२ ॥

XXXIX. (*a*) °स्याप्य°; °स्माद°. P. R. °त्राप्य°. N. °च्छतु; °च्छतात्. P. R. All the other copies, except K. which has °तुं, read °ताम्. (*b*) °तटा; वटा° T. (*c*) शौर्यं वैरिणि वज्रानिरस्तमस्तु च तथाप्यर्थस्तु न केवलम् K. (शौर्यं वज्रानिरस्तमस्तु च तथा &c.?) °निपत त्व; °पततुत्व. Be.n. °र्थो°; °र्थ°. Be. Bo. (orig. Bo.n.)

XL. (*d*) त्वन्यः, त्वन्य. C. L. W. Bo. चान्यः S. X. अन्यः T.

XLI. (*c*) Lines b. & c. interchange places in K. (*d*) न्ति, न्ते. D.

XLII. (*a*) दौर्मन्त्र्या°; दुर्मन्त्रा°. Be. यतिः, सनी. G. (*c*) ह्रीर्मद्यात्, स्त्रीगर्वात्. M. The beginning of the third line down to कृषिः is the beginning of the fourth line in M. and the beginning of the fourth line down to अनयात् is the beginning of the third. (*d*) °गात्प्र°; °गप्र°. P.R.

दानं भोगो नाशस्तिस्रो गतयो भवन्ति वित्तस्य ।
   यो न ददाति न भुङ्क्ते तस्य तृतीया गतिर्भवति ॥ ४३ ॥

मणिः शाणोल्लीढः समरविजयी हेतिनिहतो
   मदक्षीणो नागः शरदि सरितः श्यानपुलिनाः ।
कलाशेषश्चन्द्रः सुरतमृदिता बालवनिता
   तनिम्ना शोभन्ते गलितविभवाश्चार्थिषु जनाः ॥ ४४ ॥

परिक्षीणः कश्चित्स्पृहयति यवानां प्रसृतये
   स पश्चात्संपूर्णः कलयति धरित्रीं तृणसमाम् ।
अतश्चानैकान्त्याद्गुरुलघुतयार्थेषु धनिना-
   मवस्था वस्तूनि प्रथयति च संकोचयति च ॥ ४५ ॥

राजन्दुधुक्षसि यदि क्षितिधेनुमेतां
   तेनाद्य वत्समिव लोकममुं पुषाण ।
तस्मिंश्च सम्यगनिशं परिपोष्यमाणे
   नानाफलैः फलति कल्पलतेव भूमिः ॥ ४६ ॥

XLIV. (*a*) °णोल्ली°; णाल्ली°. Be. K. यी; यो. Be. Bo. (orig. Bo.n.) निहतो; दलितो W. N. Bo. (orig. Bo.n.) (*b*)°तः श्यान; °दाश्यान. D. X. W. G. N. नः श्याम. C. Be. Bo. T. K. नाः, ना. D. X. N, नी. G. (*c*) शेषः; लेशः R. वनिता; ललना. C. W. L. M. वनिताः. R. (*d*) त°; न. Be. Bo. M. K. C. °म्नाः °म्नाः. Be. Bo. M. K. °श्चा°; स्वा. Bo.n. जनाः; नृपाः. Be. T. L. नराः. D. N.

XLV. (*b*) °र्णः ; °र्णाम्. T. F. °र्णो C. M. P. R. कल°;. गण° S. L. D. T. K. X. Bo.n. M. P. R. (*c*) °नैकान्त्याद्गु°; °नैकान्त्या गु°. S. L. °नैकान्त्या गु° W. Bo. G. °नैकान्ता गु°. Be. K. Bo.n. N. °नैकान्तं गु° M.

XLVI. (*a*) °नाम्, °नाम्. C. X. Bo. W. S. L. T. P. R. N. (*b*) °नाद्य°; नैव (?) D. °नाथ R. °ममुम्; °मिमम्; Bo. Be. K. R. (*c*). °श्च.; °स्तु. M. पोष्य°; °तुष्य L. T. G. पोप°. W. पुष्य°. N. पाल्य°. D. (*d*) °लैः °ला. M. N.

सत्यानृता च परुषा प्रियवादिनी च

हिंस्रा दयालुरपि चार्थपरा वदान्या ।

नित्यव्यया प्रचुरनित्यधनागमा च

वेश्याङ्गनेव नृपनीतिरनेकरूपा ॥ ४७ ॥

आज्ञा कीर्तिः पालनं ब्राह्मणानां

दानं भोगो मित्रसंरक्षणं च ।

येषामेते षड्गुणा न प्रवृत्ताः

कोर्थस्तेषां पार्थिवोपाश्रयेण ॥ ४८ ॥

यद्धात्रा निजभालपट्टलिखितं स्तोकं महद्वा धनं

तत्प्राप्नोति मरुस्थलेपि नितरां मेरौ ततो नाधिकम् ।

तद्धीरो भव वित्तवत्सु कृपणां वृत्तिं वृथा मा कृथाः

कूपे पश्य पयोनिधावपि घटो गृह्णाति तुल्यं जलम् ॥ ४९ ॥

त्वमेव चातकाधारोसीति केषां न गोचरः ।

किमम्भोदवरास्माकं कार्पण्योक्तिः प्रतीक्ष्यते ॥ ५० ॥

XLVII. (*a*) प्रिय; मृदु. Bo.n. N. वादिनी; भाषिणी. N. (*c*) नित्य; भूरि. Bo.n. नित्यधना°; मित्रधना° D. वित्तसमा°. Bo.n. वेश्या°; वारा°. L. K. D. Be. M. R. P. N. Bo. (orig. Bo.n.).

XLVIII. (*a*) ब्राह्मणा°; मज्जना°. M. (*c*) °वृ°; °द°. G.

XLIX. (*a*) धनम्; फलम् Be. K. (*b*) °नि; °पि. M. P. °नराम्; °यतम्. Be. K. ततो ना°; च नातो°. S. X. K. D. Be. M. P. R. N. Bo. (orig. Bo.n.). (*c*) त°; य°. T. त्वम्. Bo. °द्धी°; °द्वी°. Bo.n. धी°. Bo. (*d*) °टो. गृण्हाति; °टा गृण्हन्ति K. Be.n.

L. (*a*) °रोसी°; °र इ°. T. °रस°. W. रसी°. G. त्वमेव चातको धारा इति लोचनगोचराः. Bo (*b*) °म्भोदवरास्माकम्; °स्मदम्भोदवरम्. Bo. °म्भोद वदास्माकम् T. °क्ष्यते: °क्षसे. T. °क्ष्यसे. Bo. C. W.

रे रे चातक सावधानमनसा मित्र क्षणं श्रूयता-

मम्भोदा बहवो हि सन्ति गगने सर्वेपि नैतादृशाः ।

केचिद्वृष्टिभिरार्द्रयन्ति वसुधां गर्जन्ति केचिद्वृथा

यं यं पश्यसि तस्य तस्य पुरतो मा ब्रूहि दीनं वचः॥५१॥

अथ दुर्जनप्रशंसा ।

अकरुणत्वमकारणविग्रहः

परधने परयोषिति च स्पृहा ।

सुजनबन्धुजनेष्वसहिष्णुता

प्रकृतिसिद्धमिदं हि दुरात्मनाम् ॥ ५२ ॥

दुर्जनः परिहर्तव्यो विद्यया भूषितोपि सन् ।

मणिनालंकृतः सर्पः किमसौ न भयंकरः ॥ ५३ ॥

जाड्यं ह्रीमति गण्यते व्रतरुचौ दम्भः शुचौ कैतवं

शूरे निर्घृणता मुनौ विमतिता दैन्यं प्रियालापिनि ।

तेजस्विन्यवलिप्तता मुखरता वक्तर्यशक्तिः स्थिरे

तत्को नाम गुणो भवेत्स गुणिनां यो दुर्जनैर्नाङ्कितः ॥ ५४ ॥

LI. (*a*) °त्र; °त्रम् D. (*b*) हि; °पि S. W. T. °ता°; °का°. X. (*c*) केचिद्वृ°; एके वृ° S. X. वसुधाम्; धरणीम् S. केचिद्वृथा; एके मृषा S. X.

LII. (*b*) परधने च स्पृहा परयोषिति. Bo. परधनाय रतिः परयोषिति Be. M. K. P. R. D. (where तः for ति) परधनोपकृतिः परयोषितः Bo.n. (*c*) सु°; स्व°. S. D. X. Bo.n. M. P. R. जने; धने L. (*d*) °नाम्; °नः Bo.n.

LIII. (*a*) °र्त°; °न्त°. Bo.n. °भूषि; °लंकृ°. L. D. T. Be. Bo. N. Bo.n. (where for °पि सन्; यदि) भूषितोपि सन्; °पि समन्वितः K. Be.n. (*b*) °लंकृ°; भूषि° S. L. W. D. X. P. Be. Bo. M. P. R. N.

LIV. (*a*) रु°; शु°. N. (*b*) मुनौ; °जेवे. P. R. ऋजौ D. ऋजौ Bo.n. M. (*d*) °त्स; °त्सु°, Be. Bo. T. G. K. D. M.

लोभश्चेदगुणेन किं पिशुनता यद्यस्ति किं पातकैः
सत्यं चेत्तपसा च किं शुचि मनो यद्यस्ति तीर्थेन किम् ।
सौजन्यं यदि किं गुणैः स्वमहिमा यद्यस्ति किं मण्डनैः
सद्विद्या यदि किं जनैरपयशो यद्यस्ति किं मृत्युना ॥ ५५ ॥

शशी दिवसधूसरो गलितयौवना कामिनी
सरो विगतवारिजं मुखमनक्षरं स्वाकृतेः ।
प्रभुर्धनपरायणः सततदुर्गतः सज्जनो
नृपाङ्गणगतः खलो मनसि सप्तशल्यानि मे ॥ ५६ ॥

न कश्चिच्चण्डकोपानामात्मीयो नाम भूभुजाम् ।
होतारमपि जुह्वानं स्पृष्टो दहति पावकः ॥ ५७ ॥

मौनान्मूकः प्रवचनपटुश्चाटुलो जल्पको वा
धृष्टः पार्श्वे वसति च तदा दूरतश्चाप्रगल्भः ।
क्षान्त्या भीरुर्यदि न सहते प्रायशो नाभिजातः
सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥ ५८ ॥

LV. (*a*) °भश्चेद°;° भथास्नि. Be. K. Bo. (orig. Bo.n.) °भोप्यास्ति. Be.n. (*c*) गुणैः; निजैः Be. K. X. P. R. जनैः S. L. W. D. Bo. T. M. परैः Be.n. बलेन N. स्व°; मु°. Bo.n. W. D. T. Bo.n. P. R. M. & L. (where ता for मा) omitted in N. (*d*) ज°; भ° S. L. W. T. Be. Bo. P. R. N. °नैरप°; नैः पर°. C.

LVI. (*b*) वारि°; पङ्क°. Bo.n. (*c*) °तः; °मः. W. °तिः. N. (*d*) शल्या°; शैला°. Be.n.

LVII. (*a*) नाम; नैव. T. °भुजा°; °भृता°. P. (*b*) होनार; तारेण. (?) X. ह्वानं; °ह्वन्तं Be. Bo. K. (orig. Bo.n.) होनारं जुह्वनमपि is the first half in M.

LVIII. (*a*) °श्चाटुलो; °र्वातकी. S. P. R. °र्वातुलो. L. W. K. T. D. Be. Bo. X. G. °र्वानलो. M. °र्वाचको N. (*b*) वसति च; भवति च. S. X. D. P. R. Bo.n. N. प्रभवति. W. T. G. L. स भवति. Be. Bo. K. तदा; तथा D. M. Bo.n. P. R. जनो. Be. Bo. K. वसन्. N. °तश्चा°; °तोप्य°. N. The second and third lines change places in K.

उद्भासिताखिलखलस्य विशृङ्खलस्य
प्राग्जातविस्तृतनिजाधमकर्मवृत्तेः ।
दैवादवाप्तविभवस्य गुणद्विषोऽस्य
नीचस्य गोचरगतैः सुखमास्यते कैः ॥ ५९ ॥

आरम्भगुर्वी क्षयिणी क्रमेण
लघ्वी पुरा वृद्धिमती च पश्चात् ।
दिनस्य पूर्वार्धपरार्धभिन्ना
छायेव मैत्री खलसज्जनानाम् ॥ ६० ॥

मृगमीनसज्जनानां तृणजलसंतोषविहितवृत्तीनाम् ।
लुब्धकधीवरपिशुना निष्कारणवैरिणो जगति ॥ ६१ ॥

इति दुर्जनप्रशंसा ।

अथ सुजनप्रशंसा ।

वाञ्छा सज्जनसंगमे परगुणे प्रीतिर्गुरौ नम्रता
विद्यायां व्यसनं स्वयोषिति रतिर्लोकापवादाद्भयम् ।
भक्तिः शूलिनि शक्तिरात्मदमने संसर्गमुक्तिः खले-
ष्वेते येषु वसन्ति निर्मलगुणास्तेभ्यो नरेभ्यो नमः ॥ ६२ ॥

LIX.. (*a*) °द्भासिताखिलख°; °द्भाशिताखिलक°. Bo.n. (*b*) प्राग्जात; प्रोद्गाढ N. °स्तृ°; °स्मृ°. S. L. T. D. K. X. Bo.n. M. P. R. N. °स्त°. G. °वृ; नि°. Bo. Be.n. °त्तैः; °त्तैः. S. (*c*) दै°; दे°. W. (*d*) °स्यते; °ष्यते. S. W. X. T.

LX. (*a*) °यि°; °य°. L. X. D. °प°. W. (*b*) च; °व. W. °चपश्चात्; मुपैति. N.

LXI. (*d*) °णवै°; °णमेव वै°. L. G. N.

LXII. (*a*) °मे; °तौ. N. परगु°; गुणिग°.K. Be.n. (*b*). °याम्; °या W. (*c*) शूलिनि; चक्रिणि. Be.n. (*d*) °लेष्वेते येषु°; °ले येष्वेते नि°. Bo.n. °ले येष्वेतेषु. W. C. °ले ष्वेते येषु. D. °ल एते येषु. S. X. P. R. °ले एते यत्र. Bo. Be. K. °लैरेते येषु, N. वसन्ति; नरेषु. W. G. तेभ्यो नरेभ्यो नमः; तेष्वेव लोकास्थितिः D. तेभ्यो महद्भ्यो नमः. N.

विपदि धैर्यमथाभ्युदये क्षमा
सदसि वाक्पटुता युधि विक्रमः ।
यशसि चाभिरतिर्व्यसनं श्रुतौ
प्रकृतिसिद्धमिदं हि महात्मनाम् ॥ ६३ ॥

प्रदानं प्रच्छन्नं गृहमुपगते संभ्रमविधिः
प्रियं कृत्वा मौनं सदसि कथनं चाप्युपकृतेः ।
अनुत्सेको लक्ष्म्यां निरभिभवसाराः परकथाः
सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥ ६४ ॥

करे श्लाघ्यस्त्यागः शिरसि गुरुपादप्रणयिता
मुखे सत्या वाणी विजयिभुजयोर्वीर्यमतुलम् ।
हृदि स्वस्था वृत्तिः श्रुतमधिगतं च श्रवणयो-
र्विनाप्यैश्वर्येण प्रकृतिमहतां मण्डनमिदम् ॥ ६५ ॥

संपत्सु महतां चित्तं भवत्युत्पलकोमलम् ।
आपत्सु च महाशैलशिलासंघातकर्कशम् ॥ ६६ ॥

संतप्तायसि संस्थितस्य पयसो नामापि न ज्ञायते
मुक्ताकारतया तदेव नलिनीपत्रस्थितं राजते ।

LXIII. (*c*) °रतिः °रुचि. S. Bo. Be. T. K. X. T. R. °तौ; °ते. T.

LXIV. (*b*) चा°; वा°. S. T. Bo. X. G. Be.n. (*c*) °क्ष्म्याम्; °क्ष्म्या. P. R. Be.n. निरभिभवसाराः; निरवभिभवसाराः; S. W. X. G. अलघुभवसाराः; T. निरविरहसाराः D. चिरविभवसाराः L.

LXV. (*a*) श्लाघ्यस्त्यागः; त्यागः श्लाघ्यः. D. °यिता; °यनम् L. P. R (*b*) °यि; °य. T. K. Be. W. Bo. (orig. Bo.n.) वीर्यमतुलम; पौरुषमहो. P. R. (*c*) स्वस्था; स्वच्छा. X. N. Bo.n. स्वेच्छा K. Be.n.° भिगतं च श्रवणयोः; °वगतं च श्रवणयोः L. Bo.n. °भिगतैकव्रतफलम्. C. W. S. T. X (where and in S. ले for लम्).

LXVI. (*a*) °त्सु; °दा. Be.n. °वत्यु°; °वेद्रु°. S. K. Be.n. N. (*b*) कर्कशम्; कं यथा. S.

LXVII. (*a*) ज्ञा°, श्रू°. L. D. N. (*b*) °व; वे.K. Be.n. राजते, दृश्य°. N.

स्वात्यां सागरशुक्तिमध्यपतितं तन्मौक्तिकं जायते
प्रायेणाधममध्यमोत्तमगुणः संसर्गतो जायते ॥ ६७ ॥

यः प्रीणयेत्सुचरितैः पितरं स पुत्रो
यद्भर्तुरेव हितमिच्छति तत्कलत्रम् ।
तन्मित्रमापदि सुखे च समक्रियं य-
देतत्त्रयं जगति पुण्यकृतो लभन्ते ॥ ६८ ॥

नम्रत्वेनोन्नमन्तः परगुणकथनैः स्वान्गुणान्ख्यापयन्तः
स्वार्थान्संपादयन्तो विततपृथुतरारम्भयत्नाः परार्थे ।
क्षान्त्यैवाक्षेपरूक्षाक्षरमुखरमुखान्दुर्मुखान्दूषयन्तः
सन्तः साश्चर्यचर्या जगति बहुमताः कस्य नाभ्यर्चनीयाः ॥ ६९ ॥

इति सुजनप्रशंसा ।

(c) स्वात्याम्; स्वातौ. P. R. Bo.n. स्वात्मा Be.n. अन्तः. D. N. शुक्तिमध्यपतितम्; शुक्तिमध्यपतितम्. Bo.n. शुक्तिकुक्षिपतितम्. Bo.n. (P.) शुक्तिसंपुटगतम्. P. R. तन्मौक्तिकं जायते; सन्मौक्तिकं जायते. T. मुक्ताफलं जायते. Bo.n. K. Be.n. तज्जायते मौक्तिकम्. Bo.n. (P.) & X. P. R. (where ज्जा rightly). (d) °णः; °णा. C. Bo. D. P. R. °णाधममध्यमोत्तमगुणः; °णोत्तममध्यमाधमगुणः Bo.n. and probably also W. as appears from the Commentary, the line being omitted in the text. गुणः; जुषाम्. N. संसर्गतो जायते; संवासतो जायते T. Bo.n. संवासतो देहनाम्. C. P. R. एवंविधा वृत्तयः N.

LXVIII. (a) यः प्रीणयेत्; प्रीणाति यः. Be. Bo. X. S. D. P. R. (c) समक्रियं यत्; यदेकरूपम्. P. R. समं प्रयाति K. Be.n. Bo. (orig. Bo.n.) समानवृत्ति (श्चे . ?) D. (d) °त्र°. °त्र°. C.

LXIX. (a) °त्व°; °त्क. T. कथनैः; नुतिभिः. Be. K. ख्याप°; ज्ञाप°. S. X. (b) °र्थान्; °र्थम्. D. P. R. °तत; नत. Be. Bo. (orig. Bo.n.) पृथुतरा; प्रियतरा°. W. T. पृथुमहा° C. °त्नाः; °त्नैः. Be. Bo. °त्नः K. Be.n. °र्थे.; °र्थैः. Bo.n. (c) °त्यै; °त्ये. K. Be.n. °वाक्षेप; °वोक्षे. P. R. D. (where प for पे). °मुखा°; °जैना. C. X. W. S. N. दूष°; दुःख°. D. Bo.n. N. दुर्मुखान्दूषयन्तः; दूरयन्तः समन्तात्. G. (d) °न्तः सा; °न्तोप्या. G. °न्तः स्वा° noted in R. Commentary च°; व°. C. X. S. L. W. M. °चे; °र्ये°. Be. Bo. (orig. Bo.n.).

अथ परोपकारपद्धतिः ।

भवन्ति नम्रास्तरवः फलोद्गमै-
नवाम्बुभिर्भूरिविलम्बिनो घनाः ।
अनुद्धताः सत्पुरुषाः समृद्धिभिः
स्वभाव एवैष परोपकारिणाम् ॥ ७० ॥

श्रोत्रं श्रुतेनैव न कुण्डलेन
दानेन पाणिर्न तु कङ्कणेन ।
विभाति कायः करुणापराणां
परोपकारैर्न तु चन्दनेन ॥ ७१ ॥

पापान्निवारयति योजयते हिताय
गुह्यं च गूहति गुणान्प्रकटीकरोति ।
आपद्गतं च न जहाति ददाति काले
सन्मित्रलक्षणमिदं प्रवदन्ति सन्तः ॥ ७२ ॥

पद्माकरं दिनकरो विकचीकरोति
चन्द्रो विकाशयति कैरवचक्रवालम् ।
नाभ्यर्थितो जलधरोऽपि जलं ददाति
सन्तः स्वयं परहितेषु कृताभियोगाः ॥ ७३ ॥

LXX. (*b*) °भिर्भूरि; °भिर्भृम. K. Be.n. °भिर्द्रुर. Bo.n. N.

LXXI. (*a*) °त्रम; °त्रे. L. (*b*) तु; च. K. P. R. Be.n. (*c*) वि°; भा° K. Be.n. प°; क°. D. पराणाम्; कुलानाम्. N. (*d*) °रैर्नतु; °रेण न L Bo. Be. K. P. R. N. रेण तु. D.

LXXII. (*a*) °पान्नि°; °पं नि°. P. D. (*b*) °ह्यं च; ह्यं नि° S. X. °ह्याति Bo. Be. K. °टी, °टम् T. (*d*) प्र°; हि Bo.n.

LXXIII. (*a*) °ची°; °चम् Bo.n. P. R. N. °शी° S. X. (*b*) °श°; °स° L. N. र. W. °वालम्; °जालम्. L. °बालान्. S. (*c*) जलधरोऽपि जलम्; °पि जलदः सलिलम्. K. P. Be.n. R. (*d*) °तेषु कृताभियोगाः; °तेषु कृताभियोगः S. °तेषु कृतानियोगः T. °ताभिहिताभियोगाः C. W. °ते सकृताभियोगाः D. °तु विहिताभियोगाः. N.

एके सत्पुरुषाः परार्थघटकाः स्वार्थं परित्यज्य ये
सामान्यास्तु परार्थमुद्यमभृतः स्वार्थाविरोधेन ये ।
तेमी मानुषराक्षसाः परहितं स्वार्थाय निघ्नन्ति ये
ये निघ्नन्ति निरर्थकं परहितं ते के न जानीमहे ॥ ७४ ॥

क्षीरेणात्मगतोदकाय हि गुणा दत्ताः पुरा तेखिलाः
क्षीरे तापमवेक्ष्य तेन पयसा ह्यात्मा कृशानौ हुतः ।
गन्तुं पावकमुन्मनस्तदभवद्दृष्ट्वा तु मित्रापदं
युक्तं तेन जलेन शाम्यति सतां मैत्री पुनस्त्वीदृशी ॥ ७५ ॥

इतः स्वपिति केशवः कुलमितस्तदीयद्विषा-
मितश्च शरणार्थिनः शिखरिणां गणाः शेरते ।
इतोपि वडवानलः सह समस्तसंवर्तकै-
रहो विततमूर्जितं भरसहं च सिन्धोर्वपुः ॥ ७६ ॥

तृष्णां छिन्धि भज क्षमां जहि मदं पापे रतिं मा कृथाः
सत्यं ब्रूह्यनुयाहि साधुपदवीं सेवस्व विद्वज्जनम् ।

LXXIV. (*a*) एके; ये के. S. X. एते Bo. Be. N. P. R. ते ने K. स्वार्थम्. स्वार्थान्. N. ये: ते. X. S. T. D. (*b*) मध्यस्थाः खलु ते परार्थघटकाः स्वार्थाविरोधे-न ये S. X. ये; तु Bo.n. (*c*) °नुष; °नव T. °र्थाय°. °र्थे वि°. P. नि°; वि° Bo. K. X. (*d*) निघ्न°; तुघ्न°. W. K. X. S. P. R. N.

LXXV. (*a*) हि गुणा दत्ताः पुरा तेखिलाः; सकला दत्ता निजा ये गुणाः P. R. (*b*) °रेता°; °रोत्ता° N. ह्या°; स्वा° D. N. हु°. ह° W. (*c*) °नस्त°; °दंत°; Be.n. (*d*) °क्तम्; °क्ता K. Be.n. शाम्य°; संप्र°. K. Be.n. पुनस्त्वी°; पुनस्ता° S. X. L. गुणस्त्वी° Bo.n. (°दृशः for °दृशी. further on?).

LXXVI. (*b*) °नः; °नाम्. N. °णां गणाः; °रिपत्रिणः M. K. S. X. Be. Bo. P. R. D. (where °णां प°) (*c*) °तोपि; °तश्च Be.n. (*d*) विततमूर्जितम्; विमतमूर्च्छितम्. noted in R. Commentary.

LXXVII. (*a*) °र°; °ग° G. कृथाः; कुरु. D. (*b*) सत्यम्; स्वत्यम. G. °नम्; °नान् S. X. L. W. K. P. R. Bo. (orig. Bo.n.).

मान्यान्मानय विद्विषोऽप्यनुनय प्रच्छादय स्वान्गुणा-

न्कीर्तिं पालय दुःखिते कुरु दयामेतत्सतां चेष्टितम् ॥७७॥

मनसि वचसि काये पुण्यपीयूषपूर्णा-

स्त्रिभुवनमुपकारश्रेणिभिः पूरयन्तः ।

परगुणपरमाणून्पर्वतीकृत्य नित्यं

निजहृदि विकसन्तः सन्ति सन्तः कियन्तः ॥७८॥

किं तेन हेमगिरिणा रजताद्रिणा वा

यत्राश्रिताश्च तरवस्तरवस्त एव ।

मन्यामहे मलयमेव यदाश्रयेण

कङ्कोलनिम्बकुटजान्यपि चन्दनानि ॥ ७९ ॥

इति परोपकारः ॥

अथ धैर्यप्रशंसा ।

रत्नैर्महार्हैस्तुतुषुर्न देवा

न भेजिरे भीमविषेण भीतिम् ।

सुधां विना न प्रययुर्विरामं

न निश्चितार्थाद्विरमन्ति धीराः ॥ ८० ॥

(c) °नुः°; °प°. S. X. °च्छाद°; °ख्याप°. C. W, L. N. स्वान्गुणान् ; प्रश्रयम् N. (d) चेष्टितम्; लक्षणम् ; C. W. L. Be. T. (orig Bo.n.).

LXXVIII. (b) पूर°; प्रीण°. P. N.; in R. प्रीण is written over the line containing पूर° in the first instance. (c) °णून्प°; °णुं प°. Be. Bo. (orig. Bo.n.).

LXXIX. (b) °त्रा°. °स्या° S. X. °त्र. T. Bo. श्रि°; श्र°. Bo. (d) °कुट°: कटु°. L. °न्य°; अ°. C. T. S. X. °नानि; °नाःस्युः C. T. S. X.

LXXX. (a) °हैं°; °पैं° L. D. P. R. °र्घ्ये°. N. (d) न; वि° (!). Bo. K. द्वि; °हि Bo. n. वि°. T.

क्वचिद्भूमौ शायी क्वचिदपि च पर्यङ्कशयनः
क्वचिच्छाकाहारी क्वचिदपि च शाल्योदनरुचिः ।
क्वचित्कन्थाधारी क्वचिदपि च दिव्याम्बरधरो
मनस्वी कार्यार्थी न गणयति दुःखं न च सुखम् ॥ ८१ ॥

ऐश्वर्यस्य विभूषणं सुजनता शौर्यस्य वाक्संयमो
ज्ञानस्योपशमः श्रुतस्य विनयो वित्तस्य पात्रे व्ययः ।
अक्रोधस्तपसः क्षमा प्रभवितुर्धर्मस्य निर्व्याजता
सर्वेषामपि सर्वकारणमिदं शीलं परं भूषणम् ॥ ८२ ॥

निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि वा स्तुवन्तु
लक्ष्मीः समाविशतु गच्छतु वा यथेष्टम् ।
अद्यैव वा मरणमस्तु युगान्तरे वा
न्याय्यात्पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः ॥ ८३ ॥

भग्नाशस्य करण्डपीडिततनोर्म्लानेन्द्रियस्य क्षुधा
कृत्वाखुर्विवरं स्वयं निपतितो नक्तं मुखे भोगिनः ।
तृप्तस्तत्पिशितेन सत्वरमसौ तेनैव यातः पथा
लोकाः पश्यत दैवमेव हि नृणां वृद्धौ क्षये कारणम् ॥८४॥

LXXXI. (*a*) भूमौ; भूमौ Be.n. पृथ्वी. N. शायी; शय्या; C. X. S. W. L. D. K. Be. Bo. G. M. P. R. शय्यः Be.n. N. °नः ; °नम्. C. D. M. S. W. L. X. Be. Bo.n. P. R. °यनै. G. (*b*) °का°; °खा°. L. X. °री; °रः D. M. C. X. S. L. W. ° Be. Bo. P. R. °र. G. (*c*) °त्क° ; °त्का° Bo. (orig. Bo.n.) °धारी ; °माली. P. R. (where ला ?) दिव्या° ; चित्रा°. G. (*d*) न गणयति; गणयति न. M. P. R.

LXXXII (*b*) श्रुत°; शम°. Be. Bo. K. कुल°. P. R. (*c*) निर्व्याज°; निः-काम°. X. (*d*) कारणमिदम्; कालनियमम्. K. Be.n.

LXXXIII. (*a*) °न्तु°; °न्ति. L. नीति; लोक°. T. (*b*) °छ° ; °च्छ°. D. M. (*c*) °मस्तु; °मेव. G. (*d*) °य्या°; °या°. L. D. M. °वि°; °ति°. X.

LXXXIV. (*a*) पीडि°; पिण्डि°. R. °र्म्ला°; °र्ग्ला° M. Bo.n. (*d*) लोकाः पश्यत; स्वस्थस्तिष्ठति S. X. Bo.n. M. (where त for ति.) स्वस्थास्तिष्ठत. Be. K. N. P. R. D. Bo. सुस्था. Bo. n. (B.) कारणम्; साकुलम्: M. P. R.

पतितोपि कराघातैरुत्पतत्येव कन्दुकः ।
प्रायेण साधुवृत्तानामस्थायिन्यो विपत्तयः ॥ ८५ ॥
आलस्यं हि मनुष्याणां शरीरस्थो महान्रिपुः ।
नास्त्युद्यमसमो बन्धुः कृत्वा यं नावसीदति ॥ ८६ ॥
छिन्नोपि रोहति तरुः क्षीणोप्युपचीयते पुनश्चन्द्रः ।
इति विमृशन्तः सन्तः संतप्यन्ते न विप्लुता लोके ॥ ८७॥

इति धैर्यप्रशंसा ।

अथ दैवप्रशंसा ।

नेता यस्य बृहस्पतिः प्रहरणं वज्रं सुराः सैनिकाः
स्वर्गो दुर्गमनुग्रहः किल हरेरैरावतो वारणः ।
इत्यैश्वर्यबलान्वितोपि बलभिद्भग्नः परैः संगरे
तद्व्यक्तं वरमेव दैवशरणं धिग्धिग्वृथा पौरुषम् ॥ ८८ ॥

LXXXV. (*a*) पा°; प°. K. Be.n. Bo. S. (orig. Bo.n.) (*b*) सानु°; हि सु°. P. R. °त्ता°. °त्तौ°. Bo. Be. K. °म°; °मा° C. W. D. (?) °नाम°; °नां न°. Bo.n.

LXXXVI. (*a*) °न्रि°; रि° K. Be.n. (*b*) कृन्वायम्; कुर्वाणो C. S. W. L. X. T. Be. Bo. (orig. Bo.n.).

LXXXVII. (*b*) क्षीणोप्युपप्लुते लोके C. W. क्षीणोपि वर्धते चन्द्रः S. X. चन्द्रः क्षीणोपि वर्धते लोके T. (*c*) °श°; °इय° D. सन्तः omitted in W. & X. (*d*) न विप्लुता लोके ; नैव विधुरेषु S. X. न ते विपदा L. K. Be. Bo. न विधुरेषु Bo.n. P. R. (in which two वि for वृ) न विप्लुते लोके W. लोकेषु D. न लोकेस्मिन् T. न विश्वथेषु लोकेषु N.

LXXXVIII. (*a*) °स्य; °त्र· L. W. K. Be. Bo. (*b*) किल; खलु S. Bo. D. K. X. N. °तो; °णः. P. R. N. °रणः; °हनः Bo. (orig. Bo.n.) °हनम्. K. Be.n. (*c*) °त्यैश्व°: °त्याथ° W. T. N. P. R. °बला ; °सम°. K. Be.n. °पि; °प्य Bo.n. (?) बलभिद्भ°; मघवा भ° L. D. बलिभिभे° C. W. T. Bo. मघवान्भ° Bo.n. (*d*) °द्व्य°, °द्यु°. S. Be. K. X. D. N. Bo. (orig. Bo.n.) वरमेव दैव°; ननु दैवमेव S. K. Be. X. D. Bo. (orig. Bo.n.) L. P. R. N.

कर्मायत्तं फलं पुंसां बुद्धिः कर्मानुसारिणी ।
तथापि सुधिया भाव्यं सुविचार्यैव कुर्वता ॥ ८९ ॥

खल्वाटो दिवसेश्वरस्य किरणैः संतापितो मस्तके
वाञ्छन्देशमनातपं विधिवशात्तालस्य मूलं गतः ।
तत्राप्यस्य महाफलेन पतता भग्नं सशब्दं शिरः
प्रायो गच्छति यत्र भाग्यरहितस्तत्रैव यान्त्यापदः ॥ ९० ॥

शशिदिवाकरयोर्ग्रहपीडनं
गजभुजंगमयोरपि बन्धनम् ।
मतिमतां च विलोक्य दरिद्रतां
विधिरहो बलवानिति मे मतिः ॥ ९१ ॥

सृजति तावदशेषगुणाकरं
पुरुषरत्नमलंकरणं भुवः ।
तदपि तत्क्षणभङ्गि करोति चे-
दहह कष्टमपण्डितता विधेः ॥ ९२ ॥

पत्रं नैव यदा करीरविटपे दोषो वसन्तस्य किं
नोलूकोप्यवलोकते यदि दिवा सूर्यस्य किं दूषणम् ।

XC. (*a*) °ल्वा°; °र्वा° N. °तो; °ते. Be.n. N. (*b*) वाञ्छ°; गच्छ°. N. विधिवशात्; द्रुतगतिः N. तालस्य; बिल्वस्य; K. Be. Bo. W. P. R. L. (in margin ताड) (*c*) °त्राप्यस्य; °त्राप्याशु L. W. °त्रोच्चैः T. °हा°; °हता T. (*d*) भाग्यरहितः; दैवहतकः N. तत्रैव यान्त्यापदः; तत्रापदां भाजनम् W. T. (where the other reading is also given) P. R.

XCI. (*a*) The first two lines change places in S. L. T. D. Bo. X. Be. N. (*b*) °मयोरपि; विहंगम N.

XCII. (*b*) [रत्न°; यत्न°. A] (*c*) [°दपि; °तनु T. M.] (*d*) [°ति वेदः; °त्यहो भ° T.]

XCIII. (*b*) °को; °का. S. प्यवलोकते यदि; न विलोकयन्ति न S. X. °प्यवलोक्यते यदि L. W. Bo.

धारा नैव पतन्ति चातकमुखे मेघस्य किं दूषणं

यत्पूर्वं विधिना ललाटलिखितं तन्मार्जितुं कः क्षमः ॥९३॥

इति दैवप्रशंसा ।

अथ कर्मप्रशंसा ।

नमस्यामो देवान्ननु हतविधेस्तेपि वशगा

विधिर्वन्द्यः सोपि प्रतिनियतकर्मैकफलदः ।

फलं कर्मायत्तं किममरगणैः किं च विधिना

नमस्तत्कर्मभ्यो विधिरपि न येभ्यः प्रभवति ॥ ९४ ॥

ब्रह्मा येन कुलालवन्नियमितो ब्रह्माण्डभाण्डोदरे

विष्णुर्येन दशावतारगहने क्षिप्तो महासंकटे ।

रुद्रो येन कपालपाणिपुटके भिक्षाटनं कारितः

सूर्यो भ्राम्यति नित्यमेव गगने तस्मै नमः कर्मणे ॥९५॥

नैवाकृतिः फलति नैव कुलं न शीलं

विद्यापि नैव न च यत्नकृतापि सेवा ।

भाग्यानि पूर्वतपसा खलु संचितानि

काले फलन्ति पुरुषस्य यथैव वृक्षाः ॥ ९६ ॥

(*d*) तन्मार्जितुं कः क्षमः; दैवस्य किं दूषणम्. S. K.

XCIV. (*a*) ह°; न° Be.n. (where also are noted हन्त and हित for हत) (*c*) किममरगणैः; यदि किममरैः Be. Bo. D. K. M. P. R. N.(where °मप° for °मम°.)

XCV. (*b*) क्षिप्तो महा°; न्यस्तो महा° Be.n. क्षिप्तः मदा D. P. (*c*) °टनम्; °यणम् Bo.n. कारितः; सेवने N.

XCVI. (*a*) °वा°; °का°. L. (*b*) °पि नैव; न चापि D. P. R. (*c*) °सा; °साम्. L. खलु; किल. D. K. P. R. Bo.n. संचि°; संच° W. सन्चि° C.

वने रणे शत्रुजलाग्निमध्ये
महार्णवे पर्वतमस्तके वा ।
सुप्तं प्रमत्तं विषमस्थितं वा
रक्षन्ति पुण्यानि पुरा कृतानि ॥ ९७ ॥

या साधूंश्च खलान्करोति विदुषो मूर्खान्हितान्द्वेषिणः
प्रत्यक्षं कुरुते परोक्षममृतं हालाहलं तत्क्षणात् ।
तामाराधय सत्क्रियां भगवतीं भोक्तुं फलं वाञ्छितं
हे साधो व्यसनैर्गुणेषु विपुलेष्वास्थां वृथा मा कृथाः ॥९८॥

गुणवदगुणवद्वा कुर्वता कार्यमादौ
परिणतिरवधार्या यत्नतः पण्डितेन ।
अतिरभसकृतानां कर्मणामाविपत्ते-
र्भवति हृदयदाही शल्यतुल्यो विपाकः ॥ ९९ ॥

स्थाल्यां वैदूर्यमय्यां पचति तिलखलीमिन्धनैश्चन्दनाद्यैः
सौवर्णैर्लाङ्गलाग्रैर्विलिखति वसुधामर्कमूलस्य हेतोः ।
छित्त्वा कर्पूरखण्डान्वृतिमिह कुरुते कोद्रवाणां समन्ता-
त्प्राप्येमां कर्मभूमिं न चरति मनुजो यस्तपो मन्दभाग्यः ॥१००॥

XCVII. (*b*) मस्तके ; संकटे S. W. T. X. (*c*) सुप्तम्: शुभम्. D. वा; च D.

XCVIII. (*a*) ंश्च; °श्चन्हि. Be. K. (*c*) सत्क्रियाम्: चण्डिकाम्. D. शांकरीम K. Be.n. चक्रिकाम् P. R. noted as a various reading in L. नक्रिकाम् noted as a variant in S. °तीम्; °ता. T. भोक्तुम्; दात्रीम्. K. Be.n. (*d*) हे साधो ; मोहाङ्धौ (°ब्धौ?). Bo.n. व्यसनैः; व्यसने Bo.n. त्वमलम्. D. त्वमतो K. Be.n. P. R. °पु°; °फ° Be. Bo. K. मे (?) D. °स्थाम्; °स्था° W. D.

XCIX. (*a*) गुणवदगुणवद्वा; सगुणमपगुणं वा P. R. °मादौ; जातम्. S. X. K. D. P. R. Be.n. N.

C. (*a*) °डू°; °दू°. Be. Bo. P. तिलखलीम्; तिलखलिम्. S. X. W. K. Bo.n. तिलखलम्. P. R. N. तिलकणान्. T. च लशुनम्. C. इन्धनैश्चन्दनाद्यैः; चन्दनैरिन्धनौघैः S. X. Be. W. (where नो for नौ) P. R. N. (where चा for च) जङ्गलानिन्धनौघैः. Bo. चन्दनैरिन्धनाद्यैः C. T. Be.n. (*b*) विलिख°; निखन°; T. °धामर्कम्°: °भां कर्मम्°. W. भां कर्मनू°. C धामर्कतू°. P. N. (*c*) °न्वृ°, °न्भृ°. T. °न्त°. S. °ह; °व. Bo.n. (*d*) न चरति; प्रचरति S. चरति न. L. न भजति. N.

मज्जत्वम्भसि यातु मेरुशिखरं शत्रूञ्जयत्वाहवे
वाणिज्यं कृषिसेवनादि सकला विद्याः कलाः शिक्षतु ।
आकाशं विपुलं प्रयातु खगवत्कृत्वा प्रयत्नं परं
नाभाव्यं भवतीह भाग्यवशतो भाव्यस्य नाशः कुतः ॥१०१॥

भीमं वनं भवति तस्य पुरं प्रधानं
सर्वो जनः सुजनतामुपयाति तस्य ।
कृत्स्ना च भूर्भवति सन्निधिरत्नपूर्णा
यस्यास्ति पूर्वसुकृतं विपुलं नरस्य ॥ १०२ ॥

इति कर्मप्रशंसा ।

अथ प्रत्यन्तरे श्लोकाः ।

को लाभो गुणिसंगमः किमसुखं प्राज्ञेतरैः संगतिः
का हानिः समयच्युतिर्निपुणता का धर्मतत्त्वे रतिः ।
कः शूरो विजितेन्द्रियः प्रियतमा कानुव्रता किं धनं
विद्या किं सुखमप्रवासगमनं राज्यं किमाज्ञाफलम् ॥१०३॥

मालतीकुसुमस्येव द्वे गती ह मनस्विनः ।
मूर्ध्नि वा सर्वलोकस्य शीर्यते वन एव वा ॥ १०४ ॥

CI. (*a*) °रम्°; °रे D. °त्रूञ्ज°; °त्रुं ज°. Bo. (orig. Bo.n.) (*b*) °ज्यम्. °कृषि°. Bo.n. °द्याः क°; °द्याक°. T. °लाः शि°; °ला शि°. P. R. (*d*) भाग्य°; कर्म. P. R. N.

CII. (*a*) तं°; य° N. (*b*) °र्वो जनः; °र्वे जनाः L. D. Bo.n. सु°; स्व° P. R. N. °तिः °न्ति. L. Bo.n. तस्य; सद्यः. L. (*c*) कृत्स्ना; कृत्वा. S. वाञ्छा. W.

CIII. (*d*) °य°; °ये. L. Bo. °च्यु°; °ह्यु°. S.

CIV. (*a*) °व; °ह. W. मनस्वि°; महात्म°. Bo.n. शीर्यते; शीर्यन्त. Bo.n.

अप्रियवचनदरिद्रैः प्रियवचनाढ्यैः स्वदारपरितुष्टैः ।
परपरिवादनिवृत्तैः क्वचित्क्वचिन्मण्डिता वसुधा ॥ १०५ ॥

कदर्थितस्यापि हि धैर्यवृत्ते-
र्न शक्यते धैर्यगुणः प्रमार्ष्टुम् ।
अधोमुखस्यापि कृतस्य वह्ने-
र्नाधः शिखा याति कदाचिदेव ॥ १०६ ॥

कान्ताकटाक्षविशिखा न खनन्ति यस्य
चित्तं न निर्दहति कोपकृशानुतापः ।
कर्षन्ति भूरिविषयाश्च न लोभपाशै-
र्लोकत्रयं जयति कृत्स्नमिदं स धीरः ॥ १०७ ॥

एकेनापि हि शूरेण पादाक्रान्तं महीतलम् ।
क्रियते भास्करेणेव स्फारस्फुरिततेजसा ॥ १०८ ॥

वह्निस्तस्य जलायते जलनिधिः कुल्यायते तत्क्षणा-
न्मेरुः स्वल्पशिलायते मृगपतिः सद्यः कुरङ्गायते ।
व्यालो माल्यगुणायते विषरसः पीयूषवर्षायते
यस्याङ्गेऽखिललोकवल्लभतमं शीलं समुन्मीलति ॥ १०९ ॥

CV. (*b*) °द्यैः; °ख्यैः L. परि°; सम्°. P. R.

CVI. (*b*) बुद्धेर्विनाशो न हि शङ्कनीयः K. Bo n. (*c*) कृतस्य वह्नेर्ना°; तनूनपातो ना° K. Bo.n. (*d*) °ति; °न्ति N.

CVII. (*a*) खन°; दह° all except D. K. Bo. (Bo.n. has दह°); लुन°. N. (*b*) °शानुतापः; °तानुतापः S. L. X. Bo.n. °शानुपानः D. (*c*) क°; व° Bo. (orig. Bo.n.) त° N. °शैः; °शा Be. D. K. Bo. P. R. N. (*d*) धी°; वी° Bo. (orig. Bo.n.)

CVIII. (*a*) °पि हि; °पीह T. पा°; प° T. P. मही; क्षमा K. (*b*) °रेणे°; °रश्ये° W. °रेणे°. P. R. स्फारस्फुरित°; स्फुरत्स्फारित L. परं स्फुरति W. स्फारं स्फुरित K. परिस्फुरति. C.

CIX. (*a*) कुल्या°; कूपा° Be.n. °णात्; °णम् Bo.n. (*b*) °ला°; °खा° P. °तिः सद्यः °तेः सर्वे; T. (*c*) °वर्षा°; °चयो° C. W. (*d*) °ङ्गे°, °ध्ये°. S. X.

लज्जागुणौघजननीं जननीमिव स्वा-
मत्यन्तशुद्धहृदयामनुवर्तमानाम् ।
तेजस्विनः सुखमसूनपि संत्यजन्ति
सत्यव्रतव्यसनिनो न पुनः प्रतिज्ञाम् ॥ ११० ॥

MISCELLANEOUS.

अग्राह्यं हृदयं यथैव वदनं यद्दर्पणान्तर्गतं
भावः पर्वतसूक्ष्ममार्गविषमः स्त्रीणां न विज्ञायते ।
चित्तं पुष्करपत्रतोयतरलं विद्वद्भिराशंसितं
नारी नाम विषाङ्कुरैरिव लता दोषैः समं वर्द्धिता ॥ १ ॥

अभिमुखनिहतस्य सतस्तिष्ठतु तावज्जयोथवा स्वर्गः ।
उभयबलसाधुवादः श्रवणसुखोसौ बतात्यर्थम् ॥ २ ॥

इयत्येतस्मिन्वा निरवधिचमत्कृत्यतिशये
वराहो वा राहुः प्रभवति चमत्कारविषयः ।
महीमेको मग्नां यदयमवहद्दन्तसलिलैः
शिरःशेषः शत्रुर्निगिलति परं संत्यजति च ॥ ३ ॥

उदन्वच्छन्ना भूः स च निधिरपां योजनशतं
सदा पान्थः पूषा गगनपरिमाणं कलयति ।

CX. (*a*) °ज्जा°; °ज्जाम्. P. R. Be.n. जननीमिव स्वाम् ; इव वर्तमानाम्. S. जननीमिवाद्याम्. D. P. R. (in which two र्याम् for द्याम्) (*b*) °मनुवर्त-मानाम्; °मनुवर्तमानाः Bo. Be. K. P. R. °मनिवर्तमानाः D.

I. (*a*) अग्रा° ; दुर्ग्रा°. D. P. R. हृदयम् ; वदनम् D. य° ; न°. D. K वदनम् ; हृदयम्. D. यद्द°. सद्द°. P. R. (*c*) °शंसि°; °शङ्कि°. D. P.

II. (*c*) °बल ; °त्र D. (*d*) श्रवणसुखस्यैव नात्यर्थम् K. श्रवणसुखस्यैनास्त्यंतर्थः (°स्यैव नास्त्यर्थः ?) D.

IV. (*a*) °च्छ°; °च्छि°. K. °नम् ; °तैः. R. P.

इति प्रायो भावाः स्फुरदवधिमुद्रामुकुलिताः
    सतां प्रज्ञोन्मेषः पुनरयमसीमा विजयते ॥ ४ ॥

एको देवः केशवो वा शिवो वा
    एकं मित्रं भूपतिर्वा यतिर्वा ।
एको वासः पत्तने वा वने वा
    एका भार्या सुन्दरी वा दरी वा ॥ ५ ॥

कमठकुलाचलदिग्गजफणिपतिविधृतापि चलति वसुधेयम् ।
    प्रतिपन्नममलमनसां न फलति पुंसां युगान्तेपि ॥ ६ ॥

किं कूर्मस्य भरव्यथा न वपुषि क्ष्मां न क्षिपत्येष य-
    त्किं वा नास्ति परिश्रमो दिनपतेरास्ते न यन्निश्चलः ।
किंत्वङ्गीकृतमुत्सृजन्न मनसा श्लाघ्यो जनो लज्जते
    निर्वाहः प्रतिपन्नवस्तुषु सतामेतद्धि गोत्रव्रतम् ॥ ७ ॥

को न याति वशं लोके मुखे पिण्डेन पूरितः ।
    मृदङ्गो मुखलेपेन करोति मधुरध्वनिम् ॥ ८ ॥

क्षुद्राः सन्ति सहस्रशः स्वभरणव्यापारमात्रोद्यताः
    स्वार्थो यस्य परार्थ एव परमो नैकः सतामग्रणीः ।
दुःपूरोदरपूरणाय पिबति स्रोतःपतिं वाडवो
    जीमूतस्तु निदाघसंभृतजगत्संतापविच्छित्तये ॥ ९ ॥

(*d*) °ते: °ताम्. K.

V. In D. the third and fourth lines interchange places. In M. the fourth is second, the second third, and the third fourth.

VII. (*a*) °त्येष यन्; त्येव यः. M. (*b*) °रा°; °र°. Be.n. यन्नि; योनि°. M. (*c*) त्व° चा°; M. R. N. C. न्न मनसा; °न्स्वमनसा. D. °न्सम° noted in R. commentary °ज्जन इव. P. R. °न्न महसा (Prima manu °न्न सहसा secunda manu) in Bo.n. & Be.n. (*d*) °षु; °नि M. P. R. Bo.n. त्र (नि?) D.

दूरादर्थं घटयति नवं दूरतश्चापशब्दं

त्यक्त्वा भूयो भवति निरतः सत्सभारञ्जनेषु ।

मन्दंमन्दं रचयति पदं लोकचित्तानुवृत्त्या

कामं मन्त्री कविरिव सदा खेदभारैरमुक्तः ॥ १० ॥

दैवेन प्रभुणा स्वयं जगति यद्यस्य प्रमाणीकृतं

तत्तस्योपनमेन्मनागपि महान्नैवाश्रयः कारणम् ।

सर्वाशापरिपूरके जलधरे वर्षत्यपि प्रत्यहं

सूक्ष्मा एव पतन्ति चातकमुखे द्वित्राः पयोबिन्दवः ॥ ११ ॥

परिचरितव्याः सन्तो यद्यपि कथयन्ति न सदुपदेशम् ।

यास्त्वेषां स्वैरकथास्ता एव भवन्ति शास्त्राणि ॥ १२ ॥

प्रायः कन्दुकपातेनोत्पतत्यार्यः पतन्नपि ।

तथा त्वनार्यः पतति मृत्पिण्डपतनं यथा ॥ १३ ॥

यदि नाम दैवगत्या जगदसरोजं कदाचिदपि जातम् ।

अवकरनिकरं विकिरति तत्किं कृकवाकुरिव हंसः ॥१४॥

यन्नागा मदभिन्नगण्डकरटास्तिष्ठन्ति निद्रालसा

द्वारे हेमविभूषणाश्च तुरगा वल्गन्ति यत्रार्पिताः ।

X. (*b*) त्यक्त्वा; कृत्वा M. °रतः; °यतम. K. °त्सभारञ्जनेषु; °त्सभापादनेषु M. °त्कथापादनेषु P. R. (*c*) °वृ° ; °र° D. (*d*) खे ; स्वे° D.

XI. (*a*) °स्य; °स्ति Bo. (orig. Bo.n.) (*b*) °मे°: °ये° K. Bo. Be. M. (*c*) °रके; °रिते Bo. (orig. Bo.n.) Be.n. °पि: °प:. Bo.n.

XII. (*b*) यद्यपि कथयन्ति न सदुपदेशम्; यद्यप्युपदिशन्ति न S. यद्यपि कथयन्ति वा सदुपदेशम्. Bo. (*c*) °स्त्वे°; °स्ते S.

XIII. (*a*) प्रायः; यथा N. °नोत्प°; °नप° K. M. (*b*) पतनम; गुटिका R.

XV. (*a*) भिन्नगण्ड ; वारिभिन्न° P. R. (*b*) हेम; स्वर्ण; P. R. °षणा°; °षिता° P. R. Bo.n. (orig. Bo.) वल्ग°; हेम° Bo.n. (L.) रूप° Bo.n. (K.) (orig. Bo.)

वीणावेणुमृदङ्गशङ्खपटहैः सुप्रस्तु यद्वोद्यते
तत्सर्वं सुरलोकदेवसदृशं धर्मस्य विस्फूर्जितम् ॥ १५ ॥

ये संतोषसुखप्रमोदमुदितास्तेषां न भिन्ना मुदो
ये त्वन्ये धनलोभसंकुलधियस्तेषां न तृष्णा हता ।
इत्थं कस्य कृते कृतः स विधिना तादृक्पदं संपदां
स्वात्मन्येव समाप्तहेममहिमा मेरुर्न मे रोचते ॥ १६ ॥

रक्तत्वं कमलानां सत्पुरुषाणां परोपकारित्वम् ।
असतां च निर्दयत्वं स्वभावसिद्धं त्रिषु त्रितयम् ॥ १७ ॥

वचो हि सत्यं परमं विभूषणं
गजाङ्गनाया कृशता तथा ।
द्विजस्य विद्यैव पुनस्तथा क्षमा
शीलं हि सर्वस्य नरस्य भूषणम् ॥ १८ ॥

वरं तुङ्गाच्छृङ्गाद्गुरुशिखरिणः क्वापि पुलिने
पतित्वायं कायः कठिनदृषदन्तर्विदलितः ।
वरं न्यस्तो हस्तः फणिपतिमुखे तीव्रदशने
वरं वह्नौ पातस्तदपि न कृतः शीलविलयः ॥ १९ ॥

(*c*) °टहैः; °णवैः P. R. Bo.n. (orig. Bo.) °स्तु; °श्च Bo. n. (orig. Bo.) (*d*) देव; सिद्धे. T. R. राज्य. Bo.n. (orig. Bo.)

XVI. (*a*) सुखप्रमोद: निरन्तरप्र.° N. °षां न; °पाम.° D. (*b*) लोभ: लुब्ध. M. P. R. N. °यस्ते°; यांते° M. (*d*) स्वात्मन्येव समाप्त°; स्वामिन्येवसमस्तैन°. D. (स्वामिन्येव समान?).

XVII. (*b*) सत्पु°; सुपु° K. (सुपु?)

XIX. (*a*) तुङ्गाच्छृङ्गा°; शृङ्गात्तुङ्गा°; M. P. R. Bo.n. D. (where तु for चु) शृङ्गोत्संगा°. N. °गुरु; द्वर. M. °णः; णाम्. D. गुलिने; विषमे D. Bo.n. N. M. विषये. P. R. (*b*) °न्तर्विद°; °न्तर्विग°. D. Bo.n. °न्ते विग° N. (*c*) °व्र°; °दण°; D. P. R. M. N. Be. (orig. Be.n.) Bo.n. (orig. Bo.)

विरम विरसायासादस्माद्दुरध्यवसायतो
　　विपदि महतां धैर्यध्वंसं यदीक्षितुमीहसे ।
अपि जडमते कल्पापायेऽप्यपेतनिजक्रमाः
　　कुलशिखरिणः क्षुद्रा नैते न वा जलराशयः ॥ २० ॥

स्पृहयति भुजयोरन्तरमायतकरवालकररुहविदीर्णम् ।
　　विजयश्रीर्वीराणां व्युत्पन्नप्रौढवनितेव ॥ २१ ॥

अयममृतनिधानं नायकोऽप्योषधीनां
　　शतभिषगनुयातः शम्भुमूर्धावतंसः ।
विरहयति न चैनं राजयक्ष्मा शशाङ्कं
　　हतविधिपरिपाकः केन वा लङ्घनीयः ॥ २२ ॥

शुभ्रं सद्म सविभ्रमा युवतयः श्वेतातपत्रोज्ज्वला
　　लक्ष्मीरित्यनुभूयते चिरमनुस्यूते शुभे कर्मणि ।
विच्छिन्ने नितरामनङ्गकलहक्रीडात्रुटत्तन्तुकं
　　मुक्ताजालमिव प्रयाति झटिति भ्रश्यद्दिशो दृश्यताम् ॥ २३ ॥

XX. (*a*) °साया°; °माया°. D. N. °तो°; °तः. K. where lines one and two change places. (*c*) °पि°; °यि P. R. N. मते; विधे. K. P. R. N. व्य°; प्य°. N. °माः; मः D. (*d*) वा जलराशयः; चापि जलाशयाः K.

XXI. (*b*) वि omitted in K. (*d*) व्युत्पन्न; मत्त. K.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

। अथ वैराग्यशतकम् ।
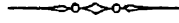
दिक्कालाद्यनवच्छिन्नानन्तचिन्मात्रमूर्तये ।
स्वानुभूत्येकमानाय नमः शान्ताय तेजसे ॥ १ ॥

अथ तृष्णादूषणम् ।

बोद्धारो मत्सरग्रस्ताः प्रभवः स्मयदूषिताः ।
अबोधोपहताश्चान्ये जीर्णमङ्गे सुभाषितम् ॥ २ ॥

न संसारोत्पन्नं चरितमनुपश्यामि कुशलं
विपाकः पुण्यानां जनयति भयं मे विमृशतः ।
महद्भिः पुण्यौघैश्चिरपरिगृहीताश्च विषया
महान्तो जायन्ते व्यसनमिव दातुं विषयिणाम् ॥ ३ ॥

उत्खातं निधिशङ्कया क्षितितलं ध्माता गिरेर्धातवो
निस्तीर्णः सरितां पतिर्नृपतयो यत्नेन संतोषिताः ।
मन्त्राराधनतत्परेण मनसा नीताः श्मशाने निशाः
प्राप्तः काणवराटकोऽपि न मया तृष्णेऽधुना मुञ्च माम् ॥४॥

I. (*a*) न्चिन्मात्र; विज्ञान. M. (*b*) °त्ये°; °त्यै° B. M. °माना°; नाथा°. P.

II. (*b*) °बोधो°; °ज्ञानो° M. P. R. °श्चा°; म°. M.

III. (*c*) परिगृहीताश्च; °र्मपि गृहीताश्च. K. G. Bo. (orig. Bo.n.) परिगृहीता हि. B.

IV. (*b*) °तोषि°; °शेवि°. A. °सेवि°. M. (*c*) निशाः; क्षपाः A. M. (*d*) °धुना मुञ्च माम्; सकामा भव. G. P. J. R. N. Bo.n.

भ्रान्तं देशमनेकदुर्गविषमं प्राप्तं न किंचित्फलं
त्यक्त्वा जातिकुलाभिमानमुचितं सेवा कृता निष्फला ।
भुक्तं मानविवर्जितं परगृहेष्वाशङ्कया काकव-
त्तृष्णे जृम्भसि पापकर्मनिरते नाद्यापि संतुष्यसि ॥ ५ ॥

खलोल्लापाः सोढाः कथमपि तदाराधनपरै-
र्निगृह्यान्तर्बाष्पं हसितमपि शून्येन मनसा ।
कृतश्चित्तस्तम्भः प्रतिहतधियामञ्जलिरपि
त्वमाशे मोघाशे किमपरमतो नर्तयसि माम् ॥ ६ ॥

आदित्यस्य गतागतैरहरहः संक्षीयते जीवितं
व्यापारैर्बहुकार्यभारगुरुभिः कालो न विज्ञायते ।
दृष्ट्वा जन्मजराविपत्तिमरणं त्रासश्च नोत्पद्यते
पीत्वामोहमयीं प्रमादमदिरामुन्मत्तभूतं जगत् ॥ ७ ॥

दीना दीनमुखैः सदैव शिशुकैराकृष्टजीर्णाम्बरा
क्रोशद्भिः क्षुधितैर्नरैर्न विधुरा दृश्येत चेद्गेहिनी ।

V. (*a*) °न्तम ; °न्त्वा. P. K. R. °न्त्या. M. °त्फलम् ; °द्धनम्. M. (*b*) जाति ; शील. B. P. R. °नम; °ना. M. (*c*) °त्वा°; °मा° C. J. B. A. Bo.n. N. and G. (in margin ; orig. in text) श्वा. B. K. स्वा°. R. Commentary. (*d*) जृम्भसि ; दुर्मति. Bo.n. G. C. जृम्भणि. M. वैरिणि P. R. J. (where original in margin) निरते; पिशुने. K. N. °सि; °नि. P.

VI. (*a*) °लोल्ला° ; °लाला° A. N. °लोला° B. तदा; नृपा° B. (*c*) °तश्च° ; °तो चि° B. M. °तो वि° A. J. P. R. N. Bo.n. °भः प्र°; °भप्र P. R. °निह° ; °हसि°. C. K. (*d*) °मप° ; °मुप°. Bo. (orig. Bo.n.) K. T.

VII. (*a*) °विनम् ; °वनम् Bo. (orig. Bo.n.) K. (*b*) न वि° ; °पि न. N. (*c*) °पत्ति°; °योग°. M. °श्च ; °स्तु M.

VIII. (*a*) °ना; °नाम्. T. M. सदैव; तथैव; T. स्वकीय. K. B. G. Bo. (orig. Bo.n.) °रा ; °रैः A. °राम् T. Bo. K. (*b*) °नैरनै ; °निरन B. °निरन्न T. K. Bo. J. N. °निरैर्न G. विधुरा; विधुराम. T. जठराम्. K. जठरैः. J. दृश्येत; °देश्येत. J. दृश्या न. N. दृष्ट्वा. Bo.n. (ताम् for चेद्गे). नी; °नीम्. T. K. Bo.

याञ्चाभङ्गभयेन गद्गदगलत्त्रुट्यद्विलीनाक्षरं
को देहीति वदेत्स्वदग्धजठरस्यार्थे मनस्वी जनः ॥ ८ ॥

निवृत्ता भोगेच्छा पुरुषबहुमानो विगलितः
समानाः स्वर्याताः सपदि सुहृदो जीवितसमाः ।
शनैर्यष्ट्युत्थानं घनतिमिररुद्धे च नयने
अहो धृष्टः कायस्तदपि मरणापायचकितः ॥ ९ ॥

हिंसाशून्यमयत्नलभ्यमशनं धात्रा मरुत्कल्पितं
व्यालानां पशवस्तृणाङ्कुरभुजः सृष्टाः स्थलीशायिनः ।
संसारार्णवलङ्घनक्षमधियां वृत्तिः कृता सा नृणां
यामन्वेषयतां प्रयान्ति सततं सर्वे समाप्तिं गुणाः ॥ १० ॥

न ध्यातं पदमीश्वरस्य विधिवत्संसारविच्छित्तये
स्वर्गद्वारकपाटपाटनपटुर्धर्मोऽपि नोपार्जितः ।
नारीपीनपयोधरोरुयुगुलं स्वप्नेऽपि नालिङ्गितं
मातुः केवलमेव यौवनवनच्छेदे कुठारा वयम् ॥ ११ ॥

भोगा न भुक्ता वयमेव भुक्ता-
स्तपो न तप्तं वयमेव तप्ताः ।
कालो न यातो वयमेव याता-
स्तृष्णा न जीर्णा वयमेव जीर्णाः ॥ १२ ॥

(*c*) °लत्त्रुट्यद्वि°; °लोद्गच्छद्वि°, K. °लस्तद्वद्वि°. Bo. °लत्त्रुद्याद्वि° Bo.n. (*d*) °स्या°; °स्वा°. T. जनः ; पुमान्. A. B. K. Bo. G. M. P. R. N.

IX. (*a*) पुरुषबहु; बहुपुरुष. T. °नो वि°; °नोर्वि°. J. °नोपि. K. N. °तः ; °तो. T. (*b*) °समाः; °तमाः; A. (*c*) °यष्ट्यु°; यद्यु° C. यात्यु° A. °यस्यो°. M. °रग्यु°. J. (*d*) धृष्टः ; दुष्टः. T. J. K. Bo. भ्रष्टः K. (Stanza 92). दृष्टः. P. मूढः. N. °णा°; °णो°. K. °पाय; °याप. A. G. °पात. Bo.n.

X. (*a*) धात्रा मरुत्कल्पितम्; वायुः कृतो वेधसा. K. Bo. (orig. Bo.n.) °तम्; °ता. A. B. (*b*) पशव°; पवन°. Bo.n. °सृ° ; °तृ°. K. Bo. (orig. Bo.n.) °स्नु°. N. (*c*) न°; °नै. B. (*d*) या°; ता°. N. सततम्; सहसा. K. Bo. (orig. Bo.n.),

XI. (*c*) नारी; रामा. P. R. °गु°; °ग°. K. N. Bo. B.

क्षान्तं न क्षमया गृहोचितसुखं त्यक्तं न संतोषतः
सोढा दुःसहशीतवाततपनाः क्लेशान्न तप्तं तपः ।
ध्यातं वित्तमहर्निशं नियमितप्राणैर्न शम्भोः पदं
तत्तत्कर्म कृतं यदेव मुनिभिस्तैस्तैः फलैर्वञ्चिताः ॥ १३ ॥

वलिभिर्मुखमाक्रान्तं पलितैरङ्कितं शिरः ।
गात्राणि शिथिलायन्ते तृष्णैका तरुणायते ॥ १४ ॥

येनैवाम्बरखण्डेन संवीतो निशि चन्द्रमाः ।
तेनैव च दिवा भानुरहो दौर्गत्यमेतयोः ॥ १५ ॥

अवश्यं यातारश्चिरतरमुषित्वापि विषया
वियोगे को भेदस्त्यजति न जनो यत्स्वयममून् ।
व्रजन्तः स्वातन्त्र्यादतुलपरितापाय मनसः
स्वयं त्यक्ता ह्येते शमसुखमनन्तं विदधति ॥ १६ ॥

तृष्णाधिकारमाह ।

विवेकव्याकोशे विकसति शमे शाम्यति तृषा
परिष्वङ्गे तुङ्गे प्रसरतितरां सा परिणतिः ।
जराजीर्णैश्वर्यग्रसनगहनाक्षेपकृपण-
स्तृषापात्रं यस्यां भवति मरुतामप्यधिपतिः ॥ १७ ॥

XIII. (*b*) °ढा; °ढो. B. शीतवात; वातशीत. B. °नाः; न. A. B. P. N. Bo.n. नः· R. °शान्न; °शो म B. °शा न. A. P. R. N. Bo.n. (*d*) य°; त°. C. M. °ताः; °तम्. B. °तः. C. A.

XIV. (*a*) °लि°; °ली°. P. °तैर°; नेना° N.

XV. (*a*) °नैवा°; °न चा° Bo.n. (*b*) च; य° R. °नुरहो; नुः पश्य. R.

XVI. (*a*) °पि; च A. (*d*) °ह्ये°; °शे° A. स्त्वे° K. Bo. (orig. Bo.n.) °श्वे° G. °ति; °ते. P. R.

XVII. (*a*) °कस°; °दश° C. M. शमे; शनैः B. (*b*) परिष्वङ्गे तुङ्गे; भृशं याता तस्याम्. B. (*c*) गहना°; महता° B. कृ°; क्ष° M. °णस्तृषा°; णः कृपा B. M.

मदनविडम्बनमाह ।

कृशः काणः खञ्जः श्रवणरहितः पुच्छविकलो
व्रणी पूतिक्लिन्नः कृमिकुलशतैरावृततनुः ।
क्षुधाक्षामो जीर्णः पिठरजकपालार्पितगलः
शुनीमन्वेति श्वा हतमपि च हन्त्येव मदनः ॥ १८ ॥

विषयाणामधिकारमाह ।

भिक्षाशनं तदपि नीरसमेकवारं
शय्या च भूः परिजनो निजदेहमात्रम् ।
वस्त्रं च जीर्णशतखण्डमयी च कन्था
हाहा तथापि विषया न परित्यजन्ति ॥ १९ ॥

रूपतिरस्कारमाह ।

स्तनौ मांसग्रन्थी कनककलशावित्युपमितौ
मुखं श्लेष्मागारं तदपि च शशाङ्केन तुलितम् ।
स्रवन्मूत्रक्लिन्नं करिवरकरस्पर्धि जघन-
महो निन्द्यं रूपं कविजनविशेषैर्गुरु कृतम् ॥ २० ॥

XVIII. (*a*) रहि; गलि° A. (*b*) °नि; °य. A. B. K. P. R. (*c*) पिठरज-कपालार्पित; पिठरककणालेपित A. पिठरककपालार्दित B. पिवरनृकपालार्दित K. पिठ-रककपालार्पित R. पिठरकपालार्पित. P. (*d*) च; हि A. °व; °ष. B. P. R.

XIX. (*c*) च; न. A. सु° T. वि°. R. N. P. B. जीर्णशतखण्डमयी च; जीर्ण-शतखण्डमलीन C. K. S. W. L. X. शीर्णं for जीर्णं B. शीर्णपट for जीर्णशत R. P. (*d*) न; न्न. T. परित्यजन्ति; जहाति चेतः T.

XX. (*c*) कर; शिरः T. N. कट M. (*d*) °नमहो नि°; °नं मुहुर्नि° B. T. K. Bo. N. R. G. P. जन; वर. K. Bo. (orig. Bo.n.) M.

अजानन्माहात्म्यं पततु शलभो दीपदहने
स मीनोऽप्यज्ञानाद्बडिशयुतमश्नातु पिशितम् ।
विजानन्तोऽप्येते वयमिह विपज्जालजटिला-
न्न मुञ्चामः कामानहह गहनो मोहमहिमा ॥ २१ ॥

अथ दुर्जनमुद्दिश्याह ।

बिसमलमशनाय स्वादु पानाय तोयं
शयनमवनिपृष्ठे वल्कले वाससी च ।
नवधनमधुपानभ्रान्तसर्वेन्द्रियाणा-
मविनयमनुमन्तुं नोत्सहे दुर्जनानाम् ॥ २२ ॥

मानितामुद्दिश्याह ।

विपुलहृदयैर्धन्यैः कैश्चिज्जगज्जनितं पुरा
विधृतमपरैर्दत्तं चान्यैर्विजित्य तृणं यथा ।
इह हि भुवनान्यन्ये धीराश्चतुर्दश भुञ्जते
कतिपयपुरस्वाम्ये पुंसां क एष मदज्वरः ॥ २३ ॥

XXI. (*a*) °न्माहात्म्यम्; °न्नप्येष: A. °न्दाहात्म्यम् P. R. N. पततु; पतति. B. K. Bo. विशति. T. °भो दीप; °भस्तीव्र. A. B. T. K. N. R. P. G. Bo. M. (*b*) °ज्ञानाद्ब°; ज्ञानाद्वि° R. P. B. °ज्ञात्वात्र. T. °श्नातु; °श्नन्ति. Bo. °श्नाति. T. K. G. Bo.n. (*c*) °प्ये°; °ह्म°. K. Bo. (orig. Bo.n.) G. जटि°; पट°. K. Bo. (orig. Bo.n.) G.

XXII. (*a*) बिस; फल. A. B. T. K. Bo. R. P. (*b*) °ष्ठे; °ष्ठम्. P. R. शयनमवनिपृष्ठे; क्षितिरपि शयनार्थम्. N. वल्कले वाससी; वाससी वल्कले. A. T. K. Bo. वाससी वल्कलम्. N. च; तु. P. नु. R. (*c*) नवधन; न धवल. A. धनलव. B. T. K. Bo. °नभ्रान्त °नं भ्रान्त. A. M. °नभ्रामि. K. (*d*) °मनुमन्तुम्; °मनुवर्तुम्. T. °मुपगन्तुम्. A.

XXIII. (*a*) हृदयैः. मतिभिः; Bo.n. °धन्यैः; °रीशैः. T. K. Bo. G. N. कैश्चि°; एत°. N. श्च°...श्चि°; कैरप्येत°. Bo.n. (*b*) °णं यथा; °णमन्यथा. B. °णं पुरा. G. (*c*) धी°; वी°. A. (*d*) °रः; रः. M. A. G. Bo. (orig. Bo.n.) रू. C. °ष. °व G.

निस्पृहाणामधिकारमाह ।

त्वं राजा वयमप्युपासितगुरुप्रज्ञाभिमानोन्नताः
ख्यातस्त्वं विभवैर्यशांसि कवयो दिक्षु प्रतन्वन्ति नः ।
इत्थं मानद नातिदूरमुभयोरप्यावयोरन्तरं
यद्यस्मासु पराङ्मुखोसि वयमप्येकान्ततो निस्पृहाः ॥ २४ ॥

अभुक्तायां यस्यां क्षणमपि न यातं नृपशतै-
र्भुवस्तस्या लाभे क इव बहुमानः क्षितिभुजाम् ।
तदंशस्याप्यंशे तदवयवलेशेपि पतयो
विषादे कर्तव्ये विदधति जडाः प्रत्युत मुदम् ॥ २५ ॥

मृत्पिण्डो जलरेखया वलयितः सर्वोप्ययं नन्वणु-
रङ्गीकृत्य स एव संयुगशतै राज्ञां गणैर्भुज्यते ।
तद्दद्युर्ददतेथवा न किमपि क्षुद्रा दरिद्रा भृशं
धिग्धिक्तान्पुरुषाधमान्धनकणं वाञ्छन्ति तेभ्योपि ये ॥२६॥

XXIV. (*a*) प्र°; प्रा.° A. (*b*) नः; च. G. (*c*) °द; °ध°. A. B. T. K. N. M. G. Bo. (orig. Bo.n.) °मुभयो°; °ममयो°. B. गतयो° G.

XXV. (*a*) न; च. Bo.n. या°; जा° G. नी° A. (*b*) ला°; लो° Bo.n. इव; इह. T. K. Bo. (orig. Bo.n.) G. °भुजाम्. °भृताम्. R. Bo. (orig. Bo.n.) G. N. (*c*) तदंशस्या°, तदप्यस्या°. A. (*d*) °डाः; °डः. A. °नाः B.

XXVI. (*a*) मृत्पिण्डो; नित्यं यो. B. वलयि°; परिवृ°. P. R. Bo.n. चपरि°. A. °न्व°; न्व. C. A. (*b*) °रङ्गी°; °स्त्वंशी°. M. R. Bo.n. स्वाशी°. N. स्वाशी° Bo. °स्त्वङ्गी. P. °स्तं स्वी°. T. स्तब्धी° B. °यैस्वी°. A. °स्वयी. K. स एव; सदैव. T. तमेव. A. K. N. °युग; °गर. N. गणैर्भुज्यते; शतैर्भुज्यते. P. R. गणा भुञ्जते. A. N. T. K. Bo. (*c*) तद्दद्युः; मो दद्युः. A. T. Bo.n. ते दद्युः. N. P. R. B. M. दद्यन्ते. K. Bo. ददतेथवा न किमपि; ददतोथ तान्किमपि ते A. ददतेथवा किमपि ते. T. Bo.n. K. & N. (where °परे for °पिते) Bo. (where & in K. ददतो for ददते.) दरिद्रा भृशम्; भृशं याचकाः A. (*d*) धिग्धि°; ये धि°. T. तान्पु°; कापु°. K. Bo. (orig. Bo.n.) कणम्; कणान्. A. Bo.n. लवम्. B. K. Bo. N. लवान्. T. वाञ्छन्ति तेभ्योपि ये; तेभ्योपि वाञ्छन्ति ये. K. Bo. इच्छन्ति तेभ्योपि ये Bo.n.

दुर्भगसेवकस्य वाक्यमाह ।

न नटा न विटा न गायना
न परद्रोहनिबद्धबुद्धयः ।
नृपसद्मनि नाम के वयं
कुचभारानमिता न योषितः ॥ २७ ॥

पुरा विद्वत्तासीदुपशमवतां क्लेशहतये
गता कालेनासौ विषयसुखसिद्धयै विषयिणाम् ।
इदानीं तु प्रेक्ष्य क्षितितलभुजः शास्त्रविमुखा-
नहो कष्टं सापि प्रतिदिनमधोधः प्रविशति ॥ २८ ॥

साहंकारं पुरुषमुद्दिश्याह ।

स जातः कोप्यासीन्मदनरिपुणा मूर्ध्नि धवलं
कपालं यस्योच्चैर्विनिहितमलंकारविधये ।
नृभिः प्राणत्राणप्रवणमतिभिः कैश्चिदधुना
नमद्भिः कः पुंसामयमतुलदर्पज्वरभरः ॥ २९ ॥

XXVII. (*a*) वि°; भ°. A. (वि in margin) न गा°; विगा°. R. °ना; °का in all copies except C. R. P. (*b*) परद्रोहानिबद्धबुद्धयः; परद्रोहविपणमानमाः. A. परद्रोहकृनैकबुद्धयः. R. P. न मध्येनरवादिचञ्चवः T. Bo. [orig. Bo.n. (विरुद्ध for निबद्ध.)] G. N. (where चु for च) न नध्येनरवादनस्पराः. K. (*c*) नृपमीक्षितुमत्र के वयम. A. (margin) T. G. N. सद्मनि; संसदि. K. Bo. सद्मसु- P. R. नाम; नेत्र. Bo. (orig. Bo.n.) °यम्; °लम् C. (*d*) कुच; स्तन. A. T. K. N. P. R. °रान°; °रोन्न°. A. The last two lines transposed in P. & R.

XXVIII. (*a*) °दुपशमवनाम्; °दुपशमद्रुशाम्. (द्रुशाम?.) B. °दमलिनधि-याम्. K. Bo. (*b*) °द्धयै; °द्धौ. K. Bo. °द्धै M. (*c*) नु; सम्. K. Bo. सा M. तल; लव. Bo.

XXIX. (*a*) स; सु°. Bo.n. (*b*) °स्योच्चैर्वि°; स्यासित वि°. Bo.n. °ध°; °प C. (*c*) प्रवण; प्रवल. B.

अर्थानामीशिषे त्वं वयमपि च गिरामीश्महे यावदर्थं
शूरस्त्वं वादिदर्पज्वरशमनविधावक्षयं पाटवं नः ।
सेवन्ते त्वां धनाढ्या मतिमलहतये मामपि श्रोतुकामा
मय्यप्यास्था न चेत्तत्त्वयि मम सुतरामेष राजन्गतोस्मि ॥३०॥

यदा किंचिज्ज्ञोहं द्विप इव मदान्धः समभवं
तदा सर्वज्ञोस्मीत्यभवदवलिप्तं मम मनः ।
यदा किंचित्किंचिद्बुधजनसकाशादवगतं
तदा मूर्खोस्मीति ज्वर इव मदो मे व्यपगतः ॥ ३१ ॥

निर्ममतास्वरूपमाह ।

अतिक्रान्तः कालो लटभललनाभोगसुभगो
भ्रमन्तः श्रान्ताः स्मः सुचिरमिह संसारसरणौ ।
इदानीं स्वःसिन्धोस्तटभुवि समाक्रन्दनगिरः
सुतारैः फूत्कारैः शिव शिव शिवेति प्रतनुमः ॥ ३२ ॥

माने म्लायिनि खण्डिते च वसुनि व्यर्थं प्रयातेर्थिनि
क्षीणे बन्धुजने गते परिजने नष्टे शनैर्यौवने ।

XXX. (*a*) °शिषे त्वम्; °श्वरस्त्वम्. A. °श्महे°; °श्वरा. A. °दर्थम् ; °द्धित्थम्. A. P. R. M. B. G. & Bo.n. (*b*) °दि; °म. M. P. R. ज्वर; व्युप°. N. नः; मे. K. ने. G. (?) (*c*) धनाढ्या; मदान्धा. P. R. धनान्धा. A. B. M. Bo.n. मतिमलहतये; ह्यतिविमलाभिगो. A. (*d*) मय्यप्यास्था न चेत्तत्; मामप्यास्थानमेतत्. M. मय्यास्थानैतरंते B. चेत्तत्त्वयि; नेत्त्वय्यपि. T. ते नेत्त्वयि K. N. G. चेत्त त्वयि. A. सु; नि. T. K. Bo. (orig. Bo.n.) G. N. °प; °व. T. K. Bo. (orig. Bo.n.) G. N. न्गतोस्मि°; न्गतनासीत्. K. Bo. (orig. Bo.n.) G. °न्गतोसि. M. °न्ननास्था. N.

XXXI. See Nitiśataka St. 8.

XXXII. (*a*) °टभ; °लित. B. T. °भगो; °खदो. T. °लभो M. (*b*) श्रान्ताः स्मः; सुभ्रान्ताः B. °णौ; °णम्; B. T. °णीम्. M. (*d*) सु°; स°. C. ननुमः; °लपतः. B.

XXXIII. (*a*) म्लायिनि; ग्लायनि. A. श्लाघिनि. K. Bo. (orig. Bo.n.) मायिनि. N. °सुनि; °यसि. A. °र्थे. K. Bo. N.

युक्तं केवलमेतदेव सुधियां यज्जह्नुकन्यापयः-
पूतग्रावगिरीन्द्रकन्दरदरीकुञ्जे निवासः क्वचित् ॥ ३३ ॥

परेषां चेतांसि प्रतिदिवसमाराध्य बहु हा
प्रसादं किं नेतुं विशसि हृदय क्लेशकलितम् ।
प्रसन्ने त्वय्यन्तः स्वयमुदितचिन्तामणिगुणे
विमुक्तः संकल्पः किमभिलषितं पुष्यति न ते ॥ ३४ ॥

अथ भोगपद्धतिः ।

भोगे रोगभयं कुले च्युतिभयं वित्ते नृपालाद्भयं
मौने दैन्यभयं बले रिपुभयं रूपे जराया भयम् ॥
शास्त्रे वादभयं गुणे खलभयं काये कृतान्ताद्भयं
सर्वं वस्तु भयान्वितं भुवि नृणां वैराग्यमेवाभयम् ॥ ३५ ॥

अमीषां प्राणानां तुलितबिसिनीपत्त्रपयसां
कृते किं नास्माभिर्विगलितविवेकैर्व्यवसितम् ।
यदाढ्यानामग्रे द्रविणमदनिःसंज्ञमनसां
कृतं वीतव्रीडैर्निजगुणकथापातकमपि ॥ ३६ ॥

(*d*) दरी; तटी. N. नि°; °षु. Bo.n.

XXXIV. (*a*) °वसमाराध्य; °नि क्षमायम्य. (?) B. हा; °भा. A. T. K. Bo. G. P. R. N. °धा हा. M. (*b*) °दम; °दे T. विश°; वह° B. °य; °ये. C. omitted in G. °यम्. B. कलितम्; कलिलम्. A. R. P. Bo.n. विफलम्. T. °मफलम्. K. विकल्पम् G. (*c*) °य्यन्तः; °य्येव. A. Bo.n. गुणे; मणौ. A. गणा. N. Bo.n. (*d*) °मु°; °वि° A. T. K. Bo. G. N. ते. Bo.n. °ल्पः; °ल्पै. K. °ल्पम्. G. पु°; नु° A. ते; सः A.

XXXV. (*b*) मौ°; मा. K. Bo. T. N. G. जराया; तरुण्या. T. K. Bo. G. (*c*) °द; °दि. K. Bo. G. N.

XXXVI. (*c*) °दाढ्या°; °दन्धा°. M. °ढ्या° G. °दाभा. Bo.n. °संज्ञ; °शङ्कु. C. (*d*) वीत; म्लान. T. Bo. G. N. मान. A. पात°; °ख्यात°. °B. °ख्यात° Bo.n.

भ्रातः कष्टमहो महान्स नृपतिः सामन्तचक्रं च त-
त्पार्श्वे तस्य च सापि राजपरिषत्ताश्चन्द्रबिम्बाननाः ।
उद्रिक्तः स च राजपुत्रनिवहस्ते बन्दिनस्ताः कथाः
सर्वं यस्य वशादगात्स्मृतिपदं कालाय तस्मै नमः ॥३७॥

पुनः कालमुद्दिश्याह ।

वयं येभ्यो जाताश्चिरपरिगता एव खलु ते
समं यैः संवृद्धाः स्मृतिविषयतां तेपि गमिताः ।
इदानीमेते स्मः प्रतिदिवसमासन्नपतना-
द्गतास्तुल्यावस्थां सिकतिलनदीतीरतरुभिः ॥ ३८ ॥

यत्रानेकः क्वचिदपि गृहे तत्र तिष्ठत्यथैको
यत्राप्येकस्तदनु बहवस्तत्र चान्ते न चैकः ।
इत्थं चेमौ रजनिदिवसौ दोलयन्द्वाविवाक्षौ
कालः काल्या सह बहुकलः क्रीडति प्राणिसारैः ॥ ३९ ॥

XXXVII. (a) भ्रातःकष्टमहो; सा रम्या नगरी. K. T. Bo. (orig. Bo.n.) G. N. (b) तस्य; यस्य. Bo.n. च सापि राजपरिषत्; च सा विदग्धवनिता. A. वशा विदग्धपरिषत् B. न सा विदग्धपरिषत् K. T. Bo. N. (c) उद्रिक्तः; उत्सिक्तः A. मद्वृत्तः. B. उन्मत्तः K. T. Bo. उद्वृत्तः N. Bo.n. उद्धिक्तः M. (°द्रि°?) (d) °दगात्स्मृतिपदम्; °दगात्स्मृतिपथम्. K. T. N. G. °त्स्मृतेः पदमगात्. A.

XXXVIII. (a) परिगता; °मपि गता. A. °मपगता. P. R. मरणगा. B. परिचिता. N. (b) समं यैः सम°; समा येषाम्. K. Bo. (orig. Bo.n.) समं ये ते. G. स्मृतिविषयताम्; स्मरणपदवीम. B. (c) स्मः; स्म. C. G. B. T. Bo. स्मत्. K. A. °मास°; °माप°. T. K. Bo. G. (d) °द्ग°; ग°. A. T. K. P. R. G. (d) ° स्थाम्°; स्था. (:?) T. Bo. N. सिकातिल; °मिव किल. A. सिकातिनि. Bo. (orig. Bo.n.) सिकतमम. G.

XXXIX. (b) चान्ते न चैकः; नैकोपि चान्तः A. नैकोपि चान्ते. T. K. Bo. N. न कोपि चान्ते G. (c) चेमौ; नेयं. (?) N. दो°; लो°. (?) N. °न्द्वाविवाक्षौ°; न्त्राविवाक्षौ. A. °न विवाक्षौ°. (?) G. °न्वापि वाक्षौ. C. (d) काल्या; कल्पैः. A. कल्यो. N. सह बहुकलः; भुवनफलकं. T. K. Bo. (orig. Bo.n.) G. N. सह बहुबलः. A. °णि; °ण. C. सा°; शा°. N.

तपस्यन्तः सन्तः किमधिनिवसामः सुरनदीं
गुणोदारान्दारानुत परिचरामः सविनयम् ।
पिबामः शास्त्रौघानुत विविधकाव्यामृतरसा-
न्न विद्मः किं कुर्मः कतिपयनिमेषायुषि जने ॥ ४० ॥

गङ्गातीरे हिमगिरिशिलाबद्धपद्मासनस्य
ब्रह्मध्यानाभ्यसनविधिना योगनिद्रां गतस्य ।
किं तैर्भाव्यं मम सुदिवसैर्यत्र ते निर्विशङ्काः
संप्राप्स्यन्ते जरठहरिणाः शृङ्गकण्डुविनोदम् ॥ ४१ ॥

स्फुरत्स्फारज्योत्स्नाधवलिततले क्वापि पुलिने
सुखासीनाः शान्तध्वनिषु रजनीषु द्युसरितः ।
भवाभोगोद्विग्नाः शिव शिव शिवेत्यार्तवचसा
कदा स्यामानन्दोद्गतबहुलबाष्पाप्लुतदृशः ॥ ४२ ॥

महादेवो देवः सरिदपि च सैवामरसरि-
द्गुहा एवागारं वसनमपि ता एव हरितः ।
सुहृद्वा कालोयं व्रतमिदमदैन्यव्रतमिति
कियद्वा वक्ष्यामो वटविटप एवास्तु दयिता ॥ ४३ ॥

XL. (*b*) णोदारान्; °णोदर्कान् C. सविनयम्; सुविनयम् B. स्वविषयान्. T. K. G. सविनयान्. Bo. (orig. Bo.n.) (*c*) °स्त्रौघा°; स्त्रार्था.° Bo.n. °नुत; न्द्रुत. C. M.

XLI. (*a*) °नस्य; °नस्थम्. A. (*b*) ध्या°. ज्ञा°. A. B. (*c*) °यत्र; °र्येषु. T. °ङ्काः; °ङ्कम्. A. °ङ्कः. M. (*d*) कण्डूयन्ते न खलु हरिणाः शृङ्गमङ्गे मदीये. B. (हरि is eaten up). कण्डूयन्ते जरठहरिणाः शृङ्गमङ्गे मदीये. T. P. R. कण्डूयन्ते जरठहरिणाः स्वाङ्गमङ्गे मदीये. N. °प्स्य°; °प्य°. A. M. °दम्; °दाः. M.

XLII. (*b*) सुखा°; समा°. B. (*c*) °त्यार्तवचसा; °त्यम्नवचसा. A. °त्युच्चवचसा. T. K. G. °त्युद्गिवचसः. Bo. °त्यार्तवचसः. R. Bo.n. °त्यानवचसः. P. °त्युच्चवचनः. N. (*d*) स्यामानन्दोद्गतबहुल; यास्यामान्तर्गतबहल. T. यास्यामोन्तर्गतबहुल. K. Bo. (orig. Bo.n.) G. N. स्यामामोदोद्गतबहल. A. orig. except ह for हु. B. °ष्पाप्लुतदृशः; °ष्पाकुलदृशः. A. T. ष्पाकुलदृशाम्. N. °ष्पप्लुतदृशाम्. B.

XLIII. (*a*) सैवामर, सैवासुर. C. सेव्यामर. B. (*b*) ए° चै°. B. ह°; स° M. (*c*) °मिति. °मिदम् all copies except B.

शिरः शार्वं स्वर्गात्पशुपतिशिरस्तः क्षितिधरं
महीध्रादुत्तुङ्गादवनिमवनेश्चापि जलधिम् ।
अधो गङ्गा सेयं पदमुपगता स्तोकमथवा
विवेकभ्रष्टानां भवति विनिपातः शतमुखः ॥ ४४ ॥

आशा नाम नदी मनोरथजला तृष्णातरङ्गाकुला
रागग्राहवती वितर्कविहगा धैर्यद्रुमध्वंसिनी ।
मोहावर्तसुदुस्तरातिगहना प्रोत्तुङ्गचिन्तातटी
तस्याः पारगता विशुद्धमनसो नन्दन्ति योगीश्वराः ॥४५॥

आसंसारं त्रिभुवनमिदं चिन्वतां तात तादृ-
ङ्नैवास्माकं नयनपदवीं श्रोत्रवर्त्मागतो वा ।
योयं धत्ते विषयकरिणीगाढगूढाभिमान-
क्षीबस्यान्तःकरणकरिणः संयमालानलीलाम् ॥ ४६ ॥

सांप्रतं निर्वेदतायाः स्वरूपमाह ।

ये वर्धन्ते धनपतिपुरःप्रार्थनादुःखभाजो
ये चाल्पत्वं दधति विषयाक्षेपपर्यस्तबुद्धेः ।

XLIV. See Nîtiśataka St. 10.

XLV. (*b*) धैर्य; धर्म. K. G. T. (*c*) प्रो°; उ°. T. तटी; टवी. P. (*d*) °सो; °सा. T. P. °साम्. Bo.n. °न्ति; °न्तु. M. °गीश्वराः°; गेश्वरः Bo.n.

XLVI. (*a*) °रम्; रात्. N. चिन्वतां तात तादृक्; विधृतान्नास्ननो दिक्. A. तात; नाम. B. वाच G. (*b*) वर्त्मा°; मार्गम्. T. K. Bo. (मार्ग Bo.n.) G. N. (*c*) °णी; °णीम्. B. गू°; रू°. A. T. P. R. °नक्षीब° °नं जीव°. B. °नः क्षीब. T. K. G. M. C. नं क्षीब Bo.n. (*d*) °नम् क्षान्तः शान्तः करणकरिणीसं-यमालानलीलाम् A. °स्यान्तः स्वान्त° Bo.n. °ण; °णम्. Bo.n. °लान; जाल. B. °लाम्; °नम्. Bo.n. °ला. T.

XLVII. (*a*) °र्द्धः°; °र्तं°. A. P. R. N. Bo.n. °भाजो; दीर्घाः M. P. R. (*b*) °ल्प°; °न्य°. M. °र्यस्त; °र्योप्त N.

तेषामन्तःस्फुरितहसितं वासराणां स्मरेयं
ध्यानच्छेदे शिखरिकुहरग्रावशय्यानिषण्णः ॥ ४७ ॥

विद्या नाधिगता कलङ्करहिता वित्तं च नोपार्जितं
शुश्रूषापि समाहितेन मनसा पित्रोर्न संपादिता ।
आलोलायतलोचना युवतयः स्वप्नेपि नालिङ्गिताः
कालोयं परपिण्डलोलुपतया काकैरिव प्रेरितः ॥ ४८ ॥

वितीर्णे सर्वस्वे तरुणकरुणापूर्णहृदयाः
स्मरन्तः संसारे विगुणपरिणामा विधिगतीः ।
वयं पुण्यारण्ये परिणतशरच्चन्द्रकिरणै-
स्त्रियामां नेष्यामो हरचरणचित्तैकशरणाः ॥ ४९ ॥

वयमिह परितुष्टा वल्कलैस्त्वं च लक्ष्म्या
सम इह परितोषो निर्विशेषो विशेषः ।
स तु भवतु दरिद्रो यस्य तृष्णा विशाला
मनसि च परितुष्टे कोर्थवान्को दरिद्रः ॥ ५० ॥

(*c*) °नं वा°; °नैर्वा.° B. णाम्; °णि°. N. (*d*) °दे°; °दै:. B. °स्व°; °व°. M.

XLVIII. (*c*) °ना युवतयः; °नाः प्रियतमाः N. (*d*) व° प्रेरितः; °व प्रेर्यते N. °व प्रेषितः P. R. B. T. K. °वोत्तीर्यते. T. (2nd reading) वापाथितः Bo. (orig. Bo.n.) G. (where त for तः).

XLIX. (*a*) °र्णे°; °र्णो° C. M. A. G. (*b*) स्म°; त°. T. K. Bo. (orig. Bo.n.) °रे; °रम्. A. T. Bo. (°र Bo.n.) °गुण; °रस K. T. Bo. (orig. Bo.n.) G. °मा वि°; °मां वि°. N. °माव°. C. M. T. G. A. B. K. Bo. °तीः; °ताः A. B. M. °नम्. T. K. Bo. °तिम्. G. N. (*c*) वयम्; कदा. T. K. Bo. G. °ण्या°; °ण्ये°. P. R. °णत°; °गत°. T. K. Bo. (orig. Bo.n.) G. °र्णान°. C. M. °णोस्त्र°; °णो त्रि°. B. °णं त्रि°. P. R. Bo.n. °णास्त्र°. T. K. Bo. G. N. °णः प्रि°. M. (*d*) °माम्; °मा Bo. (orig. Bo.n.) P. R. M.

L. (*a*) च लक्ष्म्या; दुकूलैः. T. K. Bo. (orig. Bo.n. G. N. (*b*) इ°; °मि°. A. °षो वि°; °पात्र° C. °पात्र°. Bo.n. (orig. Bo.) (*c*) °वतु; °वति. C. A. P. R. G. T. °द्रो; °द्री. A. T. G. (*d*) °द्रः;. °द्री. A. T.

यदेतत्स्वाच्छन्द्यं विहरणमकार्पण्यमशनं
सहार्यैः संवासः श्रुतमुपशमैकव्रतफलम् ।
मनो मन्दस्पन्दं बहिरपि चिरस्यापि विमृश-
न्न जाने कस्यैषा परिणतिरुदारस्य तपसः ॥ ५१ ॥

पाणिः पात्रं पवित्रं भ्रमणपरिगतं भैक्षमक्षय्यमन्नं
विस्तीर्णं वस्त्रमाशासुदशकममलं तल्पमस्वल्पमुर्वी ।
येषां निःसङ्गताङ्गीकरणपरिणतिः स्वात्मसंतोषिणस्ते
धन्याः संन्यस्तदैन्यव्यतिकरनिकराः कर्म निर्मूलयन्ति॥५२॥

दुराराध्यः स्वामी तुरगचलचित्ताः क्षितिभुजो
वयं तु स्थूलेच्छो महति च पदे बद्धमनसः ।
जरा देहं मृत्युर्हरति सकलं जीवितमिदं
सखे नान्यच्छ्रेयो जगति विदुषोन्यत्र तपसः ॥ ५३ ॥

भोगा मेघवितानमध्यविलसत्सौदामिनीचञ्चला
आयुर्वायुविघट्टिताभ्रपटलीलीनाम्बुवद्भङ्गुरम् ।

LI. (a) °त्स्वाच्छन्द्यम्; °त्स्वच्छन्दम्. A. B. N. (b) °र्यैः; °र्यैः B. C. Bo. (orig. Bo.n. (c) °न्दस्प°; °न्दं म° A. °न्दस्य° (?) Bo.n. चिरस्यापि विमृशन्, विमृश्यन्नविरतम्. A.

LII. (b) °माशासुदशकममलम्, °माशोदकमपि विमलम्. A. माशादशकमपमलम्, B. M. P. R. °माशादशकमचपलम्. N. °मस्वल्प°, °मल्पस्व° B. (c) °ङ्गी°; °न्तः° A. °तिः स्वात्म°; °तस्वान्त°. N. °तिस्वान्त°. P. R.

LIII. (a) °ध्यः स्वा°: °ध्याश्वा° B. N. तु°; दु° (?) A. °भुजो, °भूनो T. (b) तु; च. K. Bo. (orig. Bo.n.) G. N. महति च. सुमहति A. B. T. K. Bo. G. R. N. °बद्ध°, दत्त°. Bo.n. (c) °हम्, °हे K. सकलम् , यदि तम् A. दयितम् T. K. Bo. (orig. Bo.n.) P. R. N. (d) °षोन्य°; °षाम° K. Bo. (orig. Bo.n.) G. षो य° A.

LIV. (b) °भ्र°; °ब्ज° N. लीना°; छिन्ना° K. Bo. (Bo.n. with ला for ली preceding) ° °लब्ध° B.

लोला यौवनलालना तनुभृतामित्याकलय्य द्रुतं

योगे धैर्यसमाधिसिद्धिसुलभे बुद्धिं विधद्ध्वं बुधाः ॥ ५४ ॥

पुण्ये ग्रामे वने वा महति सितपटच्छन्नपालीं कपाली-

मादाय न्यायगर्भद्विजहुतहुतभुग्धूमधूम्रोपकण्ठम् ।

द्वारं द्वारं प्रवृत्तो वरमुदरदरीपूरणाय क्षुधार्तो

मानी प्राणी स धन्यो न पुनरनुदिनं तुल्यकुल्येषु दीनः ॥ ५५ ॥

चाण्डालः किमयं द्विजातिरथवा शूद्रोथ किं तापसः

किंवा तत्त्वनिवेशपेशलमतिर्योगीश्वरः कोपि किम् ।

इत्युत्पन्नविकल्पजल्पमुखरैः संभाष्यमाणा जनै-

र्न क्रुद्धाः पथि नैव तुष्टमनसो यान्ति स्वयं योगिनः ॥५६ ॥

अहो धन्याः केचित्त्रुटितभवबन्धव्यतिकरा

वनान्तेचिन्वन्तो विषमविषयाशीविषगतिम् ॥

(*c*) °ना त°; °सास्त॰ A. K. Bo. N. °सा त° M. °सा ह° Bo.n. °त त-नुभृतामि°; जलरयाचे° B. °य्य द्रुतम्°; य्याद्रुतम॰ Bo.n. (*d*) योगे धैर्ये°; योगिध्ये-य° A. Bo.n. (गी for गि) °भे; °भाम् A. °द्धिं विध°; °द्धिं दद° B. °द्धिं विद° all except N. B.

LV. (*a*) °ण्ये; °ण्य°. A. K. Bo. N. (orig. Bo.n.) सि°; श° A. शि° K. °च्छन्न°; °च्छेद° K. °छिन्न° A. °छत्र°; G. °लीं क; °ली क A. Bo. G. लिं क N. (*b*) °लीमा°; °लिं धा° N. °मादाय न्यायगर्भ°; मांसादानां तु वर्त्मे A. न्याय; ज्ञान. R. P. °र्भ°; °र्भम् K. G. M. हुत; मुख. C., omitted in M. °धू°; °भू°. C. °म°; °म्र° T. °ण्ठम् ; °ण्ठे N. (*c*) •वृत्तो; °विष्टो. A. K. Bo. (orig. Bo.n.) G. N. व°; द° T. क्षुधार्त्तो; प्रवृत्तो A. (*d*) प्राणी; मानी A. धन्यो; नाथो A. T. K. N. G. न पु°; च पु° G. नं तु°; °ते तु°. M. °कु°; °क° A.

LVI. (*a*) चा°; च° T. P. R. Bo.n. किं ता°; वाता° A. (*b*) निवेश; विवेक. B. किम्; वा. M. T. (*c*) °रैः सम्°; °ररा° A. N. °ष्य°; °ष्म° B. T. P. R. °णा. °णो. A. °ना. B. T. P. R. °नैर्न; °ना ना A. °नैर्नो Bo.n. (*d*) यान्ति स्वयम् ; °यस्यान्ति ते. M.

LVII. (*a*) अहो. सखे ; C. M. (*b*) चिन्वन्तो वि°....म् ; चित्तान्तर्वि°...शी-विषगताः C. M. शीविगलिताः noted in M. Commentary.

शरच्चन्द्रज्योत्स्नाधवलगगनाभोगसुभगां

नयन्ते ये रात्रिं सुकृतचयचिन्तैकशरणाः ॥ ५७ ॥

एतस्माद्विरमेन्द्रियार्थगहनादायासकादाश्रय

श्रेयोमार्गमशेषदुःखशमनव्यापारदक्षं क्षणात् ।

शान्तं भावमुपैहि संत्यज निजां कल्लोललोलां गतिं

मा भूयो भज भङ्गुरां भवरतिं चेतः प्रसीदाधुना ॥ ५८ ॥

पुण्यैर्मूलफलैः प्रिये प्रणयिनि वृत्तिं कुरुष्वाधुना

भूशय्या नववल्कलैरकरुणैरुत्तिष्ठ यामो वनम् ।

क्षुद्राणामविवेकमूढमनसां यत्रेश्वराणां सदा

चित्तव्याध्यविवेकविह्वलगिरां नामापि न श्रूयते ॥ ५९ ॥

मोहं मार्जयतामुपार्जय रतिं चन्द्रार्धचूडामणौ

चेतः स्वर्गतरङ्गिणीतटभुवामासङ्गमङ्गीकुरु ।

(c) °गाम ; °गा. B. (d) °न्ते, °न्ते°; C. M.

LVIII. (a) °म...श्रय ; °सकादाश्रयान् C. A. M. K. °सिकादाश्रय. B. N. (b) °णात्; °णम् Bo.n. (c) शान्तम्; स्वात्मी° A. T. N. Bo.n. आत्मी° K. Bo. स्वामी° G. ग°; म° K. A. (d) भुयो; °भूयास्. B. भव; नव T.

LIX. °ण्यै; °ण्ये A. B. Bo.n. T. प्रिये; प्रियैः A. P. Bo.n. B. K. R. प्रिय° G. तथा. N. प्रियः T. प्रणाधनि; च मूलफलैः; K. °नि; °नीम् T. R. P. Bo. A. B. G. वृत्तिम्; प्रीतिम् G. M. (b) °य्या नव; °य्यां नव T. K. Bo. G. °य्यां तृण.° B. N. °य्या तृण° P. R. Bo.n. °वल्कलैः; पल्लवै° K. Bo. G. (orig. Bo.n.) °रकरुणै°; °रकृपणै° A. Bo. B. (where ष for प) °रकरणै° C. M. °रकररुणै; T. °विनतुनाम् K. यामो वनम्, या (?) मोहितः A. यामो वने T. (c) य°; त° Bo. (orig. Bo.n.) (d) चित्तव्याध्यविवेक°; चित्तव्याधिविवेक° A. G. M. चित्तव्याधिविकार°; B. N. चित्तव्याध्यविवेक°; T. चित्तव्याधिविकार°. K. Bo. P. R. °विह्वल°; °व्याकुल° T. G. °गिराम् ; °धियाम् A. °गिरो Bo.

LX. (a) °पार्ज°; °पाश्र° T. K. Bo. (orig. Bo.n.) °पश्र° G. (b) °वामा°; °व व्या° K. Bo. (orig. Bo.n.)

को वा वीचिषु बुद्बुदेषु च तडिल्लेखासु च स्त्रीषु च
ज्वालाग्रेषु च पन्नगेषु च सरिद्वेगेषु च प्रत्ययः ॥ ६० ॥

अग्रे गीतं सरसकवयः पार्श्वतो दाक्षिणात्याः
पृष्ठे लीलावलयरणितं चामरग्राहिणीनाम् ।
यद्यस्त्येवं कुरु भवरसास्वादने लम्पटत्वं
नोचेच्चेतः प्रविश सहसा निर्विकल्पे समाधौ ॥ ६१ ॥

विरमत बुधा योषित्सङ्गात्सुखात्क्षणभङ्गुरा-
त्कुरुत करुणामैत्रीप्रज्ञावधूजनसंगमम् ।
न खलु नरके हाराक्रान्तं घनस्तनमण्डलं
शरणमथवा श्रोणीबिम्बं रणन्मणिमेखलम् ॥ ६२ ॥

प्राणाघातान्निवृत्तिः परधनहरणे संयमः सत्यवाक्यं
काले शक्त्या प्रदानं युवतिजनकथामूकभावः परेषाम् ।
तृष्णास्रोतोविभङ्गो गुरुषु च विनयः सर्वभूतानुकम्पा
सामान्यः सर्वशास्त्रेष्वनुपहतविधिः श्रेयसामेष पन्थाः ॥ ६३ ॥

मातर्लक्ष्मि भजस्व कंचिदपरं मत्काङ्क्षिणी मा स्म भू-
र्भोगेभ्यः स्पृहयालवो न हि वयं का निस्पृहाणामसि ।

(c) को; नो. C. °ल्लेखा°; °ल्लोला° B. स्त्री°; श्री° A. T. K. N. (d) ज्वा°; जा°. K. सरिद्वेगे°; सुहृद्गे° (!) G. N. सरिद्वेगे° T. K. Bo. सरित्तुंगे° Bo.n.

LXI. (a) °रस°; °रल° A. °तो दा°; °थोर्दा° T. K. Bo. (orig. Bo.n.) G. N. (b) पृष्ठे ली°; पश्चाल्ली° T. K. Bo. (orig. Bo.n.) N. °वलयरणितं चा° °वशापरिणानिश्वा° C. (c) °स्त्ये°; °स्ते° N. A. Bo.n. °वा°; स° A.

LXII. (a) °ङ्गात्; °ङ्ग° Bo.n. (c) खलु; कुरु. A. हा°; भा° Bo.n. क्रा°; क्रा° A. Bo n. °नस्त°; °नं स्त°. M.

LXIII. See Nîtiśataka, St. 26, where add (b) °क्त्या; °वयम्. A. (c) विनयः; नियमः B. (d) विधिः; गतिः R. Commentary.

LXIV. (a) क°; कि°. A. (b) °भ्यः; °पु. A. N. °वो न हि वयं का; °वस्तव वशे किम्. A. N. Bo.n. P. R. (in which four का for किम्).

सद्यःस्यूतपलाशपत्रपुटिकापात्रे पवित्रीकृते
भिक्षासक्तुभिरेव संप्रति वयं वृत्तिं समीहामहे ॥ ६४ ॥

यूयं वयं वयं यूयमित्यासीन्मतिरावयोः ।
किं जातमधुना येन यूयं यूयं वयं वयम् ॥ ६५ ॥

बाले लीलामुकुलीतममी मन्थरा दृष्टिपाताः
किं क्षिप्यन्ते विरम विरम व्यर्थ एष श्रमस्ते ।
संप्रत्यन्ये वयमुपरतं बाल्यमास्था वनान्ते
क्षीणो मोहस्तृणमिव जगज्जालमालोकयामः ॥ ६६ ॥

इयं बाला मां प्रत्यनवरतमिन्दीवरदल-
प्रभाचोरं चक्षुः क्षिपति किमभिप्रेतमनया ।
गतो मोहोऽस्माकं स्मरकुसुमबाणव्यतिकर-
ज्वरज्वाला शान्ता तदपि न वराकी विरमति ॥ ६७ ॥

रम्यं हर्म्यतलं न किं वसतये श्राव्यं न गेयादिकं
किं वा प्राणसमासमागमसुखं नैवाधिकं प्रीतये ।
किं तूद्भ्रान्तपतत्पतङ्गपवनव्यालोलदीपाङ्कुर-
च्छायाचञ्चलमाकलय्य सकलं सन्तो वनान्तं गताः ॥ ६८ ॥

(*c*) सद्यः; यद्य°. A. स्यू°; पू° C. °श्रु° T. °टिका°; °टके°. T. Bo.n. °त्रे; त्रैः A. °ते; °तैः N. सक्तु°; वस्तु° N.

LXV. (*b*) जा°; या° Bo.n. येन यूयम्; मित्र येन. C.

LXVI. (*b*) विरमव्य°; °त यतोव्य° C.

LXVII. (*b*) °चो°; °चौ° M. °या; °सा. M.

LXVIII. (*a*) श्रा°; श्र°. P. R. N. Bo.n. (*b*) °मास°; °मं स°. A. °कम्; °क°. M. N. (*c*) तूद्भ्रा°; तु भ्रा°. T. K. N. G. Bo. तूभ्रा°. M. तभ्रा°. A. °पतत्पतङ्ग°.; °पतङ्गपक्ष. T. K. G. N. (*d*) सकलम्; सततम् Bo. (orig. Bo.n.) T. °ताः; °तम्. G.

किं कन्दाः कन्दरेभ्यः प्रलयमुपगता निर्झरा वा गिरिभ्यः
प्रध्वस्ता वा तरुभ्यः सरसफलभृतो वल्कलिन्यश्च शाखाः ।
वीक्ष्यन्ते यन्मुखानि प्रसभमपगतप्रश्रयाणां खलानां
दुःखोपात्ताल्पवित्तस्मयवशपवनानर्तितभ्रूलतानि ॥ ६९ ॥

गङ्गातरङ्गकणशीकरशीतलानि
विद्याधराध्युषितचारुशिलातलानि ।
स्थानानि किं हिमवतः प्रलयं गतानि
यत्सावमानपरपिण्डरता मनुष्याः ॥ ७० ॥

यदा मेरुः श्रीमान्निपतति युगान्ताग्निनिहतः
समुद्राः शुष्यन्ति प्रचुरनिकरग्राहनिलयाः ।
धरा गच्छत्यन्तं धरणिधरपादैरपि धृता
शरीरे का वार्त्ता करिकलभकर्णाग्रचपले ॥ ७१ ॥

एकाकी निस्पृहः शान्तः पाणिपात्रो दिगम्बरः ।
कदा शम्भो भविष्यामि कर्मनिर्मूलनक्षमः ॥ ७२ ॥

प्राप्ताः श्रियः सकलकामदुघास्ततः किं
दत्तं पदं शिरसि विद्विषतां ततः किम् ।

LXIX. (*a*) निर्झरा वा गिरिभ्यः; पादपाः किं विशीर्णाः. A. (*b*) किंवा वा शोषं गतास्ते गिरिकुहरगता निर्झरा वारिपूर्णाः. A. °स्ता वा तरुभ्यः; स्ताः किं महीजाः K. Bo. (orig. Bo.n.) °लिन्य°; °लेभ्य°. C. °लिभ्य.° M. (*c*) यन्मु°; किं मु°. K. Bo. (orig. Bo.n.) °म°; °मु°. P. R. C. M. K. (*d*) °खोपात्ताल्प°; °खात्तस्वल्प°. N. वशपवनान°; पवनवशान्न° T. K. Bo. (orig. Bo.n.) G. N. (where न for न्न) विषपवनान°. M. In A. another reading is किं तद्वैराग्ययुक्तं सुचारितनिशितो ज्ञानखड्गः प्रनष्टो । येन द्वारे नृपाणां धनमदमलिना संगार्तें यान्ति धीराः ॥

LXX. (*d*) यत्सा°; येना°. A. यत्स्या°. M. रता; गता. A.

LXXI. (*a*) यदा; सदा. M. यतो. N. निहतः; दलितो A. वलितः N. (*b*) निकर; मकर. P. R. N. सलिल. A. (*c*) The third and second lines interchange places in A. (*d*) कल°; कर° A. कर्णा°; कारा° C.

LXXIII. (*b*) दत्तम्; न्यस्तम्. T. K. N. R. P. Bo. (orig. Bo.n.) G. A.

सन्मानिताः प्रणयिनो विभवैस्ततः किं
कल्पं स्थितं तनुभृतां तनुभिस्ततः किम् ॥ ७३ ॥

जीर्णा कन्था ततः किं सितममलपटं पट्टसूत्रं ततः कि-
मेका भार्या ततः किं हयकरिसुगणैरावृतो वा ततः किम् ।
भक्तं भुक्तं ततः किं कदशनमथवा वासरान्ते ततः किं
व्यक्तज्योतिर्न वान्तर्मथितभवभयं वैभवं वा ततः किम् ॥७४॥

भक्तिर्भवे मरणजन्मभयं हृदिस्थं
स्नेहो न बन्धुषु न मन्मथजा विकाराः ।
संसर्गदोषरहिता विजना वनान्ता
वैराग्यमस्ति किमतः परमर्थनीयम् ॥ ७५ ॥

तस्मादनन्तमजरं परमं विकासि
तद्ब्रह्म चिन्तय किमेभिरसद्विकल्पैः ।
यस्यानुषङ्गिण इमे भुवनाधिपत्य-
भोगादयः कृपणलोकमता भवन्ति ॥ ७६ ॥

(*c*) सन्मानिताः; सन्मानिताम् A. संपादिताः T. K. Bo. G. N. संमानिताः R. P. Bo.n. °नो; °नाम्. A. °वै°; °वा° T. K. Bo. (orig. Bo.n.) G. (*d*) °ल्पम्; °ल्प°. A. T. Bo. G. °नम्; नाम. A. °ताः T. Bo. (orig. Bo.n.) G. K. N. °तात°; °नम्न° T. Bo. (orig. Bo.n.) G. नुभिः; नवः T. Bo. (orig. Bo.n.) G. K. N. In P. & R. the fourth line is second, second third, and third fourth.

LXXIV. (*a*) जी°; शी° Bo.n. °पटम्; °वरम्. Bo.n. °सूत्रम्; °वस्त्रम् Bo.n. (*b*) for हयकरि &c. बहुगुणगुणिता कोटिरेका ततः किम Bo.n. (*c*) भक्ति भुक्तं ततः किं वदशनमथवा वासरी ते ततः किम्. This line is fourth in Bo.n. (*d*) एकः. श्रान्त (भ्रान्त cod) स्ततः किं करितुरङ्गवरैरावृतो वा ततः किम् Bo.n.

LXXV. (*b*) बन्धु°; वस्तु° A. न म°; च म° T. Bo. G. (*d*) °मतः; °मितः N. मर्थ°; °मार्थ° M. G. T. C. किमतः परमर्थनीयम्; हृदि चेत्परमर्थयन्ति A.

LXXVI. (*a*) °मम्; °मा T. G. °कासि, °वेकम्. C. °काशि A. P. Bo.n. °काशी. M. (*b*) तद्ब्रह्म वाञ्छत जना यदि चेतनस्थाः M. (*c*) भु°; भ° A. T. K. Bo. P. R. N. मता; रता M. तमा A.

पातालमाविशसि यासि नभो विलङ्घ्य
दिङ्मण्डलं भ्रमसि मानसचापलेन ।
भ्रान्त्यापि जातु विमलं कथमात्मनीनं
तद्ब्रह्म न स्मरसि निर्वृतिमेषि येन ॥ ७७ ॥

रात्रिः सैव पुनः स एव दिवसो मत्वाबुधा जन्तवो
धावन्त्युद्यमिनस्तथैव निभृतप्रारब्धतत्तत्क्रियाः ।
व्यापारैः पुनरुक्तभुक्तविषयैरेवंविधेनामुना
संसारेण कदर्थिताः कथमहो मोहान्न लज्जामहे ॥ ७८ ॥

मही रम्या शय्या विपुलमुपधानं भुजलता
वितानं चाकाशं व्यजनमनुकूलोयमनिलः ।
स्फुरद्दीपश्चन्द्रो विरतिवनितासङ्गमुदितः
सुखं शान्तः शेते मुनिरतनुभूतिर्नृप इव ॥ ७९ ॥

त्रैलोक्याधिपतित्वमेव विरसं यस्मिन्महाशासने
तल्लब्ध्वासनवस्त्रमानघटने भोगे रतिं मा कृथाः ।

LXXVII. (*a*) °ङ्घ्य; °ङ्घ्य Bo.n. (*c*) °नीनम्. लीनम A. T. Bo. G. नीतम् C. M. (*d*) तद्ब्रह्म न स्म°; न ब्रह्म संस्म° T. K. Bo. (orig. Bo.n.) G. स ब्रह्म संस्म° N. ये°; के° T. K. Bo. (orig. Bo.n.) G.

LXXVIII. (*a*) बु°; मु.° A. K. Bo. G. N. (*b*) °तप्रा°; °ता: प्रा°. T. M. Bo. °तं प्रा°; K. Bo.n. °त: प्रा°. C. G. °तत्तत्क्रि°; °तस्ततक्रि°. T. (*c*) भुक्त; मुक्त Bo. (orig. Bo.n.) भून. G. N. °रेवम्; रित्थम्. K. T. Bo. G. N. °रेव. Bo.n. °मु°; °भु°. A. (*d*) °ता: कथ°; °ता वय°. K. T. G. N. Bo. (orig. Bo.n.) °हान्न; °हं न. Bo. (orig. Bo.n.) G. लज्जा°. जानी°. K. T. G.

LXXIX. (*a*) °ही; °हा. N. रम्या; मृद्वी. A. शय्या. T. K. Bo. G. M. N. R. शक्ता P. शय्या; पृथ्वी. N. शक्ता. R. °पुल°; °तन°. A. (*c*) °स्फुरद्दीपश्चन्द्रो; शरच्चन्द्रो दीपो. N. (*d*) °खम्; °खी. N. °न्तः; °न्तम् P.

LXXX. (*a*) शासने; शोभनम्. A. (*b*) °स°; °शा°. P. A. वस्त्र; मस्तु. A. °सनवस्त्रमानघटने; परितोषमेषि च मनो. Bo.n.

भोगः कोपि स एक एव परमो नित्योदितो जृम्भते
यत्स्वादाद्विरसा भवन्ति विषयास्त्रैलोक्यराज्यादयः ॥८०॥

किं वेदैः स्मृतिभिः पुराणपठनैः शास्त्रैर्महाविस्तरैः
स्वर्गग्रामकुटीनिवासफलदैः कर्मक्रियाविभ्रमैः ।
मुक्त्वैकं भवबन्धदुःखरचनाविध्वंसकालानलं
स्वात्मानन्दपदप्रवेशकलनं शेषा वणिग्वृत्तयः ॥ ८१ ॥

आयुः कल्लोललोलं कतिपयदिवसस्थायिनी यौवनश्री-
रर्थाः संकल्पकल्पा घनसमयतडिद्विभ्रमा भोगपूराः ।
कण्ठाश्लेषोपगूढं तदपि च न चिरं यत्प्रियाभिः प्रणीतं
ब्रह्मण्यासक्तचित्ता भवत भवभयाम्भोधिपारं तरीतुम् ॥८२॥

ब्रह्माण्डमण्डलीमात्रं किं लोभाय मनस्विनः ।
शफरीस्फुरितेनाब्धेः क्षुब्धता जातु जायते ॥ ८३ ॥

(*d*) विषया°; भवत°. A. विभवा°. P. R. In Bo. G. N. K. T. the first line is ब्रह्मेन्द्रादिमरुद्गणां (णा. T.) स्तृणगणान्य (य. T.) त्र स्थितो मन्य (त्ज. T.) ते. The second is the fourth above as in P. & R. except यच्छापात् for यत्स्वादात् in Bo. G. T. K. The third is the same as above except बोधः for भोगः in Bo. G. T. K. & एष for एक in N. The fourth line in all is भो (भोः Bo. & K.) साधो क्षणभङ्गुरे तदितरे भोगे रतिं मा कृथाः.

LXXXI. (*a*) °ठनै; °ठितैः. T.(*c*) मुक्त्वैकम्; भुक्तेः किम्. G. बन्ध; सार A. भार. M. P. R. दुःख T. K. Bo. G. N. दुःख; भार. T. K. Bo. G. N. °स; °सि. A. (*d*) °वे°; °का°. T. K. G. कलनम्; °नमिदम्. A. °षा; °षैः A. Bo.n. N. °त्तयः; °त्तिभिः A. N. Bo.n.

LXXXII. (*b*) °मा; °मो. A. Bo.n. °राः; °रः. C. Bo.n. °गाः K. Bo. G. N. (*c*) °ण्ठा°; °ण्ठ°. T. °च न; न हि P. R. (*d*) °रीतुम्; °रन्तु. T, G. Bo. (orig. Bo.n.) °रन्त; K.

LXXXII. (*a*) °ण्ड: ण्डो. Bo. K. किम्; को. Bo. (orig. Bo.n.) K. लोभाय; लाभाय. P. R. लाभोयम्. Bo. K. भोगाय. A. Bo.n. (*b*) जातु; तु प्र° A. °ब्धेः क्षुब्धता जातु जायते. °ब्धिः क्षुब्धो न खलु जायते. N.

यदासीदज्ञानं स्मरतिमिरसंस्कारजनितं
तदा दृष्टं नारीमयमिदमशेषं जगदपि ।
इदानीमस्माकं पटुतरविवेकाञ्जनजुषां
समीभूता दृष्टिस्त्रिभुवनमपि ब्रह्म मनुते ॥ ८४ ॥

रम्याश्चन्द्रमरीचयस्तृणवती रम्या वनान्तस्थली
रम्यः साधुसमागमः शमसुखं काव्येषु रम्याः कथाः ।
कोपोपाहितबाष्पबिन्दुतरलं रम्यं प्रियाया मुखं
सर्वं रम्यमनित्यतामुपगते चित्ते न किंचित्पुनः ॥ ८५ ॥

भिक्षाशी जनमध्यसङ्गरहितः स्वायत्तचेष्टः सदा
दानादानविरक्तमार्गनिरतः कश्चित्तपस्वी स्थितः ।
रथ्याक्षीणविशीर्णजीर्णवसनैः संप्राप्तकन्थासखो
निर्मानो निरहंकृतिः शमसुखाभोगैकबद्धस्पृहः ॥ ८६ ॥

मातर्मेदिनि तात मारुत सखे तेजः सुबन्धो जल
भ्रातर्व्योम निबद्ध एव भवतामेष प्रणामाञ्जलिः ।

LXXXIV. (*b*) °दपि; °दिनि. A. K. (*d*) मनु°; ननु°. C. M.

LXXXV. (*a*) °यस्तृणवती; °यः कुसुमिना A. Bo. n. (*b*) °म्यः; °म्यम्. A. K. Bo. N. R. T. G. P. साधुसमागमः शम°; साधुसमागमोद्भव Bo. n. A. तच्च समानमागम° T. G. साधुसभासमागम K. Bo. साधुसुहृत्समागम. P. R. साधुसमागमागत. N. °व्ये°; °ले° T. G. (*c*) बिन्दु; वृत्ति T. (*d*) °नित्य°; °रम्य° P. R. °मुप°; °मप°. Bo. n. °मति° K. °ते; °तम्. A. K. Bo.(orig. Bo. n.).

LXXXVI. (*a*) मध्यमङ्ग; सङ्गमध्य. P. R. चेष्टः; वेशः. A वेषः Bo. n. (*b*) दाना°; हाना° K. Bo. (orig. Bo. n.) N. °रक्त°; °तिक्त°. A. R. P. °भिन्न°. K. Bo. (°क्त Bo.n.) °मार्गनिरतः; °दर्परहितः K. Bo. (orig. Bo.n.). (*c*) क्षीण; कीर्ण-K. Bo. N. जीर्ण; चीर. A. Bo. n. कीर्ण P. R. °नैः; °नः N. P. R. °:संप्राप्त; °रास्यून. K. °रस्यून; Bo. (orig. Bo.n.) °:प्राप्तोत्थ. P. R. सखो; भवो. A. °धरो. K. Bo. °सनो. N. (*d*) °नो; °णो. K. Bo. (orig. Bo.n.) शमसुखा°; समसुखा° Bo. (orig. Bo. n.).

LXXXVII. (*a*) तेजः; ज्योतिः A. K. Bo. P. R. सु°; स्व°. K. Bo. (orig. Bo. n.)(*b*) °व; °ष. A. K. Bo. M. P. R. °मेष; °मग्रे. A. K. Bo. °मन्त्य. M. °मन्त्यः. P. R. N.

युष्मत्सङ्गवशोपजातसुकृतोद्रेकस्फुरन्निर्मल-
  ज्ञानापास्तसमस्तमोहमहिमा लीये परे ब्रह्मणि ॥ ८७ ॥

यावत्स्वस्थमिदं कलेवरगृहं यावच्च दूरे जरा
  यावच्चेन्द्रियशक्तिरप्रतिहता यावत्क्षयो नायुषः ।
आत्मश्रेयसि तावदेव विदुषा कार्यः प्रयत्नो महा-
  न्प्रोद्दीप्ते भवने तु कूपखननं प्रत्युद्यमः कीदृशः ॥ ८८ ॥

नाभ्यस्ता भुवि वादिवृन्ददमनी विद्या विनीतोचिता
  खड्गाग्रैः करिकुम्भपीठदलनैर्नाकं न नीतं यशः ।
कान्ताकोमलपल्लवाधररसः पीतो न चन्द्रोदये
  तारुण्यं गतमेव निष्फलमहो शून्यालये दीपवत् ॥ ८९ ॥

ज्ञानं सतां मानमदादिनाशनं
  केषांचिदेतन्मदमानकारणम् ।
स्थानं विविक्तं यमिनां विमुक्तये
  कामातुराणामतिकामकारणम् ॥ ९० ॥

जीर्णा एव मनोरथाः स्वहृदये यातं जरां यौवनं
  हन्ताङ्गेषु गुणाश्च वन्ध्यफलतां याता गुणज्ञैर्विना ।

(*c*) °तोद्रेक ; तस्फार; N. (*d*) ज्ञाना° ; ज्वाला°. K. Bo. (orig. Bo. n.) °हे° °र. Bo. (orig. Bo.n.) M.

LXXXVIII. (*a*) कलेवरगृहम्; शरीरमरुजम्. A. T. K. Bo. N. G. P. R. च्च दूरे जरा; °ज्जरा दूरतो. A. T. K. Bo. G. N. P. R. (*d*) °न्प्रो°; °न्सम् A. T. K. Bo. N. R. G. P. °नु° M. तु; च C. प्र°. G. °नम्; °ने A. M. °द्य°; °द्र° A. M.

LXXXIX. (*a*) भुवि; प्रति° N. वादि; वाद A. G. वृन्द; दन्ति. M. °म°; °ल° M. (*b*) पीठ; दन्त. M. कूट P. R. °ल°; °म° K. G. Bo. (orig. Bo. n.) (*c*) पी°; प्री°. Bo. n. (*d*) निष्फ°; निःफ° P. R.

XCI. (*a*) °थाः स्वा°; °थाश्च. T. K. Bo. N. G. °थः स्व Bo.n. जरायौ°; च नद्यौ° A. N. T. K. Bo. G. (*b*) °न्ध्य; °ध्य. A.

किं युक्तं सहसाभ्युपैति बलवान्कालः कृतान्तोक्षमी
    ह्याज्ञातं स्मरशासनाङ्घ्रियुगलं मुक्त्वास्ति नान्या गतिः ॥९१॥
तृषा शुष्यत्यास्ये पिबति सलिलं स्वादु सुरभि
    क्षुधार्तः सञ्शालीन्कवलयति शाकादिवलितान् ।
प्रदीप्ते रागाग्नौ सुदृढतरमाश्लिष्यति वधूं
    प्रतीकारो व्याधेः सुखमिति विपर्यस्यति जनः ॥ ९२ ॥
स्नात्वा गाङ्गैः पयोभिः शुचिकुसुमफलैरर्चयित्वा विभो त्वां
    ध्येये ध्यानं नियोज्य क्षितिधरकुहरग्रावपर्यङ्कमूले ।
आत्मारामः फलाशी गुरुवचनरतस्त्वत्प्रसादात्स्मरारे
    दुःखान्मोक्ष्ये कदाहं तव चरणरतो ध्यानमार्गैकप्रभः ॥ ९३ ॥
शय्या शैलशिला गृहं गिरिगुहा वस्त्रं तरूणां त्वचः
    सारङ्गाः सुहृदो ननु क्षितिरुहां वृत्तिः फलैः कोमलैः ।
येषां निर्झरमम्बुपानमुचितं रत्यैव विद्याङ्गना
    मन्ये ते परमेश्वराः शिरसि यैर्बद्धो न सेवाञ्जलिः ॥९४॥

(*c*) °कालः कृतान्तोक्षमी; कालो हि सर्वान्तकृत्. A. Bo.n. (*d*) ह्या°; हा N. ह्य° Bo. G. न T. K. ज्ञा°; ध्या°. T. K. स्मरशासनाङ्घ्रियुगलम्; मदनान्तकाङ्घ्रियुगुलम्. K. N. Bo. G. मदनान्तकारियुगलम्. T. मधुसूदनाङ्घ्रिकमलम्. P. R. A. Bo.n. (in which two युगलम् for कमलम्) त्रिपुरान्तकाङ्घ्रियुगलम्. M. मुक्त्वास्ति; मुक्ते-स्तु T. K. Bo. (orig. Bo.n.) नान्यास्ति. A. नान्या; मुक्त्वा. A.

XCII. (*a*) शुष्यत्यास्ये, °तेः सन्प्राणी A. Bo.n. स्वादु सुरभि; शीतमधुरम्. शीतसुरभि. T. (*b*) सञ्शालीन्; शाल्यन्नम्, N. सञ्शालिम्. Bo.n. शाकादिवलितान्; मत्स्यादिफलितान्. A. मांसाद्व्यकवन्धान्. T. मांसादिकलितम्, N. Bo.n. (*c*) रागा°; कामा°. A. T. Bo.n. °श्लिष्यति; °लिङ्गति, N. (*d*) °मिति, °मिव. M. Bo.n. °ति जनः; °त्यबुधः. Bo.n.

XCIII. (*b*) ध्येये ध्यानं नियोज्य; ध्यायन्निर्विश्य पश्यन्, P.R. नियोज्य; निवेश्य A. T. K. Bo G. M. N. पर्यङ्कमूले; शय्यानिषण्णः T. K. Bo. (orig. Bo.n.) G. (*c*) °मःफलाशी; °मोपलीनो. A, °मोपि लीनो Bo.n. °मोफलाशी. C. (*d*) °खान्मो°; °खं मो°. A. T. K. P. R. M. Bo. G. N. तव चरणरतो ध्यानमार्गैकप्रभः; समकरचरणे पुंसि सेवासमुत्थम्, T. K. Bo. G. N. P. R. समचरणकरे पुंसि सेवासमुत्थम् A. Bo.n. प्रभः; यत्नैः M.

XCIV, (*c*) °झ°; °क° C, °त्ये°; °त्यै° M. (*d*) म°; मा°. C.

सत्यामेव त्रिलोकीसरिति हरशिरश्चुम्बिनीविच्छटायां
सद्वृत्तिं कल्पयन्त्यां वटविटपभवैर्वल्कलैः सत्फलैश्च ।
कोयं विद्वान्विपत्तिज्वरजनितरुजातीव दुःखासिकानां
वक्त्रं वीक्षेत दुःस्थे यदि हि न बिभृयात्स्वे कुटुम्बेनुकम्पाम् ॥ ९५ ॥

उद्यानेषु विचित्रभोजनविधिस्तीव्रातितीव्रं तपः
कौपीनावरणं सुवस्त्रममितं भिक्षाटनं मण्डनम् ।
आसन्नं मरणं च मङ्गलसमं यस्यां समुत्पद्यते
तां काशीं परिहृत्य हन्त विबुधैरन्यत्र किं स्थीयते ॥ ९६ ॥

नायं ते समयो रहस्यमधुना निद्राति नाथो यदि
स्थित्वा द्रक्ष्यति कुप्यति प्रभुरिति द्वारेषु येषां वचः ।
चेतस्तानपहाय याहि भवनं देवस्य विश्वेशितु-
र्निर्दौवारिकनिर्दयोक्त्यपरुषं निःसीमशर्मप्रदम् ॥ ९७ ॥

प्रियसखि विपद्दण्डव्रातप्रतापपरम्परा
परिचयचले चिन्ताचक्रे निधाय विधिः खलः ।
मृदमिव बलात्पिण्डीकृत्य प्रगल्भकुलालव-
द्भ्रमयति मनो नो जानीमः किमत्र विधास्यति ॥ ९८ ॥

महेश्वरे वा जगतामधीश्वरे
जनार्दने वा जगदन्तरात्मनि ।

XCV. (*a*) °विच्छ°; °वच्छ°. C. (*b*) सद्वृत्तिम्; सद्वृत्तम. M. °न्त्यां वटविटप°; °न्त्यात्तनट (°न्त्यान्तट?) विटपि K. T. P. M. (*c*) °स्वांभि°; °खाहित° M. (*d*) °क्षे°; °क्ष्ये° C. °स्वे कु°; °स्वेन्कु° M.

XCVI. (*b*) °ण्डनम्, °ण्डलम. M.

XCVII. (*d*) र्नो दौवारिकानिर्दयोक्तिपरुषम्°. Bo.n.

XCVIII. (*a*) °खि; °ख° N. (in Nîtis'ataka). Bo.n. °ण्डव्रात; °ण्डप्रान्त. A. Bo.n. °ण्डाघात. N. प्रताप; प्रतान. A. Bo.n. प्रवान. N. (*b*) °चयचले°; °चपले. C. °चयबले. N. °चयवर्ने. A. °चयवत्ते Bo.n. नि°; वि°. N. (*c*) °व ब°; °व च ब°. C. (*d*) नो जानीमः किमत्र; जो जीर्णानां किमु (?) A.

XCIX. (*a*) °तामधी°; °तां महे°; M. P. R.

तयोर्न भेदप्रतिपत्तिरस्ति मे
    तथापि भक्तिस्तरुणेन्दुशेखरे ॥ ९९ ॥

रे कन्दर्प करं कदर्थयसि किं कोदण्डटङ्कारवै
    रे रे कोकिल कोमलैः कलरवैः किं त्वं वृथा जल्पसि ।
मुग्धे स्निग्धविदग्धमुग्धमधुरैर्लोलैः कटाक्षैरलं
    चेतश्चुम्बितचन्द्रचूडचरणध्यानामृतं वर्तते ॥ १०० ॥

कौपीनं शतखण्डजर्जरतरं कन्था पुनस्तादृशी
    निश्चिन्तं सुखसाध्यभैक्षमशनं शय्या श्मशाने वने ।
मित्रामित्रसमानतातिविमला चिन्तातिशून्यालये
    ध्वस्ताशेषमदप्रमादमुदितो योगी सुखं तिष्ठति ॥ १०१ ॥

भोगा भङ्गुरवृत्तयो बहुविधास्तैरेव चायं भव-
    स्तत्कस्यैव कृते परिभ्रमत रे लोकाः कृतं चेष्टितैः ।

(c) न वस्तुभेदप्रतिपत्तिरस्ति मे T. N. न वस्तुतो मे प्रतिपत्तिरस्ति K. Bo. G. न भेदहेतुप्रतिपत्तिरस्ति M. P. R. (in which two °न: प्र°). मे; नो. A.

C. (*a*) रे; किम्. A. किम्; रे. A. टङ्कारवै ; घटारितैः (?) A. (*b*) °लैः; °लम्. A. °वैः, °वम्. A. जल्प°; वल्ग°. A. P. R. (*c*) °ग्धे; °ग्धैः. A. विदग्धमुग्धमधुरैर्लोलैः; मुग्धाक्षरैर्मधुरालापैः. A. विदग्धमुग्धमधुरालापैः. P. R. For मुग्ध C. has क्षेप (*d*). वर्तते; संप्रति. P. R.

CI. (*a*) °तरम्; °तरा. A. T. Bo. N. °जरम् G. (*b*) निश्चिन्तम् ; नैश्चिन्तम्. A. नैश्चिन्त्यम्. T. Bo. N. K. नैश्चिन्त्य G. निश्चिन्तम्. Bo.n. निश्चीनम्. M. सुखसाध्य; सुखसाधु. A. Bo.n. निरपेक्ष. G. N. T. K. Bo. (which two have क्ष्य for क्ष). शय्या; निद्रा T. K. G. N. Bo. (orig. Bo.n.) (*c*) °तातिविम°; °कारिविरला. A. Bo.n. °ति शू°: °थ शू°. A. M. Bo.n. (त्ता for न्ता) (*d*) मदप्रमाद; तमप्रमोद. A. Bo.n (म: प्र for मप्र). In. T. K. Bo. G. N. these two last lines are as follows: स्वातन्त्र्येण निरङ्कुशं विहरणं शान्तं (स्वान्तं K. Bo. N.) प्रशान्तं मनः (सदा. Bo. G. K. N.) स्थैर्यं योगमहोत्सवेऽपि च यदि त्रैलोक्यराज्येन किम् ।

CII. (*b*) °स्यैव; °स्येह. A. T. R. P. N. Bo. G. M. K. °मत; °मथ. A. Bo.n. रे; हे. T. K. G. °तं चे°; °नैश्चे°. A. °ष्टितैः; °ष्टितम्. T. K. G. Bo. (orig. Bo.n.)

आशापाशशतोपशान्तिविशदं चेतः समाधीयतां

कामोच्छित्तिवशे स्वधामनि यदि श्रद्धेयमस्मद्वचः ॥१०२॥

धन्यानां गिरिकन्दरे निवसतां ज्योतिः परं ध्यायता-

मानन्दाश्रुजलं पिबन्ति शकुना निःशङ्कमङ्केशयाः ।

अस्माकं तु मनोरथोपरचितप्रासादवापीतट-

क्रीडाकाननकेलिकौतुकजुषामायुः परिक्षीयते ॥ १०३ ॥

आघ्रातं मरणेन जन्म जरया विद्युच्चलं यौवनं

संतोषो धनलिप्सया शमसुखं प्रौढाङ्गनाविभ्रमैः ।

लोकैर्मत्सरिभिर्गुणा वनभुवो व्यालैर्नृपा दुर्जनै

रस्थैर्येण विभूतिरप्यपहृता ग्रस्तं न किं केन वा ॥ १०४ ॥

आधिव्याधिशतैर्जनस्य विविधैरारोग्यमुन्मूल्यते

लक्ष्मीर्यत्र पतन्ति तत्र विवृतद्वारा इव व्यापदः ।

जातं जातमवश्यमाशु विवशं मृत्युः करोत्यात्मसा-

त्तत्किं नाम निरङ्कुशेन विधिना यन्निर्मितं सुस्थितम् ॥१०५॥

(*d*) °मो°; °म्यो°. Bo. (orig. Bo.n.) G. °च्छि°; °प्त°. T. K. N. Bo. G. °शे स्व; °शात्स्व. N. °शस्व°. Bo.n.

CIII. (*a*) नि°; °षु. K. Bo. (orig. Bo.n.) G. T. N. (*b*) जलं; कणान्. T. K. Bo. (orig. Bo.n.) G. N. (*c*) °थोपर°; °थैः परि°. A. M. (*d*) परि°; परम्. A. N. M. Bo. K. G. P. R. पर. T.

CIV. (*a*) °घ्रातम्; °कान्तम्. N. T. K. G. Bo. (orig. Bo.n.) °या; °सा N. K. Bo. G. (orig. Bo.n.) विद्युच्चलम्; प्रत्युद्गतम्. A. Bo.n. चात्युज्ज्वलम् N. °प्यत्युज्ज्वलम् P. R. M. यात्युत्तमम्. K. Bo. G. यात्युल्बणम्. T. (*c*) °कैर्म°; °के म°. R. वनभुवो; °स्तु पठणे. A. °स्तु पवनो. Bo.n °पा; °पैः. A. (*d*) °भूतिर-प्यपहृता; °भूनयोप्युपहता. N. Bo (orig. Bo.n. but ह for हृ) G. K. °पत्तयो-प्युपहता. T. केन वा ; के जनाः M. तेन वा. A.

CV. (*a*) °र्जनस्य विविधैः; °र्वयस्यतितराम्. M. (*b*) पतन्ति तत्र; पतत्रिवच्च. M. °वृत; °विष. Bo.n. द्वारा; ज्वाला. M. व्या°; द्या°. K. प्रा°. T. Bo. orig. Bo. (*c*) जातंजातम्; आयुर्यातम्. K. जाताजातम्. G. (*d*) नाम; केन. T. K. Bo. (orig. Bo.n.) तेन. N. °स्थितम्; °स्थिरम् T. A. K. Bo. (orig. Bo.n.) G.

कृच्छ्रेणामेध्यमध्ये नियमिततनुभिः स्थीयते गर्भमध्ये
कान्ताविश्लेषदुःखव्यतिकरविषमे यौवने विप्रयोगः ।
नारीणामप्यवज्ञा विलसति नियतं वृद्धभावोप्यसाधुः
संसारे रे मनुष्या वदत यदि सुखं स्वल्पमप्यस्ति किंचित्॥१०६॥

आयुर्वर्षशतं नृणां परिमितं रात्रौ तदर्धं गतं
तस्यार्धस्य परस्य चार्धमपरं बालत्ववृद्धत्वयोः ।
शेषं व्याधिवियोगदुःखसहितं सेवादिभिर्नीयते
जीवे वारितरङ्गचञ्चलतरे सौख्यं कुतः प्राणिनाम् ॥१०७॥

ब्रह्मज्ञानविवेकिनोमलधियः कुर्वन्त्यहो दुष्करं
यन्मुञ्चन्त्युपभोगकाञ्चनधनान्येकान्ततो निस्पृहाः ।
न प्राप्तानि पुरा न संप्रति न च प्राप्तौ दृढप्रत्ययो
वाञ्छामात्रपरिग्रहाण्यपि परं त्यक्तुं न शक्ता वयम्॥१०८॥

व्याघ्रीव तिष्ठति जरा परितर्जयन्ती
रोगाश्च शत्रव इव प्रहरन्ति देहम् ।

CVI. (*a*) नियमिततनु°; नियमितकनु°. A. निपतति तनु°. T. मनिपतति तनु°. G. °र्भमध्ये; °र्भवासे. A. T. K. Bo. (°र्भवासो. Bo.n.) G. N. °र्भगर्ते. P. R. (*b*) °ख; °खम्. A. °मे°; °मो. Bo. N. °ये. T. G. विप्रयो°; चोपभो°. T. K. Bo. (orig. Bo.n.) N. (*c*) नारीणामप्य°; वामाक्षीणाम°. T. K. Bo. (orig. Bo.n.) G. N. °लस°; °हस°. A. °हसि°. T. K. Bo. G. N. °लसि° Bo.n. नियतम्; वसतौ. A. वसति: T. K. Bo. G. N. °वोप्य°; °वेप्य°. P. R.

CVII. (*b*) °ल°; °त्य°. M. (*c*) °योग; °देश. M. सेवा°; क्लेशा°. P. R. (*d*) चञ्चलतरे; बुद्बुदसमे. A. Bo.n.

CVIII. (*a*) °किनोम°; °कानिर्म°. T. K. N. G. दुष्क°; दुःक°. M. (*b*) यन्मु°; ये मु°. A. °न्त्युप°; °न्त्यपि. T. काञ्चन°; भाज्यपि. A. N. K. Bo. G. P. R. भाज्यपि. T. भोज्यपि M. नि°; निः°. Bo. R. P. (orig. Bo.n.) (*c*) न प्रा°; संप्रा°. T. G. N. (where न for नि immediately following) च; व (वा?) G. °ढप्र°; °ढः प्र°. P. R. Bo.n. °यो; °या. M. K. °यान्. N. (*d*) वाञ्छा; °वस्था. C. °ण्यपि. °नपि. N. परम्; वयम्. T. परि K. Bo. G. (orig. Bo.n.) शक्ता वयम्; तानि क्षमाः T.

CIX. (*b*) °हर°; °विश°; M. °हम्; °हे. A. K. Bo. M.

आयुः परिस्रवति भिन्नघटादिवाम्भो
लोकस्तथाप्यहितमाचरतीति चित्रम् ॥ १०९ ॥

सृजति तावदशेषगुणाकरं
पुरुषरत्नमलंकरणं भुवः ।
तदपि तत्क्षणभङ्गि करोति चे-
दहह कष्टमपण्डितता विधेः ॥ ११० ॥

गात्रं संकुचितं गतिर्विगलिता भ्रष्टा च दन्तावलि-
र्दृष्टिर्नश्यति वर्धते बधिरता वक्त्रं च लालायते ।
वाक्यं नाद्रियते च बान्धवजनो भार्या न शुश्रूषते
हा कष्टं पुरुषस्य जीर्णवयसः पुत्रोप्यमित्रायते ॥ १११ ॥

क्षणं बालो भूत्वा क्षणमपि युवा कामरसिकः
क्षणं वित्तैर्हीनः क्षणमपि च संपूर्णविभवः ।
जराजीर्णैरङ्गैर्नट इव वलीमंडिततनु-
र्नरः संसारान्ते विशति यमधानीजवनिकाम् ॥ ११२ ॥

अहौ वा हारे वा बलवति रिपौ वा सुहृदि वा
मणौ वा लोष्टे वा कुसुमशयने वा दृषदि वा ।
तृणे वा स्त्रैणे वा मम समदृशो यान्ति दिवसाः
क्वचित्पुण्यारण्ये शिव शिव शिवेति प्रलपतः ॥ ११३ ॥

॥ इति श्रीभर्तृहरिकृतवैराग्यशतकं संपूर्णम् ॥

(*c*) °युः परि°: °युश्च सम् A. °वाम्भो; °वच्च A.

CX. See NîtiS'ataka. XCII.

CXI. (*b*) °लिर्दृष्टि°; °ली दृष्टि°. K. Bo. G. (*c*) °नो भा°; °नैर्भा°. T.

CXII. (*a*) काम; कार. G. (*c*) मण्ड°; पण्डि° G. (*d*) °न्ते; °ङ्क M. P. R. Bo.n. वि°; दि°. P. °नीज°; °नीय°. Bo. (orig. Bo.n.) N. °नीं ज°; T. K. G.

CXIII. (*c*) °न्ति; न्तु. A P. R. Bo.n. (*d*) °ण्या°; °ण्ये°. T. K. Bo. (orig. Bo.n.) G. P. R.

MISCELLANEOUS.

अकिंचनस्य दान्तस्य शान्तस्य समचेतसः ॥
सदा संतुष्टमनसः सर्वाः सुखमया दिशः ॥ १ ॥

अनावर्ती कालो व्रजति स वृथा तन्न गणितं
दशास्तास्ताः सोढा व्यसनशतसंपातविधुराः ।
कियद्वा वक्ष्यामः किमिव बत नात्मन्यपकृतं
त्वया यावत्तावत्पुनरपि तदेव व्यवसितम् ॥ २ ॥

अभिमतमहामानग्रन्थिप्रभेदपटीयसी
गुरुतरगुणग्रामाम्भोजस्फुटोज्ज्वलचन्द्रिका ।
विपुलविलसल्लज्जावल्लीविदारकुठारिका
जठरपिठरी दुःपूरेयं करोति विडम्बनम् ॥ ३ ॥

अश्नीमहि वयं भिक्षामाशावासो वसीमहि ।
शयीमहि महीपृष्ठे कुर्वीमहि किमीश्वरैः ॥ ४ ॥

उत्तिष्ठ क्षणमेकमुद्वह गुरुं दारिद्र्यभारं सखे
श्रान्तस्तावदहं चिरं मरणजं सेवे त्वदीयं सुखम् ।
इत्युक्तो धनवर्जितेन सहसा गत्वा श्मशाने शवो
दारिद्र्यान्मरणं वरं वरमिति ज्ञात्वैव तूष्णीं स्थितः ॥ ५ ॥

उदन्वच्छन्ना भूः स च निधिरपां योजनशतं
सदा पान्थः पूषा गगनपरिमाणं कलयति ।

II. (*a*) वृ°; त°. T. (*b*) °पात;° ताप. P. R. (*c*) बत ना°; न नदा°. B. °त्मन्य°; °माभ्यु°. T. °प°; °व°. M. (*d*) त्वया; वयम् M. B. T.

III. (*b*) °ह्व; °ण. G. J. (*c*) विलस°; °नरम°. A. °दार; °नान. T. J. G. N. °खारि° Bo.n. (orig. Bo.) (*d*) °नम्; °नाम्. K. A. Bo. N. P. R. G. (in which ना only).

IV. (*a*) °श्नी°; °श्री°. P. R. A. G. N. T. Bo.n. (orig. Bo.) भिक्षाम्; भैक्षम् Bo.n.

VI. See Nitiśataka Miscellaneous Stanza 4, and add to the notes there " Bo. " after the " K. "

इति प्रायो भावाः स्फुरदवधिमुद्रामुकुलिताः
सतां प्रज्ञोन्मेषः पुनरयमसीमा विजयते ॥ ६ ॥

एको देवः केशवो वा शिवो वा
एकं मित्रं भूपतिर्वा यतिर्वा ।
एको वासः पत्तने वा वने वा
एका भार्या सुन्दरी वा दरी वा ॥ ७ ॥

एको रागिषु राजते प्रियतमादेहार्धहारी हरो
नीरागेषु जनो विमुक्तललनासङ्गो न यस्मात्परः ।
दुर्वारस्मरबाणपन्नगविषव्याविद्धमुग्धो जनः
शेषः कामविडम्बितान्न विषयान्भोक्तुं न मोक्तुं क्षमः ॥८॥

एता हसन्ति च रुदन्ति च कार्यहेतो-
र्विश्वासयन्ति च परं न च विश्वसन्ति ।
तस्मान्नरेण सुशीलसमन्वितेन
नार्यः श्मशानघटिका इव वर्जनीयाः ॥ ९ ॥

कदा वाराणस्याममरतटिनीरोधसि वस-
न्वसानः कौपीनं शिरसि निदधानोऽञ्जलिपुटम् ।
अये गौरीनाथ त्रिपुरहर शम्भो त्रिनयन
प्रसीदेत्याक्रोशन्निमिषमिव नेष्यामि दिवसान् ॥ १० ॥

कार्कश्यं स्तनयोर्दृशोस्तरलतालीकं मुखे श्लाघ्यते
कौटिल्यं कचसंचये च वदने मान्द्यं त्रिके स्थूलता ।
भीरुत्वं हृदये सदैव कथितं मायाप्रयोगप्रिये
यासां दोषगणो मृगदृशां ताः स्युः पशूनां प्रियाः ॥ ११ ॥

क्वचिद्वीणावाद्यं क्वचिदपि च हाहेति रुदितं
क्वचिद्विद्वद्गोष्ठी क्वचिदपि सुरामत्तकलहः ।

VII. See Nîtiśataka Miscellaneous Stanza 5.
X. (b) °नम्; °ने. K. Bo. (d) °त्या°; °नि° N. K.

क्वचिद्रामा रम्याः क्वचिदपि गलत्कुष्ठवपुषो
न जाने संसारः किममृतमयः किं विषमयः ॥ १२ ॥

गात्रैर्गिरा च विकलश्चटुमीश्वराणां
कुर्वन्नयं प्रहसनस्य नटः कृतोसि ।
तं त्वां पुनः पलितकर्णकभाजमेनं
नाट्येन केन नटयिष्यति दीर्घमायुः ॥ १३ ॥

*　　*　　*　　*　　॥ १४ ॥

चला लक्ष्मीश्चलाः प्राणाश्चलं जीवितयौवनम् ।
चलाचले च संसारे धर्म एको हि निश्चलः ॥ १५ ॥

चूडोत्तंसितचारुचन्द्रकलिकाचञ्चच्छिखाभासुरो
लीलादग्धविलोलकामशलभः श्रेयोदशाग्रे स्फुरन् ।
अन्तःस्फूर्जदपारमोहतिमिरप्राग्भारमुच्चाटयं-
श्चेतःसद्मनि योगिनां विजयते ज्ञानप्रदीपो हरः ॥ १६ ॥

चेतश्चिन्तय मा रमां सकृदिमामस्थायिनीमास्थया
भूपालभ्रुकुटीकुटीरविहरद्व्यापारपण्याङ्गनाम् ।
कन्था कञ्चुकिताः प्रविश्य भवनद्वाराणि वाराणसी-
रथ्यापङ्क्तिषु पाणिपात्रपतितां भिक्षामपेक्षामहे ॥ १७ ॥

जातः कूर्मः स एकः पृथुभुवनभरायार्पितं येन पृष्ठं
श्लाघ्यं जन्म ध्रुवस्य भ्रमति नियमितं यत्र तेजस्विचक्रम् ।
संजातव्यर्थपक्षाः परहितकरणे नोपरिष्टान्न चाधो
ब्रह्माण्डोदुम्बरान्तर्मशकवदपरे जन्तवो जातनष्टाः ॥ १८ ॥

XIV. This Stanza has been intentionally omitted.

XVI. (*a*) चारुचन्द्र ; चन्द्रचारु. N. °सु°; °स्र°. N. Bo.n. (*c*) °न्तः; °न्त. K. °मुच्चाट°; °मुच्छेद°. Bo.n. (*d*) °रः; °रे:. Bo.n.

XVII. (*a*) °मस्था°; °मास्था° G. (*b*) °रविहरद्व्या°; विहरणव्या°. N. (*c*) °किताः; °किनः N. °क्तिनः Bo. T. G. °वि°; °वे°. T.

XVIII. (*a*) भरायार्पितम्; °मथ स्थापितम्. A. °ष्ठम्; °ष्ठ. A. (*c*) संजातव्यर्थ; व्यर्थसंजात. A. करणे नोपरिष्टान्न चाधो; करणं नो करिष्यन्न वाधे. A. (*d*) नष्टाः; निष्ठाः. A.

तुङ्गं वेश्म सुताः सतामभिमताः संख्यातिगाः संपदः
कल्याणी दयिता वयश्च नवमित्यज्ञानमूढो जनः ।
मत्वा विश्वमनश्वरं निविशते संसारकारागृहे
संदृश्य क्षणभङ्गुरं तदखिलं धन्यस्तु संन्यस्यति ॥ १९ ॥

ददतु ददतु गालीर्गालिमन्तो भवन्तो
वयमपि तदभावाद्गालिदानेसमर्थाः ।
जगति विदितमेतद्दीयते विद्यमानं
न हि शशकविषाणं कोपि कस्मै ददाति ॥ २० ॥

दूरादर्थं घटयति नवं दूरतश्चापशब्दं
त्यक्त्वा भूयो भवति निरतः सत्सभारञ्जनेषु ।
मन्दं मन्दं रचयति पदं लोकचित्तानुवृत्त्या
कामं मन्त्री कविरिव सदा खेदभारैरमुक्तः ॥ २१ ॥

न भिक्षा दुष्प्रापा पथि मम महारामरचिते
फलैः संपूर्णा भूर्द्विपमृगसुचर्मापि वसनम् ।
सुखैर्वा दुःखैर्वा सदृशपरिपाकः खलु तदा
त्रिनेत्रं कस्त्यक्त्वा धनलवमदान्धं प्रणमति ॥ २२ ॥

नो खड्गप्रविदारिताः करटिनो नोद्वेजिता वैरिण-
स्तन्वङ्ग्या विपुले नितम्बफलके न क्रीडितं लीलया ।
नो जुष्टं गिरिराजनिर्झरझणज्झांकारकारं वयः
कालोयं परपिण्डलोलुपतया काकैरिव प्रेरितः ॥ २३ ॥

XX. (*a*) °म°; °व°. B. (*b*) °मपि; °मि हि (ह ?) B. °समर्थाः; °प्यस; (श ?) क्ताः. B. (*d*) ददतु शशविषाणं ये महात्यागिनोपि. B.

XXI. See Nītiśataka Miscellaneous Stanza 10.

XXII. (*a*) मम महारामरचिते; पथि मठारामसरितः B. M. (*b*) °र्द्विपमृगसु°; °मृगविटपि°. B. °विटपिमृग° M. (*c*) सुखैर्वा दुःखैर्वा; सुखे वा दुःखे वा. B. M. °कः; °के. B.

परिभ्रमसि किं वृथा क्वचन चित्त विश्राम्यतां
स्वयं भवति यद्यथा भवति तत्तथा नान्यथा ।
अतीतमपि न स्मरन्नपि च भाव्यसंकल्पय-
न्नतर्कितगमागमाननुभवस्व भोगानिह ॥ २४ ॥

पाणिं पात्रयतां निसर्गशुचिना भैक्षेण संतुष्यतां
यत्र क्वापि निषीदतां बहुतृणं विश्वं मुहुः पश्यताम् ।
अत्यागेपि तनोरखण्डपरमानन्दावबोधस्पृहां
मर्त्यः कोपि शिवप्रसादसुलभां संपत्स्यते योगिनाम्॥ २५ ॥

पातालान्न विमोचितो बत बली नीतो न मृत्युक्षयं
नो मृष्टं शशिलाञ्छनं च मलिनं नोन्मूलिता व्याधयः ।
शेषस्यापि धरां विधृत्य न कृतो भारावतारः क्षणं
चेतः सत्पुरुषाभिमानगणनां मिथ्या वहन्न लज्जसे ॥ २६ ॥

प्रशान्तशास्त्रार्थविचारचापलं
निवृत्तनानारसकाव्यकौतुकम् ।
निरस्तनिःशेषविकल्पविस्तरं
प्रपत्तुमन्विच्छति शांकरं मनः ॥ २७ ॥

फलं स्वेच्छालभ्यं प्रतिवनमखेदं क्षितिरुहां
पयः स्थाने स्थाने शिशिरमधुरं पुण्यसरिताम् ।
मृदुस्पर्शा शय्या सुललितलतापल्लवमयी
सहन्ते संतापं तदपि धनिनां द्वारि कृपणाः ॥ २८ ॥

XXIV. (*b*) नत्तथा नान्यथा; नन्नथा नान्यथा. T. नान्यथा तन्नथा. K Bo. (*c*) °मपि न; °मननु° N. °व्यसम्°; °व्यंसम्° K. °ग्यं सम्. G. °वि सम्°. T. (*d*) °यन्नतर्कि°; °यन् न तर्कि°. K. G. Bo. °यन् अत° T. °तगमा°; °तसमा°. N. °वस्व°; °वामि° N. °निह; °नहम्. N.

XXV. (*a*) °क्षे°; °क्ष्ये°. G. T. K. (*c*) स्पृहाम्; स्पृशाम्. N. (*d*) मर्त्यः; मत्वा. N. °भाम्; °भीम् Bo. °भः N. °भा: G. °त्स्य°; °श्य°. G. (a common substitution in this MS.)

XXVIII. (*c*) स्पर्शा; स्पर्शां. T.

भव्यं भक्तं ततः किं कदशितमथवा वासरान्ते ततः किं
कौपीनं वा ततः किं किमथ सितमहच्चाम्बरं वा ततः किम् ।
एका भार्या ततः किं शतगुणगुणिता कोटिरेका ततः किं
त्वेको भ्रान्तस्ततः किं करितुरगशतैर्वेष्टितो वा ततः किम् ॥ २९ ॥

भिक्षा कामदुघा धेनुः कन्था शीतनिवारिणी ।
अचला तु शिवे भक्तिर्विभवैः किं प्रयोजनम् ॥ ३० ॥

भिक्षाहारमदैन्यमप्रतिहतं भीतिच्छदं सर्वदा
दुर्मात्सर्यमदाभिमानमथनं दुःखौघविध्वंसनम् ।
सर्वत्रान्वहमप्रयत्नसुलभं साधुप्रियं पावनं
शम्भोः सत्रमवार्यमक्षयनिधिं शंसन्ति योगीश्वराः ॥ ३१ ॥

भूः पर्यङ्को निजभुजलता कन्दुकं खं वितानं
दीपश्चन्द्रो विरतिवनितालब्धसङ्गप्रमोदः ।
दिक्कान्ताभिः पवनचमरैर्वीज्यमानः समन्ता-
द्भिक्षुः शेते नृप इव भुवि त्यक्तसर्वस्पृहोऽपि ॥ ३२ ॥

भोगास्तुङ्गतरङ्गभङ्गचपलाः प्राणाः क्षणध्वंसिन-
स्तोकान्येव दिनानि यौवनसुखं प्रीतिः प्रियेष्वस्थिरा ।
तत्संसारमसारमेव निखिलं बुद्ध्वा बुधा बोधका
लोकानुग्रहपेशलेन मनसा यत्नः समाधीयताम् ॥ ३३ ॥

XXIX. (*a*) भक्तम्; भुक्तम्. M. °शित°: °शन°. M. (*b*) कौपीनं वा ततः किं सितममलपरं पट्टकूलं नतं किम्. M. (*c*) °का; °षा. M. गुणिता; गणिता. R. (*d*) The anusvâra over भ्रा seems to be erased in R.

XXXI. (*a*) °हतम्; °सुखम्. N. °च्छ°; °च्छि°. K. Bo. N. °दा; °ता. N.

XXXII. (*a*) °न्दु°; °न्तु°. A. °कम्; °कः K. A. (*b*) °न्द्रो विर°; °न्द्रः सुम°. T. (*c*) °कान्ता°: °कन्या°. A. °नः समन्तात्; °नोऽनुवेलम्. A. (*d*) भुवि; ननु A. °र्वस्पृहो; °र्वैषणो A.

XXXIII. (*a*) भङ्गचपलाः; भोगचपलाः. J. नृत्यतरलाः. K. भङ्गतरलाः N. (*b*) सुखम्; सुखम्. T. सुख N. प्रीतिः प्रियेष्वस्थिरा; स्फूर्तिः क्रियासु स्थिता G. K. T. Bo. (where र्ति for र्तिः) N. (where प्रि for क्रि) (*c*) °त्संसा°; °त्तत्सा° A. Bo.n. नि°; °म° A. Bo.n. बुद्ध्वा; मत्वा R. P. बुधा बोधका; बुधान्बोधये. M. बुधान्बोधने A. Bo.n. बुधा यौवने P. R.

यद्वक्त्रं मुहुरीक्षसे न धनिनां ब्रूषे न चाटुं मृषा
नैषां गर्वगिरः शृणोषि न पुनः प्रत्याशया धावसि ।
काले बालतृणानि खादसि सुखं निद्रासि निद्रागमे
तन्मे ब्रूहि कुरङ्ग कुत्र भवता किं नाम तप्तं तपः ॥ ३४ ॥

यन्नागा मदभिन्नगण्डकरटास्तिष्ठन्ति निद्रालसा
द्वारे हेमविभूषणाश्च तुरगा वल्गन्ति यद्दर्पिताः ।
वीणावेणुमृदङ्गशङ्खपटहैः सुप्तस्तु यद्बोध्यते
तत्सर्वं सुरलोकदेवसदृशं धर्मस्य विस्फूर्जितम् ॥ ३५ ॥

यां चिन्तयामि सततं मयि सा न रक्ता
साप्यन्यमिच्छति जनं स जनोऽन्यसक्तः ।
अस्मत्कृतेऽपि परितुष्यति काचिदन्या
धिक्तां च तं च मदनं च इमां च मां च ॥ ३६ ॥

ये संतोषसुखप्रमोदमुदितास्तेषां न भिन्ना मुदो
ये त्वन्ये धनलोभसंकुलधियस्तेषां न तृष्णा हता ।
इत्थं कस्य कृते कृतः स विधिना तादृक्पदं संपदां
स्वात्मन्येव समाप्तहेममहिमा मेरुर्न मे रोचते ॥ ३७ ॥

वर्णं सितं शिरसि वीक्ष्य शिरोरुहाणां
स्थानं जरापरिभवस्य तदेव पुंसाम् ।
आरोपितास्थिशकलं परिहृत्य यान्ति
चाण्डालकूपमिव दूरतरं तरुण्यः ॥ ३८ ॥

XXXV. See Nîtiśataka Miscellaneous Stanza 15.

XXXVI. See Nîtiśataka Stanza 2.

XXXVII. See Nîtiśataka Miscellaneous Stanza 16 where add. (*b*) लोभ; लुब्ध. Bo. (*c*) °क्पदम्; °वपतिः Bo. (orig. Bo.n.).

XXXVIII. (*a*) शिरसि; झटिति. N. omitted in G. J. T. समव°. K. (*b*) °देव पुंसाम्; °दा पुमांसम्. N. (*c*) शकलम्; शनकम् N. कलशम् G. Bo. शेकलम्. K. (*d*) चा°; च°. N.

समारम्भा भग्नाः कति न कतिवारांस्तव पशो
पिपासोस्तुच्छेऽस्मिन्द्रविणमृगतृष्णार्णवजले ।
तथापि प्रत्याशा विरमति न तेऽद्यापि शतधा
न दीर्णं यच्चेतो नियतमशनिग्रावघटितम् ॥ ३९ ॥

संमोहयन्ति मदयन्ति विडम्बयन्ति
निर्भर्त्सयन्ति रमयन्ति विषादयन्ति ।
एताः प्रविश्य सदयं हृदयं नराणां
किं नाम वामनयना न समाचरन्ति ॥ ४० ॥

सिंहो बली द्विरदशूकरमांसभोजी
संवत्सरेण रतिमेति किलैकवारम् ।
पारावतः खरशिलाकणमात्रभोजी
कामी भवत्यनुदिनं वद कोऽत्र हेतुः ॥ ४१॥

स्थितिः पुण्येरण्ये सह परिचयो हन्त हरिणैः
फलैर्मेध्या वृत्तिः प्रतिनदि च तल्पानि दृषदः ।
इतीयं सामग्री भवति हरभक्तिं स्पृहयतां
वनं वा गेहं वा सदृशमुपशान्त्यैकमनसाम् ॥ ४२ ॥

स्वादिष्टं मधुनो घृताच्च रसवद्यत्प्रस्रवत्यक्षरं
दैवी वागमृतात्मनो रसवतस्तेनैव तृप्ता वयम् ।
कुक्षौ यावदिमे भवन्ति धृतये भिक्षाहृताः सक्तव-
स्तावद्दास्यकृतार्जनैर्न हि धनैर्वृत्तिं समीहामहे ॥ ४३ ॥

XLII. (*a*) तिः; °तः T. °ण्ये; °ण्या. M. (*b*) °नदि च; विहित. B. M. (*c*) °ताम्; °ती. T. °ति. M. (*d*) न्त्यैक; °न्तैक. T. M.

XLIII. (*a*) °च; दि. M. °द्यत्प्र°; °द्याप्र° M. (*b*) दै°; दे° B. M. (*c*) °दिमे; °दमी. B. M. (*d*) °नैर्न हि धनैः; °नैव (र्ने ?) वसुभिः M. वृत्तिम्; भोगान्. B. M.

NOTES.

STANZA I —The first line forms a compound which may be analysed in two ways, (*a*) as consisting of three adjectives दिक्कालाद्यनवच्छिन्न, अनन्त and चिन्मात्रमूर्ति, or (*b*) as a Bahuvrîhi with मूर्ति as its second member, and all that precedes मूर्ति as the first, that preceding member being itself a compound of three adjectives. The substantial meaning is the same in both cases. The commentary seems to take the former of the two modes.* दिक्काल=space and time, आदि seems to refer to गुण, धर्माधर्म, &c. Compare Sârîraka Bhâshya (Bibl. Ind. Ed.) p. 64 and gloss of Govind Ânanda thereon (p. 65), both of which are excerpted below. अनवच्छिन्न - unaffected, undefined, or to render it by an equally philosophical term, unconditioned. The commentator says दशदिशासु तथा भूतभविष्यद्वर्तमानत्रिकालेषु च अनवच्छिन्नः अत एव अनन्तः. अवच्छिन्न seems here to be understood has meaning "divided." But the meaning adopted by us is closer to the philosophical acceptation, and that is a reason for adopting it in such a passage as that before us. Thus in the passage from Sankara above alluded to, it is said यत्र धर्माधर्मौ सह कार्येण कालत्रयंच नोपावर्तेते and Govind Ânanda opens his comment on it thus कालानवच्छिन्नत्वार्थंत्यात्र कालेति. For the idea may be compared Gregory Nyssen's description of the Divine Nature quoted by the late Mr. Mansel in his Philosophy of the Conditioned (p. 16):—" It is neither in place nor in time, but before these and above these in an unspeakable manner, contemplated itself by itself, through faith alone, neither measured by ages, nor moving along with times." स्वानुभूत्येकसाराय seems susceptible of a twofold interpretation, meaning either (*a*) to him who is the sole essence of self-knowledge, or (*b*) to him whose sole (or, perhaps, एक should be taken to mean principal here) essence is self-knowledge. The latter is adopted by the commentator, but without further explanation than an analysis of the compound. It would seem to refer to the dogma of the Brahma being pure knowledge. Comp. Sârîraka Bhâshya p. 808, and Brihadâranyaka Upanishad (Bibl. Ind. Ed.) pp. 198, 205. The former interpretation, which I think preferable, would refer to the doctrine of the unity of the

* This, however, only according to one copy. Another copy seems to take it the other way.

Supreme and Individual soul, since what we know when we know ourselves truly is the Brahma. Compare Vivekachûḍâmaṇi, a Vedântic work ascribed to Śankarâchârya and recently published at Calcutta. Stanza 284: श्रुत्या युक्त्या स्वानुभूत्या ज्ञात्वा सार्वात्म्यमात्मनः । क्वचिदाभासतः प्राप्तस्वाध्यासापनयं कुरु ॥ Compare too स देवदत्तोय (? orig. त्तोऽयमि) मिनीह चैकता विरुद्धधर्मांशमपास्य कथ्यते ॥ यथा तथा तत्त्वमसीति वाक्ये विरुद्धधर्मानुभयत्र हित्वा । संलक्ष्य चिन्मात्रतया सदात्मनोरखण्डभावः परिचीयते बुधैः ॥ एवं महावाक्यशतेन कथ्यते ब्रह्मात्मनोरैक्यमखण्डभावः ॥ स्वानुभूति, स्वानुभव, आत्मानुभव, &c., are common expressions in the Vedântic philosophy. ब्रह्म is often called तेजस्. See Śârîraka Bhâshya p. 327, 792, &c. The Vairâgyaśataka (where, according to some copies, this Stanza also occurs) and some copies of the Nîtiśataka read मानाय for साराय. See as to that the note on Vairâgyaśataka St. I., Bohlen says, "Pro. साराय in Cod. B. *male* मानाय scriptum est." But according to the explanation given in the notes to the Vairâgyaśataka the 'male' may be demurred to. As Prof. Max Müller has suggested that Kshapaṇaka may be a name of Bhartrihari (see p. xxiv., *supra*), it may, perhaps, be desirable to point out that in the अनेकार्थध्वनिमञ्जरी attributed to a महाक्षपणक we have the phrase स्वानुबोध (*sic*, should it be धै ?) कमानाय. (See J. B. B. R. A. S. (Sp. No.), 1877, p cxlv.), which seems to bear the same meaning as the phrase we have now discussed. The Stanza before us, however, is also given as the opening Stanza of the Yogavâsishthasâra in Aufrecht's Catalogue.—*Anushṭub.*

St. II.—The commentator relates the following anecdote on this Stanza. Once upon a time, king Vikrama happened to come into possession of a certain fruit which rendered immortal any one who ate it. Vikrama gave it to a Brahin, the Brahmin to "king Bhartrihari, the protector of many people." Bhartrihari gave it to his wife, she to her paramour, and he in his turn to a sweetheart of his, in whose hands Bhartrihari saw the fruit. That was the occurrence which inspired this Stanza. The other commentator Râmarshi makes no mention of Vikrama in this connexion, but represents a Brahmin as giving the fruit to Bhartrihari, he to his wife, and so forth. मयि विरक्ता is noticeable; it is equivalent to मद्विषयकविरागवती being an instance of the वैषयिकसप्तमी (Siddh. Kaum. Târân. Ed. I. 307). अस्मत्कृते परितुष्यति is not quite clear. The commentator says मदर्थेपि काचन स्त्री मया सह सङ्गो भवितव्य इति मनसि संतुष्टिं मानयिष्यति. Râmarshi (V. S. 105) says अस्मत्कृतेपि अस्मदर्थेपि परितुष्यति समानन्दति अस्मास्वेव अनुरक्ता अस्मानेव अभिलषतीत्यर्थः. But these explanations are hardly satisfactory. As it

stands, it perhaps may be taken to mean "is delighted with all I do." But the reading of X. is, perhaps, better. The hiatus at च इमाम् is worthy of note. Grammatically not incorrect (see Siddh. Kaum. II., 21), it is disapproved of by writers on Rhetoric. See Kâvyâdarśa Bibl. Ind. Ed.), p. 430, and Kâvya Prakâśa 155. This Stanza occurs in the Śringârasátaka. see Kâvyasangraha, p. 255.—*Vasantatilakâ.*

St. III.—The commentator explains दुर्विदग्ध by गर्विष्ट arrogant. Rightly; compare Kâdambari p. 157 (Târânâth's Ed); also Prasannarâghava Nâtaka p. 16 (Calc. Ed. 1872), where Ravana calls the Bard who says he does not know him कतिपयग्रामटिकापर्यटनदुर्विदग्ध. Râmarshi explains it by दुश्चतुरः अर्धज्वलित इत्यर्थः which is also admissible,—'imperfectly (lit. badly) clever, or educated.' Râmarshi's other explanation is ज्ञानलवेनापि दरिद्रः which is not clear. and for which authority is required. Comp. "Little learning is a dangerous thing." It may be mentioned that the Stanza as spoken in conversation contains the तम् which our text has omitted.—*Aryá.*

St. IV.—दंष्ट्राङ्कुर.—अङ्कुर can scarcely be equivalent to "undeveloped" here as in the Chandakauśika p. 89 (Calc. Ed.), or in the Uttararâmacharita p. 62. It probably means "sharp" as in दर्भाङ्कुरेण चरणः क्षत इत्यकाण्डे in the Sakuntala. Râmarshi renders it by अग्र. अन्तर would be an easier reading, but अङ्कुर occurs also in the Prasannarâghava p. 21, and the passage quoted in the Daśarûpâvaloka p. 121 (Hall's Ed.). also in the Mahânâṭaka p 92, and again p 100. Comp. ईर्षाङ्कुर in the Vairâgyaśataka Stanza 68. On शिरसि पुष्पवत, see infra, note to St. 33. प्रतिनिविष्ट = perverse, head-strong in a contrary opinion. Comp. निविशते in Vairâgyaśataka Misc. St. 19.—*Prithvi.*

St. V.—पीडयन्=compressing, wringing. For सिकतासु तैलं compare Patanjali's Mahabhâshya I., 1, 2 p. 38 (Banâras Ed.), where it is said एका च सिकता तैलदानेसमर्था तत्समुदायश्च खारीशतमप्यसमर्थम्. On शशविषाण, the following Stanza may be quoted एष वन्ध्यासुतो याति खपुष्पकृतशेखरः। मृगतृष्णाम्भसि स्नातः शशशृङ्गधनुर्धरः which brings together the expressions most in use to signify things which do not exist. For the idea of this Stanza somewhat differently expressed, comp. Bhaminîvilâsa I., 93, 96.—*Prithvi.*

St. VI.—व्याल. The commentator takes this to mean serpent, which may find some justification in St. 91. Elephant, however, is a preferable rendering, see St. 17. समुज्जृम्भते=makes efforts. The commentators

render this by आरब्धुत्ति. I am not aware of any other use of the word in this sense. Does it mean 'set to work,' referring to the yawn which precedes a re-commencement of work after exhaustion? उज्जृम्भित is given as meaning चेष्टा in the Medinî Kośa. A friend suggests that it may be from one meaning of जृभ, *viz.*, to spread, and that this may mean spreading out of energy, *i.e.*, work. But I am not sure of either meaning. And this latter meaning itself seems to be got by a figure from the sense of "yawning" which alone is given at Siddh. Kaum. II. 57.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. VII.—एकान्तगुण. The commentary is somewhat obscure. It says एकान्तगुणरहस्यं तदेव मौनम्. एकान्त means certain, invariable. Comp. Raghuvanśa II., 57. For the use of गुण (meaning advantageous) comp. Mâgha XVI., 42. On गुण Râmarshi adds मौनिनो निरपराधित्वात् which is not quite correct. Prof. Tawney (Indian Antiquary Vol. IV., p. 2). quotes a Greek epigram as a parallel to this.—*Âkhyânakî.*

St. VIII.—I am inclined to take यदाकि° as equal to यदा अकि° to mark distinctly the contrast with the third line. The commentary says किंचिज्ज्ञोऽहमपि किंचिज्जानामीति द्विप इव करीव मदान्धः समभवम्. But किंचिज्ज्ञ refers, I think, not to the speaker's estimate of himself at the time of his 'blindness,' but to the fact as he sees it after his 'intoxication' has left him. The commentary does, I think, some violence to the original. The double meaning of मद will be noted. The last line is much condensed and requires words to be supplied.—*Sikhariṇi.*

St. IX.—This Stanza occurs also in the Śântiśataka, see Kâvya-sangraha p. 307. शङ्कते=has any fear, or misgiving (*i.e.*, that he is doing anything mean), अस्मदीयोऽयमिति मन्यते says Râmarshi. This does not seem to be correct. On the reading विशङ्कते, Râmarshi says, न विश्वसिति एतद्गृहीष्यतीति मन्यते इत्यर्थः, परिग्रहः=that which is possessed (or made one's own).—*Hariṇî.*

St. X.—अथवा is equivalent to "no wonder." In this sense the expression is a common one. Comp. Mâlatî-Mâdhava p. 115 (Bombay Sans. Classics), Kâvyâdarśa II., St. 121, and the gloss on it, or Uttara-râmacharita p. 142, or Mâgha XIII., 17, XV., 17, and Mallinâth's notes thereon. The idea of this Stanza apparently shocks the commentator's orthodoxy, and he says अयं गङ्गादृष्टान्तो युक्तो नैव तथापि एकदेशी पतनार्थमुक्तः.* But Gangâ *is* described as having become arrogant in the Râmâyaṇa (Bâlakâṇḍa XLIII., 6, Bomb. Ed.)

* This sentence is found only in some copies of the commentary.

विशाम्यहं हि पातालं स्रोतसा गृह्य शंकरम् । तस्यावलेपनं ज्ञात्वा क्रुद्धस्तु भगवान्हरः ॥ &c. The commentator's explanation of the third line is not quite satisfactory. Having come down to जलधिम् he proceeds एवं जलमधोऽध: पदं स्थानं प्राप्तम् ॥ सा इयं गङ्गा स्तोकं क्षुद्रं पदं शतमुखै: सागरं प्राप्ता ॥ अध: should be construed with उपगता. "Thus the Ganges has come down to a low position." The *double entente* on अध: and विनिपात is to be noted. How Bhagîratha got the Ganges to Śiva's head, thence to the Himâlaya, thence to the earth, and thence to the nether world, and how her waters there sanctified the offspring of Sagara, is well known. For the whole story see Râmâyaṇa *loc. cit.* According to that work (St. 75), the Ganges गगनाच्छंकरशिरस्ततो धरणिमागता ॥ शतमुख applies literally to the fall of the river, and to that of the man who is lost to all sense of right and wrong it applies in the sense of a variety of ways.—*Śikhariṇi.*

St. XI.—शास्त्रविहितम् seems to mean sure of effect, as if ordained by the Sastras. Compare the somewhat parallel English expressions "without book" (*i. e.*, without authority), and "in print" (Two Gentlemen of Verona), and "gospel truth." The Stanza also occurs at p. 2 Kâvyasângraha.—*Sârdûlavikrîḍita.*

St XII.—It is not easy to say whether साहित्यसंगीतकला stands for two or three things. In one copy of the commentary it is explained to be साहित्यस्य संगीतस्य कला. And though साहित्य (literature, composition) may, perhaps, be called a kalâ, it does not appear *eo nomine,* nor apparently even by implication, in the list of kalâs given in the gloss on the Kâvyâdarśa (p. 433). We may, perhaps, take the compound as equal to three things, or साहित्य and संगीतकला. जीवमान is grammatically noteworthy. I am indebted for the explanation of it to Mr. Râjârâm Śâstrî Boḍas of Elphinstone College. It means "accustomed to live." See Pâṇini III., 2, 129.—*Upajâti.*

St. XIII.—मर्त्यलोके must be construed with चरन्ति and भुवि with भारभूता:. The commentary is not quite explicit. Prof. Tawney finds in this Stanza a striking parallel to a verse in the Iliad. (See Tawney's Bhartṛihari p. 6).—*Upajâti.*

St. XIV.—भ्रान्तम्. Comp. गतम in Mâgha I., 2, or Raghuvanśa II., 18. See Dhammapada p. 78, where a similar idea occurs.—*Anushṭub.*

St. XV.—उपस्कृत=refined, polished, explained by the commentator as व्याकरणाभिधानादिभि: शास्त्रैरुपस्कृता: शिक्षिता: which gives the

substantial meaning. See Pâṇini VI., 1, 137-9. Râmarshi has उपस्कृता अलंकृता ये शब्दाः—प्रदेय the commentator explains by दत्त which may be justified by Pâṇini III., 3, 113. Compare the similar use of the kritya affix in the following Stanza of the Prasannarâghava Nâṭaka Act IV., p. 79. It is spoken of Paraśurâma:

> वेध्यं क्रौञ्चमहीधरस्य शिखरं देयं धरित्रीतलं
> मत्स्यभक्षितखण्डखण्डनविधिक्रीडाविधेयोम्बुधिः ।
> जेयस्तारकसूदनो युधि करक्रीडाकुठारस्य च
> च्छेद्यं यस्य बभूव हैहयपतेरुद्दामदोःकाननम् ॥

Râmarshi has दातुं योग्या आगमा वेदाः तत्.=the fact of living; तस्य must be supplied to answer to यस्य. ईश्वरा=जगन्मान्या Râmarshi. The construction in the last line is again very much condensed. The meaning is, "If jewels are appraised lower than their due worth, the blame attaches to the incompetent examiner, not to the jewels." *Śârdûlavikrîḍita.*

St. XVI.—गोचरम्=दृष्टिविषयम् says Râmarshi, "within the scope," generally, however, is its usual meaning now. शं पुष्णाति. For the root पुष् in this sense, comp. Śâkuntala *passim*, Vairâgyaśataka St. 34, and many other places. कल्पान्त Râmarshi renders by जन्मान्तर. But as a compound it is given by Amara as synonym of प्रलय. It may also be rendered literally by "end of a kalpa," a familiar period of time in the Purâṇas. The meaning on both of these last interpretations is the same,—आसन्नजन्मसहगामित्वात् says Râmarshi. Comp. विद्या कुलजवधूरिव जहाति नो जन्मजन्मापि ॥ and Kumâra I., 30. मान=pride, high sense of one's own greatness.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. XVII.—The commentator construes लघु with तृण saying दीर्घतृणैस्तु मार्गरोधो भवति । लघुतृणैर्न भवति तत्तुच्छम् ॥ If so, would not the poet have said लघुतृणमिव! &c. Râmarshi's interpretation is not like the above. लघुलक्ष्मीः=that insignificant thing—wealth. Râmarshi understands हे राजन् with this Stanza. परमार्थ he renders by भगवत्तत्त्वं संसारयाथात्म्यं वा.—*Mâlinî.*

St. XVIII.—For the third line compare Panchatantra (Bombay Sans. Classics) I., p. 2, and Bhâminîvilâsa I., 12, Dr. Kielhorn, note on Panchatantra I., p. 2, l. 16 (quoted by Prof. Tawney at Indian Antiquary Vol. IV., p. 3), confining the power here alluded to to heavenly swans only, requires authority in support of it. The power is generally supposed to belong to all swans. There is a Stanza running as follows, which I have heard recited at a Kirtana: हंसः श्वेतो बकः श्वेतः को

भेदो बकहंसयोः ॥ नीरक्षीरविवेकेन हंसो हंसो बको बकः ॥ The meaning of the Stanza is that the swan may be unfortunate, and not have a good dwelling-place, but its great inherent qualities will still remain.—*Vasantatilaká.*

St. XIX.—*Śárdúlavikrídita.*

St. XX.—नाम is an idiomatic equivalent of "indeed," and is in very common use. Compare Bhavabhûti's well known words ये नाम केचिदिह नः &c, or the न नाम शरासनम् of the Vikramorvasî, and see Gaṇaratnamahadadhi, p. 21. प्रच्छन्नगुप्तम्=प्रच्छन्नं यथा स्यात्तथा गुप्तम्. । Râmarshi has प्रच्छन्नं च तद्गुप्तं च. It means carefully protected. On गुरूणां गुरुः, the commentator has the following क्षुद्रगुरवः सर्वविद्यासंपूर्णप्राज्ञं प्रष्टुमायान्ति स प्राज्ञो गुरूणामपि गुरुः ॥ अथ च गृणाति हितमुपदिशति इति गुरुरिति गुरुपदव्याख्यानमतो हितकर्त्री विद्यैव. This is too far-fetched, and not free from difficulties. गुरूणां गुरुः is simply greatest of the great. गुरु is feminine (Pâṇini IV., 1, 44). For the Genitive see Pâṇini II., 3, 41. राजसु is understood by the commentator as a Locative, which is probably right. But it is somewhat difficult to account for it, having regard to Pâṇini II., 3, 67. To suit this rule राजसुपूजिता might be taken as a compound सु going with पूजिता. The Stanza occurs at Kâvyasangraha p. 10.—*Śárdúlavikrídita.*

St. XXI.—The commentator says देहिनां प्राणिनां यदि क्षान्तिः क्षमा वर्तते तदा सान्त्वनवचनेन किं प्रयोजनम् । तथा च क्रोधोऽस्ति तर्हि अरिभिः शत्रुभिः किम् ॥ ज्ञातिश्चेदनलेन किम् । दायादाः सहजाश्च इति वर्तते ॥ ज्ञातयो यदा निन्दादिपरुषं वदन्ति तेनैव दाहो भवति अग्नेः किं प्रयोजनम् ॥ ......यदि व्रीडा लज्जा असत्कर्मसु वर्तते तदा तेनैव भूषणमितरभूषणैः किम् ॥ Compare Stanza 55 below. The meaning of the questions is—What more of good or evil (as the case may be) can accrue from the one than from the other? This Stanza also occurs at Kâvyasangraha p. 2.—*Śárdúlavikrídita.*

St. XXII.—दाक्षिण्यं=indulgence, kindness. Cf. दक्षिणापरिजनं in the Śâkuntala. नय=politic behaviour कला is art, in both senses of the word. "On them rests the world," *i. e.*, without these qualities, society would be in disorder. Râmarshi renders लोके स्थितिः by जीवनमर्यादा.—*Śárdúlavikrídita.*

St. XXIII.—सिञ्चति वाचि सत्यम् is a curious phrase—meaning causes one to be always veracious. For कथय compare the similar use of 'say' in English Poetry, and see Bhâminîvilâsa 1., 119. Râmarshi supplies हे सखे. For some of the ides, cf. Kirâta III., 7.—*Vasantatilaká.*

St. XXIV.—जयन्ति. See Kâvya Prakâśa p. 1 (Calc. Ed., by Maheśachandra Nyâyaratna), जयत्यर्थेन नमस्कार आक्षिप्यते, and Gaṇaratnamahodadhi, by Eggeling, p. 1. Râmarshi renders it by उत्कर्षेण वर्तन्ते सुकृतिनः =doers of good works. रससिद्ध=perfect in the rasas or sentiments, masters of style, capable of ruling the passions and feelings of men. Râmarshi renders सिद्ध by ख्यात.—*Anushṭub.*

St. XXV.—One copy of the commentary renders विष्टपहारिणि by स्वर्गवासिनि; another by स्वर्गसंतोषकारिणि. But विष्टप is not a synonym of स्वर्ग but of जगत् (Amara II., 6). त्रिविष्टप is स्वर्ग (Amara I., 6). Again it is not shown how हारिन् means निवासिन्. संतोषकारिन् is more correct. The compound means attractive to the worlds, that is to say, joy of the worlds. इष्टद=who gives what is desired.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. XXVI.—शक्त्या is equivalent to यथाशक्ति. Grammatically it is to be explained probably by the Vârtika प्रकृत्यादिभ्य उपसंख्यानम्, see Siddh. Kaum. I., 270. युवति &c.=not speaking about other people's wives. The idea is similar to that of अनिर्वर्णनीयं परकलत्रम् in the Śâkuntala. अनुपहतविधिः = न त्यक्तो विधिर्मर्यादा एवंभूताः (commentary). The last line may be thus rendered, This is the path to happiness which is common to all the Śâstras and which violates no rules or ordinances. For तृष्णास्रोतः. comp. Vairâgyaśataka 45.—*Sragdharâ.*

St. XXVII.—See Mudrârâkshasa Act III., p. 79. But see, too, Daśarûpâvaloka (Hall's Ed.), p. 62.—*Vasantatilaka.*

St. XXVIII.—"A kind and just mode of behaviour; incapability of doing dirty work even if life is lost; not supplicating evil people; and not begging anything even of a friend when in reduced circumstances." As to supplicating evil people, compare Meghadûta, St. 5. विपद्युच्चैः स्थेयम् =retaining dignity in misfortune. स्वगौरवं न त्यजति says the commentator. Comp. Mâgha IX., 5. उद्दिष्ट is here used in the sense of उपदिष्ट dictated. Comp. Mâlatî-Mâdhava p. 183. असिधाराव्रत.—Here the commentator renders this by नैष्ठिकव्रत. Under Stanza 64 where it occurs again he has असिधारावत्कठिनम् which is more close, although for कठिनम्, तीव्र ought to be substituted, as this latter epithet indicates the similarity and is applied frequently to व्रत, see, for instance, Kâdambarî (Târân. Ed., p. 340). In the Departmental Second and Third Books the compound is explained in a slightly different way (see the Glossaries to those books *ad finem*). And though the former explanation seems to be closer, the authority of Mallinâtha may be cited for

the latter. See under Raghuvanśa XIII., 67, where he says इदं चासिधाराव्रङ्क्रमणतुल्यत्वादसिधारव्रतमित्युक्तम्. Râmarshi here says असिधारा खड्गधारा तद्वद्दु:शक्यम्, and under St. 64 he has असिधारायां खड्गधारायां व्रतं दुष्करमित्यर्थ:. See also Kathâsaritsâgara by Brockhaüs, p. 232. For various meanings of व्रत see Muir's Texts, Vol. V., 18, 19, and Müller's Translation of the Ṛigveda I., 225, 231-2.—*Śikhariṇî.*

St. XXIX.—दीधिति=literally तेजस् equivalent to vigour here. घास after कवल means swallowing. The reading दलन for कवल has a parallel in Śṛingâraśataka, St. 59 (Kâvyasangraha). मत्तेभेन्द्र &c. = [The lion] whose desire is fixed only on swallowing a mouthful out of the head of a great intoxicated elephant, broken [by himself]. मानमहताम् = great in self-respect or dignity. See St. 38.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. XXX.—सत्त्व =greatness. Comp. अगाधसत्त्व. Raghuvanśa VI., 21, and commentary of Mallinâtha on it. Râmarshi renders it by चित्त, but here it means पराक्रम. See Vaijayantî noted at Vâsavadattâ, p. 37. For the idea of this Stanza comp. the preceding one and Bhâminîvilâsa I., 49.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. XXXI.—चरणावपात. Râmarshi renders this by पादप्रसारं करोति. The other commentator has चरणानां पतनम्. It seems rather to mean falling at [another's] feet. पिण्डद = giver of food. Comp. Panchatantra I., 76, and Vîracharita, p. 81, (Calc. Ed.), where Mâlyavân is called पिण्डोपजीवी of Râvaṇa. पुंगव comp. the synonyms वृषभ, ऋषभ similarly used. For the idea, cf. Mâgha V., 49.—*Vasantatilakâ.*

St. XXXII.—परिवर्तिनि = revolving, rotating. The allusion is to the ever-recurring birth and death in this world. पुनरपि जननं पुनरपि मरणं पुनरपि जननीजठरे शयनम् are familiar verses to the same effect. (They are ascribed to Śankarâchârya. See Kâvyasangraha 35).—कोवा. The particle वा is idiomatically used in this way in questions to add force to them, and may be rendered by 'indeed.' Comp. Prasannarâghava, p. 77, or Bhâminîvilâsa I., 98, or Vairâgyaśataka, St. 60. It is not the disjunctive वा here. It may be noted that the word इव is also somewhat similarly used as in क इव बहुमान: in Vairâgyaśataka, St. 25, or in Kirâta I., 31, and it is further worthy of note that वा is विकल्पे or उपमायाम्. See the quotation in Mallinâtha's commentary on Mâgha XVIII., I, and Siddh. Kaum. I., 55. In English, too, the following expressions may be compared: 'No *such* thing.' 'By what *manner* of means did he, &c.' On the other hand, may not the word have some

connexion with the वा or वाव of the Upanishads? वाव stands before consonants and वा generally before vowels; this might perhaps lead one to suppose that वा is there a substitute by Sandhi for वै (see, for instance, Sârîraka Bhâshya, p. 54, and gloss on it). But a passage in the Kaushîtaki Upanishad militates against this view. See p. 19. (Bibl. Ind. Ed.). See also the passage from the Satapatha Brâhmaṇa, quoted at 2 Muir's Texts 353 (New Ed.), and Eggeling's Satapatha, p. XLVI. (Sacred Books of the East). Since writing the above, I have found that Dr. Kielhorn has explained the word differently and as a disjunctive. See Panchatantra I., p. 7, notes (Bomb. Classics).—*Anushṭub.*

St. XXXIII.—After मूर्ध्नि सर्वस्य लोकस्य a word like तिष्ठेत् or वर्तेत should be supplied and then the construction becomes easy. For इर्यावृत्तिः the reading of some of the copies compare Vîracharita 81 (Trithen's Ed.). The idea of placing flowers and garlands on the head is very common in Sanskrit Literature. Instances need hardly be quoted. We, however, could scarcely speak of such a thing in our days, except in speaking of ladies. But see Beal's Buddhist Records of the Western World, Vol. I., pp. 75-6.—*Anushṭub.*

St. XXXIV.—वैरायते. (Denominative)=वैरं करोति see Pâṇini III., 1, 87. For Râhu's animosity towards the Sun and Moon, and its cause, see Matsya Purâṇa, Chap. II., 5, 13 and 16. भ्रातः which is the reading adopted has a parallel in Vairâgyaśataka, St. 35, where also, however, there is a variant, but not for this word alone. भ्रान्तः the commentator understands to mean insensate. He says शीर्षावशेषीकृतः अतो भ्रान्तः. The meaning will then be that Râhu, *although* insensate, attacks only the Sun and Moon. On this construction, however, an अपि or some word of like import would seem to be necessary. भ्रान्तः might also mean having revolved. But neither of these meanings is quite satisfactory. शीर्ष्णा मस्तकेन अवशेषीकृतः अनवशेषः अवशेषः कृत इत्यवशेषीकृतः. This is Râmarshi's analysis of the last compound. But it does not seem to be correct. शीर्षावशेष must first be taken as a Bahuvrîhi and then the कृत should be joined on with the च्वि affix. विशेषविक्रम is somewhat remarkable. Râmarshi explains it as विशेषे उत्कृष्टे विक्रमः where विशेष does still require explanation. It probably is the ordinary Marâṭhi construction meaning 'unusual valour.' Cf. for this use of विशेष Raghu II., 14. The commentator understands the point of the Stanza to be that an enemy should be destroyed root and branch and not only partially. But on a review of the words used here

and also of the neighbouring Stanzas, the point seems to be that expressed in the last line of Stanza 30.—*Sárdulavikrídita*.

St. XXXV.—फणाफलक. Compare Matsya Purâṇa CCLIX. 7, and Prasannarâghava, p. 25, where it occurs in the form फणफलक-मध्येपृष्ठम्. This form occurs in some places, but is not very common. The following may be seen among other instances. Bhâminîvilâsa I., 60, Prasannarâghava, pp. 117, 143, Naishadhîya III. 40 & XIV. 72, Mâgha III., 70, VII. 32 and 70, Mâlatî-Mâdhava, p. 177. It is an Avyayîbhâva-compound with the Genitive case, (पृष्ठस्यमध्ये) and allowed only with पारे and मध्ये. See Pâṇini II., 4, 18. क्रोड the commentator takes to mean वराह. But how does the पयोधि make the कमठपति or tortoise क्रोडार्धीन.? क्रोड here means भुजान्तर (Amara II., 77, Manushyavarga) or उत्सङ्ग (Kosha cited in Vâsavadattâ, Hall's Ed., p. 31). The meaning substantially is one corner of the ocean's expanse, and that is what explains the word अनादरात्. The ocean, as it were, puts the tortoise away in one corner of his expanse, and does not seem to mind him much. Râmarshi correctly renders क्रोड by मध्यभागैकदेश. For the story, see Matsya Purâṇa, Chap. CCXLIX., 26–27, or Râmâyaṇa (Bomb. Ed.) XLV., 29, *et seq*. After describing the churning, the Râmâyaṇa proceeds,—प्रविवेशाथ पातालं मन्थानः पर्वतोत्तम: and then after setting out the prayer to Vishṇu it says इति श्रुत्वा हृषीकेशः कामठं रूपमास्थितः ॥ पर्वतं पृष्ठतः कृत्वा शिश्ये तत्रोदधौ हरिः ॥ The point of the Stanza is that each of the great personages mentioned does some remarkable act, and yet each later one outdoes each preceding one. अहङ्कारेऽप्यङ्कुतं स्वेदे (Amara Nânârtha *ad finem*). Here it is अद्भुत. Comp. Kâvyâdarśa commentary, p. 184. पृथ्वि स्थिरा, &c., which is in the Mahânâṭaka, p. 9.—*Hariṇi*.

St. XXXVI.—For इहनोद्गार comp. Vîracharita (Trith. Ed.), p. 37. तुषाराद्रेः सूनुः = Mainâka, son of the Himâlaya; see Kumârasambhava I., 20. The following from the Râmâyaṇa (Sundarakâṇḍa) explains the allusion here:—

प्रत्युवाच हनूमन्तं वाक्यज्ञो वाक्यकोविदम् । पक्षवन्तः पुरा शैला बभूवुः शीघ्रगामिनः ॥ ४० ॥ व्रजन्ति स्म दिशः सर्वा गरुडानिलरंहसः । ततस्तेषु प्रयातेषु देवसङ्घाः सहस्रशः ॥ ४१ ॥ भूतानि च भयं जग्मुस्तेषां पतनशङ्कया । ततः क्रुद्धः सहस्राक्षः पर्वतानां सहस्रशः ॥ ४२ ॥ पक्षांश्चिच्छेद वज्रेण तत्र तत्र शतक्रतुः । स मामुपागतः क्रुद्धो वज्रमुद्यम्य देवराट् ॥ ४३ ॥ ततोऽहं सहसा क्षिप्तः पवनेन महात्मना । अस्मिँल्लवणतोये च विक्षिप्तो वानरर्षभ ॥ ४४ ॥ गुप्तपक्षः समर्थश्च तव पित्राभिरक्षितः । तदा गिरीणां सर्वेषां छिद्यमानान्महात्मना ॥ ४५ ॥ पश्चाद्दृष्ट्वा महेन्द्रेण प्रविष्टोऽहं महार्णवम् । सोऽहमिन्द्रभयात्तात प्रविष्टो वरुणालयम् ॥ ४६ ॥ For the physical

explanation of the legend, cf. Bhâṇḍârkar's Dekkan, p. 48. The employment of the word उच्चित is noteworthy here. In the construction of वरम्—न च or न पुनः such a word is not usual, its signification being implied in the construction itself. For अहह see the note to the last Stanza. Here it is used in its second sense.—*Sikhariṇi.*

St. XXXVII.—यत्-तत् = since or seeing that—then. इन and अर्क both are names of the Sun. III. Amarakosh, Nânârtha. विकृति in nearly the same sense as निकृति which itself occurs as a variant here in some copies. It means something that is wrong, offence, injury. For विकृति comp. Uttararâmacharita 134, तदपि खलु मे सत्यहारस्तुरङ्गमरक्षिणाः॥ विकृतिमखिलक्षत्राक्षेपप्रचण्डतयाकरोत् । or अशिष्ट विकृतचेष्ट in Vîracharita, p. 43, or Kirâta XIII., 56. For निकृति compare Kirâta I., 43, or III., 44. There is a double meaning in पाद्, foot or ray. For the construction सहते standing for सहेत comp. Vîracharita, pp. 75–24. Compare for the idea, Uttararâmacharita, p. 148. मयूखैरश्रान्तं तपति यदि देवो दिनकरः ॥ किमाग्नेयग्रावा निकृत इव तेजांसि वमति.—*Aryá.*

St. XXXVIII.—About the meaning of कपोलभित्ति see Mallinâtha's commentary on Raghu, V., 43. For प्रकृति comp. Stanza 52. The idea of the last line finds frequent expression in Sanskrit Literature ; तेजसा सह जातानां वयः कुत्रोपयुज्यते or Kâlidâsa's तेजसां हि न वयः समीक्ष्यते, or Bhavabhûti's गुणाः पूजास्थानं गुणिषु न च लिङ्गं न च वयः are other well-known instances.—*Aryá.*

St. XXXIX.—गच्छताम् which has been stated to be the reading of most of the copies consulted is difficult of explanation grammatically, गम् by itself not being given in the grammars or used in the literature as an Âtmanepadî root. अभिजन the commentator renders by स्वजन, but as all the other things enumerated are qualities residing in an individual, that meaning, even if allowable elsewhere, is not admissible here. Here it means nobility of birth as an Śâkuntala अभिजनवतो भर्तुः श्लाघ्ये स्थिता गृहिणीपदे and many places besides. वैरिणि = अनुपकारिणि says Râmarshi. The positive meaning, however, is not bad.—*Sárdulavikríḍita.*

St. XL.—अप्रतिहत = unrepulsed—a head which is at home in every subject, अर्थोष्मन् Compare Vîracharita, p. 95, (शौर्योष्मन्) and Panchatantra II., 17 (Bomb. Classics), where we have वित्तज ऊष्मा (= the warmth of wealth). Construe स एव पुरुषः अर्थोष्मणा विरहितः क्षणेन अन्यः भवति इति एतत् विचित्रम्.—*Vasantatilaká.*

St. XLI.—*Upajâti.*

St. XLII.—सङ्ग the commentator explains by स्त्रीसङ्गो वा दुष्टसङ्गो वा. But I think the meaning is more general. It is विषयसङ्ग, attachment to worldly objects. See Bhagavadgîtâ *passim*. खलोपासन is explained by Râmarshi as दुर्जनसहचार: which is the literal meaning. It may also mean being devoted to; संगीतोपासन occurs in Mṛichchhakatika, p. 6 (Calc. Ed.). One copy of the commentary gives as synonyms of it सेवा and संगति. The former is ambiguous. अनय injustice, or impolitic conduct त्याग giving away, liberality.—*Śârdulavikrîḍita.*

St. XLIII.—Here again the language is much condensed; वित्तस्य must be supplied from the first line in the second, and तस्य must be taken to answer to यो and to mean 'his.' This Stanza is quoted as कस्यापि at Sârngadharâ, p. 72—*Âryâ.*

St. XLIV.—One copy of the commentary has एते गलितविभवा अपि अर्थिषु शोभन्ते on the last line. But this is not correct, अर्थिषु गलितविभवा जना: being co-ordinate with the other classes of persons and things enumerated. जना: like मणि: and the rest is a subject of the verb शोभन्ते. दलितो and इयान would seem to be better readings than the others occurring in our copies, as fitting in better with the idea of तनिम्ना. निहत is explained by Râmarshi in the sense of दलित *viz.*, क्षत. And see Kirâta IV., 6. Why, when "मदक्षीण" the elephant 'शोभते' may be seen from Raghuvanśa IV., 23, and V., 47. About rivers the commentator assigns the reason that they were पूर्वं महापूरेण विख्याता:. The meaning probably is that the dried up banks show the quantity of water which the rivers have parted with out of their own stock. About the moon, see Raghuvanśa V., 16, and XIV., 80, which latter passage gives, however, a slightly different account from that of the former. And comp. Mṛichchhakatika, p. 19 (Calc. Ed.).—*Śikharinî.*

St. XLV.—प्रसृति = तुष according to the commentary. But no authority is given. It means handful according to Amara II., Manushyavarga 85, and Râmarshi has स्वहस्ताञ्जलि. For the Dative, see Pâṇini I., 4, 56. For अनैकान्त्य see note on Stanza 7 *supra*. On the last two lines the commentary runs as follows: अत: धनिनामनैकान्त्यादेकस्थितेरभावात् अवस्था अर्थेषु प्रयोजनेषु गुरुलघुतया वस्तूनि प्रथयति संकोचयति च। यदा कालेन अवस्थाया गुरुत्वं भवति तदा गुरुत्वमेवेच्छति यदा लघुत्वमेवाङ्गीकरोति तदा कालपरत्वेनावस्थाभेदो भवति. This is not quite clear. Râmarshi has the following अतश्च एतस्मात्कारणात् अनुमीयते अनैकान्त्यात्. न एकान्तस्य भाव: अनैकान्त्यं तस्मात् अनेकप्रकारान् गुरुलघुतया गुरुश्चासौ लघुश्च

गुरुलघु तस्य भावस्तत्ता तया बहुल्पत्वेन धनिनां धनवतामर्थेषु पदार्थेषु अवस्था निष्ठा वस्तूनि पदार्थान्प्रथयति पृथूकरोति चान्यत् संकोचयति स्वल्पयति एतेन यस्य यादृक् विभवः तस्य वस्तुषु तादृश्येवानास्थेत्यर्थः. But this, too, does not appear more satisfactory. I would translate the lines thus :— "And from the greatness and smallness [attached] to things in consequence of this mutability, [it is to be inferred that] it is the condition of men of wealth that makes things big or small." The meaning is, that since in different states of life the same things are regarded as great or small, therefore it must be concluded that it is the state of life which causes the things so to appear. कलयति = considers. Comp. Kâdambarî, p. 7, and Naishadhîya II. 65, III. 12.—*Sikhariṇî.*

St. XLVI.—तेन is an unusual correlative of यदि.—*Vasantatilakâ.*

St. XLVII.—प्रचुर &c. = [in which] wealth is acquired constantly and in plenty.—*Vasantatilakâ.*

St. XLVIII.—आज्ञा is here equivalent to power to command. Râmarshi says येषामाज्ञां स सर्वः सर्वैर्विधीयते. Comp. St. 103 below गुण = good things, benefits. Compare Stanza 7. येषाम्, &c. = those for whom these benefits do not exist, *i.e.*, by whom they have not been acquired ब्राह्मणानामित्युपलक्षणं सर्वलोकानां पालनमित्यर्थः Râmarshi.—*Sâlinî.*

St. XLIX.—भालपट्ट. Comp. Gangâlaharî, Stanza 42. The expression is extremely common in the vernaculars also. विसृजस्तुवृत्तिम्, Comp. Śâkuntala कुरु प्रियसखीवृत्तिं सपत्नीजने. कृपण = miserable, humiliated. Comp. Meghadûta, Stanza 4. The last line means "A jar, you see, takes in an equal quantity of water from a well and from the ocean."—*Sârdulavikrîḍita.*

St. L.—गोचर = Within the reach of the eye, hence known. चातकाधारोसीति—°धार इति would perhaps be a better reading; it means 'as the support of the châtaka.' I find that this is the reading given in Śârngadhara, p. 174. To construe the line as चातकाधार इति केषां गोचरो नासि, though it will liken the text to the reading of T., will involve a व्यवहितान्वय.—*Anushṭub.*

St. LI.—एतादृशाः = समानाः (commentary). It seems from this that the commentator had before him the reading एकादृशाः "all are not alike." The reading एतादृशाः may perhaps be interpreted to mean such as deserve to be addressed the दीनं वचः which the châtaka must be supposed to be uttering when this is spoken. But this is rather far-fetched.—*Sârdulavikrîḍita.*

St. LII.—धने स्पृहा another instance of the वैषयिकसप्तमी.—*Drutavilambita.*

St. LIII.—This is attributed to Châṇakya. See Kâvyasangraha, p. 293, and Śârngadhara, p. 63.—*Anushṭub.*

St. LIV.—व्रतरुचौ=in one who likes rigid vows. व्रत Râmarshi renders by सदाचार. विमतिता=foolishness, want of sense अङ्कितः=निन्दितः says the commentary, कलङ्कितः says Râmarshi. It means primarily, marked, stamped, and hence branded, which seems to be the sense here. The construction is this ह्रीमति यो गुणः स जाड्यमिति गण्यते &c., and then having gone through so many good qualities the Stanza winds up with को नाम स गुणिनां गुणो भवेद्यो दुर्जनैर्नाङ्कितः—नामेति निश्चये संबोधने वा says Râmarshi. He adds दुर्जनैरिति प्रतिक्रियं संबध्यते.—*Śârdulavikriḍita.*

St. LV.—Comp. St. XXI., and see note there. तपसा=महोपवासादिव्रतेन Râmarshi. In the fourth line सद्विद्या, &c., must mean–If one has acquired learning, what need has one to care for ordinary people. Cf. Stanzas 21 and 103,(which would support the reading धनैः against जनैः) and other Stanzas at pp.4-7 *supra.* The Stanza occurs at Kâvyasangraha, p. 3, and in Śârngadhara as कस्यापि. (p. 314).—*Śârdulavikriḍita.*

St. LVI.—दिवसधूसर=Shorn of her brilliance by day—स्वाकृतेः=of one who is handsome-looking. दुर्गत=unfortunate, distressed. शल्य—this is a very common use of the word. Comp. for one instance Raghu IX., 75, and compare the English phrase "thorn in the side." अनक्षर =न अक्षरं शास्त्रं यस्मिंस्तत्तथा says Râmarshi. It means, I think, "that which cannot speak, *i.e.*, speak well." Comp. 'unlettered,' 'illiterate,' in English. About the नृपाङ्गणगतः खलः Râmarshi has this तथा गतश्चेत्तर्हि सर्वप्राणिनां मूलान्यपि निकृन्तति तस्य महापापरूपत्वात्. This Stanza occurs at p. 7 of the Kâvyasangraha.—*Pṛithvî.*

St. LVII.—नामेति संभावनायाम्, says Râmarshi. See Note to Stanza XX.

St. LVIII.—Here is another instance of Bhartṛihari's condensed style: One is dumb through taciturnity (*i. e.*, one who talks little is called dumb) ; clever at speech, a flatterer or a garrulous fellow (*i.e.*, one is so called if clever in speaking) ; standing near, then a forward man, &c. अप्रगल्भः=modest, timid. Comp. Bhaṭṭi, II., 15. For the form चाटुल see Siddh. Kaum. I., 180. For the Genitive of योगिनाम् see Siddh. Kaum. I., 305. वातकी which is one variant for चाटुलो is explained by Râmarshi to mean वातरोगी. प्रायशः=probably. अभिजातः Râmarshi renders by कुलीनो दक्षो वा. The former is the true meaning. No authority is given for the latter.—*Mandâkrântâ.*

St. LIX.—खल. The commentator explains this as meaning खलत्व, but the usual meaning will suit here. Wicked persons, boon companions, are meant. Râmarshi, I find, agrees with this interpretation, प्राग्जात, &c., = "whose indulgence in wicked conduct commenced before is now developed." Râmarshi says प्राग्जाता पूर्वमनुभुता विस्मृता विस्मरं प्रापिता निजा आत्मीया अधमा निकृष्टा कर्मवृत्तिः कर्मणा जीविका येन स तथा, but goes no further. This, however, is not quite clear, and on more than one point requires justification.—*Vasantatilakâ.*

St. LX.—पूर्वार्ध, &c., = distinguished by (*i.e.*, as belonging to) the first half and the second half. See Siddh. Kaum. I., 273.—*Upajâti.*

St. LXI.—संतोष. The commentator says सज्जना यदृच्छया लाभेन संतुष्टाः—which is no doubt the meaning. But it is noteworthy that संतोष is co-ordinated with तृण and जल.—*Âryâ.*

St. LXII. खलेषु संसर्गमुक्तिः is an instance of the so-called एकदेशी अन्वय like देवदत्तस्य गुरुकुलम्. खलेषु यः संसर्गस्तस्मान्मुक्तिः. This Stanza occurs also in the Kâvyasangraha, p. 4, and in the Mahânâṭaka, p. 38, (Calc. Ed.).—*Śârdulavikrîḍita.*

St. LXIII.—वाक्पटुता = पक्षपातराहित्येन वाग्मित्वम् says Râmarshi, but it simply means cleverness in speaking. Râmarshi's idea is not necessarily involved in the word.—*Drutavilambita.*

St. LXIV.—संभ्रमविधिः = आदरविधिः according to the commentary. Bohlen, I observe, quotes the authority of the Viśvakosha for this; संभ्रमः साध्वसेपि स्यात्संवेगादरयोरपि. The meaning of hurry may also do. It would mean the flutter of preparation to do due honour. See Amara I., Nâṭyavarga 34 and commentary (हर्षादिना कर्मसु त्वरणम्), and compare Vikramorvaśî संभ्रमादरगर्भम्. विधि means simply doing, performing. Comp. Gangâlaharî, St. 38, among many other instances. उपकृति, in the reading adopted in the text, must mean favours received. अनुत्सेक freedom from pride comp. Śâkuntala भाग्येष्वनुत्सेकिनी. निरभिभवसार = not full of disrespect, (*i. e.*, expressions of disrespect or condemnation). Comp. Mâgha XVI., *et seq.*—*Śikhariṇî.*

St. LXV.—कर. Some copies of the commentary render this by कृत्य, wrongly, and without authority. कर means hand here as is clear from the context.—*Śikhariṇî.*

St. LXVI.—महाशैलशिलासंघात = collection of the stones of a big mountain.—*Anushṭub.*

St. LXVII.—स्वात्याम्=(See Varâhamihira chap. XV., 13), स्वातीमहानक्षत्रे सूर्ये स्थिते सति (commentary). Comp. Mâlavikâgnimitra p. 7 (Bombay Sans. Classics).—*Sárdûlavikrîḍita.*

St. LXVIII.—एव is better construed with हितम् than with भर्तुः. Râmarshi says पत्युरेव हितमिच्छति, but adds न रूपादिमपि (स्वामि?) स्वयं:.—*Vasantatilaká.*

St. LXIX.—ख्यापयन्तः. The commentator says स्वान्स्वकीयान्गुणान्परेषां गुणानां कथनैः सह ख्यापयन्तः कथयन्तः स्वान्गुणान्स्वयं न वदन्ति परेषां गुणानुवादाः क्रियन्ते तैरेव प्रसङ्गेन एतेषां गुणानुवर्णनं क्रियते इति कृत्वा स्वार्थान् &c. But this is not correct. The meaning is "showing their own good qualities (namely, freedom from envy, &c.), by describing the good qualities of others." आरम्भ=act. Raghu. I., 15 (making efforts on great acts for the sake of others). क्षान्त्यैव &c.,=rebuking only by patience those revilers whose mouths are full of harsh and slanderous words. साश्चर्यचर्याः=of admirable conduct. Comp. Râjataranginî, p. 4, (Calc. Ed.), अथ साश्चर्यचर्यो भूत्सुरेन्द्रस्तत्सुतो नृपः The commentator says आश्चर्येण सह चर्याः श्रेष्ठाः. But this is not satisfactory, and the other reading is much better.—*Sragdhará.*

St. LXX.—The identical Stanza occurs in the Śâkuntala. See Introduction—*Vanśastha.*

St. LXXI.—Comp. Stanza 65 *supra.*—*Upajáti.*

St. LXXII.—योजयते हिताय Siddh. Kaum. I., 280, हितं साधयितुम्.—*Vasantatilaká.*

St. LXXIII.—नाभ्यर्थितो, &c.=the cloud even though unasked. Cf. Naishadha, II., 61. अभियोग=application, perseverance.—*Vasantatilaká.*

St. LXXIV.—एके=some. घटक=accomplisher. Comp. Mâlati-Mâdhava, 20, 26 (Bombay Sans. Classics).—*Śárdúlavikrîḍita.*

St. LXXV.—उन्मनः=anxious, eager. Cf. Kirâta, XIV., 45. युक्तम्. The commentator explains this by उचितम्; I think wrongly. It means 'joined to'; पुनः does not make very good sense when taken with the words amongst which it stands, although it is not quite inexplicable there. It may be taken with युक्तम् or शाम्यति. The Stanza gives a moral aspect to the physical phenomenon of boiling milk being prevented from overflowing by water being thrown upon it.—*Śárdûlavikrîḍita.*

St. LXXVI.—For तदीयद्विषः (*i. e.*, demons), see the Departmental Second Book, p. 58 (2nd Ed.), where the story alluded to here is summarized from the Mahâbhârata. I am indebted to Professor

Bhândârkar for drawing my attention to the story. शिखरिणां गणाः. See the passage quoted in the note to St. 36; but I am not aware of any version of the story which makes more than one mountain, the Mainâka, seek shelter with the ocean. But see, *inter alia*, Raghu, XIII., 7. For वडवानलः see Matsya. Purâṇa, CLXXIV., 49, *et seq.*, संवर्तक- Some copies of the commentary say समस्तसंवर्तकाः परस्परं जलचरान्भक्षयन्ति, which I do not understand. The संवर्तकाः are the Fires of Destruction. See Muir's Sanskrit Texts, Vol.V., p.161. Also Matsya Purâṇa, CLXV., 12, CLXVI., 59. Râmarshi says of संवर्तक—सकलजलचरजीवविशेषः अथवा समस्तकल्पान्तकालाग्निः. The point of the Stanza according to the commentary is शरणागतानां दुष्टानामपि संरक्षणं सद्भिः क्रियते, which is not correct. The point is rather the immense capacity of great personages. On शिखरिपत्रिणः which is Râmarshi's reading, he has पर्वता एव पत्रिणः पक्षिणः, should it not be rather पर्वताः पत्रिण इव? This Stanza is quoted in the Sarasvatîkanthâbharaṇa, where we read शिखरिपक्षिणः for शिखरिणांगणाः. See p. 222 (Barooah's Ed.).—*Prithvi.*

St. LXXVII.—For the construction of this Stanza, see Siddh· Kaum. II., 295 and 296, and compare Mâgha, I., 51, together with Mallinâth's commentary. With चेष्टितम् here will correspond the चक्रे in Mâgha as the सामान्यवचन. I have rejected the reading लक्षणम्, as it would be a slight obstacle in the way of this interpretation, and as other interpretations of the meaning of the imperative, associated with the words एतत्सतां चेष्टितम् or लक्षणम्, are not so good, though otherwise quite admissible. The commentary runs thus सत्सङ्गः कर्तव्यस्तेन स्वहितं भवति इति शास्त्राणि ब्रुवन्ति । अतः कारणात्सतां चेष्टितं स्वयमाचरति तदेवोपदिशति तत्कथयति रे जन त्वं तृष्णां छिन्धि ...... इत्यादि सतां स्वयमाचरितं इतरेषामुपदेशश्च ॥ Râmarshi says चेष्टितं चेष्टा इदमुपदेशवचनमित्यर्थः.—*Śârdûlavikrîdita.*

St. LXXVIII.—मनसि वचसि काये=in thought, word, and deed. परगुण, &c.=rejoicing in their hearts by regarding the molecules of other people's merits as big mountains. कियन्तः=some few only. Comp. कश्चिन् in Bhagavadgîtâ, VII., 3. एतेन मनसा वाचा कर्मणा च सर्वेषामुपकारवन्त इत्यर्थः. Râmarshi.—*Mâlini.*

St. LXXIX.—हेमगिरि, रजताद्रि=Meru and Himâlaya (commentary). मन्यामहे=esteem, respect; not a very usual employment of the root. मानय is commoner; but see Raghu, VIII., 8, and Mallinâth's commentary there. This Stanza is given in the Kâvyasangraha, p. 40, and as कस्यापि by Śârngadhara, p. 221. Cf. Kirâta, VII., 28, riches are valueless, unless used for purposes of beneficence.—*Vasantatilakâ.*

St. LXXX.--Comp. St. 27. For the story, see Râmâyaṇa referred to in the note to St. 35. See also Matsya Purâṇa, CCI., 1-4 and 21-22.—*Upajâti*.

St. LXXXI.—मनस्वी = strong-minded. कार्यार्थी = bent on business.—*Śikhariṇi.*

St. LXXXII.--सर्वेषाम् = of all persons, or of all conditions of life. This alternative meaning is suggested as the text has once ऐश्वर्य and at another time प्रभवित (one possessed of power) सर्वकारण = cause of all, *i. e.*, सुजनता and such other "ornaments." Râmarshi has ऐश्वर्यादीनाम् for both सर्व. शील = शुद्धचरित. Amara Nâṭyavarga, 26. See below St. CIX. and Misc. St. XIX. It is a common word in the Buddhistic system. See Childers' Pali Lexicon, *sub voce.—Śârdûlavikrîḍita.*

St. LXXXIII.—यदि वा has no conditional sense, it is equivalent to अथवा युगान्तरे = as far off as in a later age. For पद्म see Siddh. Kaum. I., 268. धियं, बुद्धिर्मीरयन्ति विचारेण सर्वतः प्रवर्तयन्ति ते धीराः Râmarshi.—*Vasantatilakâ.*

St. LXXXIV.—भग्नाशस्य = one who has lost all hope of getting food or of escape. करण्ड is the box in which the snake-charmer keeps his snakes. This Stanza inculcates fatalism pure and simple, and it is not easy to understand why this is included among the Stanzas on धैर्यप्रशंसा by the arrangers of the work.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. LXXXV.—There is a play on the word वृत्त here. It means round as well as conduct, and साधुवृत्त as applied to the ball means well rounded, perfectly circular. Such a ball, of course, rebounds best. Râmarshi gives the same explanation. अस्थायिन्यः = transient.—*Anushṭub.*

St. LXXXVI.--*Anushṭub.*

St. LXXXVII.—संतप्यन्ते = vex themselves विप्लुताः = afflicted. Cf. प्रजाविप्लवः or आचारस्य विप्लवम् in the Mahâvîracharita (Trith.), p. 48.—*Giti.*

St. LXXXVIII.—नेता. Some copies of the commentary give पुरोहितः मन्त्री प्रधानः as renderings for this. Râmarshi has शिक्षकः पालयिता इत्यर्थः. Director or leader seems to be the preferable rendering. Cf. Mudrârâkshasa, p. 80. प्रहरण = weapon. Compare the analogous forms चरण, श्रवण, &c. स्वर्गः &c. = who has the heavens for his fortress, who possesses the favour or Hari (Vishṇu), and who has the Airâvarta for his elephant. ऐश्वर्यबल may be taken as either a Tatpurusha or a Dvandva compound. भग्नः = vanquished धिग्धिग्वृथापौरुषम्. Râmarshi says पौरुषं बलं धिग्धिक् अस्तु यतः वृथा निरर्थकम्. This is not sufficiently

close to the text. There are, I think, two ways of taking the words before us; धिक्धिक् as an interjection, and वृथा पौरुषम् as a separate assertion ; or the whole thing as meaning "Oh, fie on abortive valour!" —*Śârdûlavikrîḍita.*

St. LXXXIX.—कर्म = acts done in a past life. Comp. *infra* Stanzas 96, 99, and Vidvanmodataranginî, pp. 27, 28. कर्मानुरूपाणि शुभाशुभानि । प्राप्नोति सर्वोपि जनः फलानि ॥ आद्यन्तशून्येत्र जगत्प्रवाहे । क्रिया भवेत्कर्मत एव सर्वा ॥ कर्नापि पुंसां भवति क्रियातो । बीजाङ्कुरन्यायतया न दोषः ॥ सुविचार्य. The use of सु with such a purely verbal form is not common, but may be observed now and then. Comp. Nâgânanda (Bomb. Ed.), p. 18, Sâhityadarpaṇa (Calc. Ed., 1869), p. 124.—*Anushṭub.*

St. XC.—खल्वाट = bald-headed man. The fact of the tree being the ताल (Palm) adds to the force of the lines as it gives little or no shade. सशब्दम् = with a great noise.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. XCI.—In the Kâvyasangraha this Stanza is given as Vetâla-bhaṭṭa's, p. 39.—*Drutavilambita.*

St. XCII.—तावत् = प्रथमम्. (commentary) I think सृजति तावत् means "does indeed create but," &c., पुरुषरत्नम् may mean the jewel man, or a jewel of a man (*i. e.*, a jewel-like). The former is preferable.—*Drutavilambita.*

St. XCIII.—यद्दा for यदि is not uncommon. See, for one instance, Vairâgyaśataka St. 71. The correlative, it will be also observed, is wanting. On ललाट, *vide supra* Stanza 49.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. XCIV.—नमस्यामः (= we bow to) denominative, see Siddh. Kaum. II., 230, ननु, अवधारणे, a particle of emphasis Amara, III., 247 Nânârtha. हत Comp. हतहृदयम् in Śâkuntala, or Vîracharita, p. 17. A similar word is दग्ध for which see Vairâgyśataka, St. 8. Literal translations of both these words are common in Marâṭhi in the same sense Râmarshi's rendering of हत by निन्द्य is correct as far as it goes. प्रतिनियतकर्मैकफलदः = who gives merely the fruit severally appertaining to each act. A somewhat similar expression occurs in the Śârîraka Bhâshya प्रतिनियतदेशकालनिमित्तक्रियाफलाश्रयस्य (p. 38), on which the gloss is as follows: प्रतिनियतानि व्यवस्थितानि देशकालनिमित्तानि येषां क्रियाफलानां तदाश्रयस्येत्यर्थः स्वर्गस्य क्रियाफलस्य मेरुपृष्ठं देशः देहपातादूर्ध्वं कालः उत्तरायणमरणादिनिमित्तं प्रतिनियतम्. Râmarshi construes प्रतिनियत with कर्म saying प्रतिनियतं नियमितं यत्कर्म तस्य एकं मुख्यं केवलं वा फलं ददातीति तथा. Rather I think it ought to be construed with फल. एक too,

should, I think, be taken only in the sense of केवल here not मुख्य. For the dative येभ्यः see Siddh. Kaum. I., 282. In the Kâvyasangraha this Stanza is given as belonging to the Śântiśataka, see p. 300.—*Śikhariṇî.*

St. XCV.—ब्रह्माण्डभाण्डोदरे is a common expression. Comp. Vîracharita, p. 17, or Sâhityadarpaṇa, p. 97. The allusion is to the story of Brahmâ coming out of the primordial egg, the two halves of which then became Heaven and Earth. See Manu, I., St. 11, 12, 13, and Matsya Purâṇa, II., 28, *et seq.* Prof. Tawney (Indian Antiquary, Vol. IV., p. 264) refers to Aristophanes for the same idea. (See his Bhartṛihari, p. 38.) कुलालवत् refers to the work of Brahmâ within the egg in the formation of things. Râmarshi says ब्रह्माण्ड-भाण्डानि विधातुं नियम्यते, but what is then the meaning of उदर? गहन is explained by वन and संकट in one copy of the commentary. By Râmarshi it is explained thus गहनं विपिनं कष्टं वा. महासंकटे is explained by अतिसंबाधरूपे by Râmarshi. There are, it seems to me, two ways of interpreting this expression (1) गहन being taken as meaning forest, and महासंकटे as a Bahuvṛihi meaning full of great difficulties ; (2) गहन being taken as an adjective, महासंकटे as meaning "in the great difficulty." For the latter interpretation, which I prefer, may be compared भूरिदोषगहनो दर्पामयः in Vîracharita, p. 59, or विवेकप्रध्वंसादुपचितमहामोहगहनो। विकारः कोऽप्यन्तर्जडयति च तापं च कुरुते in Mâlatî-Mâdhava, p. 55. For भिक्षाटनं कारितः see Siddh. Kaum. II., 273. कपालपाणिपुटके should be taken as a Madhyamapadalopî-compound equivalent to कपालसहितपाणिपुटके. The story of Rudra's begging with a skull in his hand may be seen summarised from the Skanda Purâṇa in the note to Chaṇḍakauśika, p. 45 (Calc Ed.). Râmarshi interprets it differently. He says कपालं तुम्बीफलशकलं तदेव पाणिपुटकं हस्तपुटकम्. But this is obviously not satisfactory. श्रीसूर्य इत्युपलक्षणम् । चन्द्रादयो ग्रहा अपि भ्रमन्ति says Râmarshi. The sentiment of this Stanza again shocks the orthodoxy of the commentator. One copy of the commentary has the following: ब्रह्मविष्णुसूर्यादीनां प्राचीनकर्म वर्तते इति वक्तुं नैवोचितम् । दृष्टान्तस्तावदेकदेशी वर्तते । तैर्यत्कार्यमङ्गीकृतं तत्कुर्वन्ति । दृष्टान्तस्तु लोकव्यवहारार्थं लिखितः कर्मणि महत्त्वस्थापनार्थम्॥ But the idea is not so uncommon a one as this indicates. Thus in the Yoga-Vâsishṭha quoted in the commentary on the Râmâyaṇa, p. 12 (Bomb. Ed.), we read तेनापि शापितो विष्णुः सर्वज्ञत्वं तवास्ति यत् ॥ किंचित्कालं हि तत्त्यक्त्वा त्वमज्ञानी भविष्यसि. And this is given as the occasion of Vishṇu's incarnations. Another account of them may be seen at Matsya Purâṇa, XLVII., St. 103-4, where Bhṛigu says to

Vishṇu: यस्मात्ते जानतो धर्ममवध्या स्त्री निषूदिता ॥ तस्मात्त्वं सप्तकृत्वेह मानुषेषूपपत्स्यसि ॥ ततस्तेनाभिशापेन नष्टे धर्मे पुनः पुनः ॥ लोकस्य च हितार्थाय जायते मानुषेष्विह ॥ This Stanza occurs in the Kâvyasangraha, p. 6.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. XCVI.—तपस्. See Stanza C. note *infra.*—*Vasantatilakâ.*

St. XCVII.—शत्रु, &c.=in the midst of enemies, of water or fire. विषमस्थितम्. Râmarshi renders by वातरोगादिना पीडितम्. But there is no authority for this meaning. It means placed in a dangerous or difficult position. Comp. Bhaṭṭi. VI., 88. शर्मेदं मारुतिं वृत्तं विषमस्थः कपिद्विपम् ॥ प्राङ्ग्, &c., where one commentary says विषमे दुर्गपर्वते तिष्ठतीति विषमस्थः and the other विषमे कृच्छ्रे तिष्ठतीति. Compare also Mṛichchhakatika, p. 340 (Calc. Ed.), or Bhagavadgitâ, II., 2, where Śankara renders it by सभयस्थाने. The idea is that, in whatever place and in whatever circumstances one may be placed, the merit accumulated in a previous birth is always ready with its help.—*Upâjati.*

St. XCVIII.—हित=well-wisher. Comp. Kirâta, I., 4, सत्क्रिया=good conduct, as in Śâkuntala शकुन्तला मूर्तिमती च सत्क्रिया. व्यसनैः=constant application, perseverance. With the reading वक्रिकाम् which would seem to mean "crookedness," the meaning of the Stanza must be "that which makes wicked men of good ones," &c. This is also the meaning according to Râmarshi with the reading चक्रिकाम्, which he interprets to be either सरस्वती or लक्ष्मी, चक्रेण विनास्मिन्युगे फलं न भवति (commentary). With सत्क्रिया, of course, the meaning is "that which makes good men of wicked ones." व्यसनैः=Do not exert yourself in vain with much application for (the acquisition of) many merits.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. XCIX.—कार्यजातम्=कार्यस्वरूपम् (Râmarshi) which in its ordinary sense seems scarcely to be correct; it means the collection of acts, *i. e.*, all acts whatever; a very common expression, compare भूतजातम् Uttararâmacharita, 143, and see the Kosha cited under Raghu, V., 1, by Mallinâtha आविपत्तेः=up to the time of death. Cf. Magha, XIX, 80. विपाक=result. See Vairâgyaśataka, St. 3.—*Mâlini.*

St. C.—तिलखली=तिलपिष्टाक Râmarshi. खल is given in the Medinî Kosh as meaning कल्क, *i. e.*, the refuse after the oil is extracted; from that खली like मण्डली, कपाली, &c., अर्कमूलस्य हेतोः For the case here, see Siddh. Kaum. I., 295. कर्पूर=घनसार Râmarshi. खण्डः=collection. Comp. Kâdambarî, p. 44, and elsewhere. कर्मभूमि. This world is often

so called. The idea is somewhat similar to that of Bishop Butler who calls this a world for man's probation. See Râmâyaṇa (Bomb. Ed.), Ayodhyâkâṇḍa, CIX., 28 (p. 205), कर्मभूमिमिमां प्राप्य कर्तव्यं कर्म यच्छुभम्. See also Muir, V., 325 (Ed., 1870). कर्मभूमिरियं ब्रह्मन्फलभूमिरसौ मता which fixes the meaning precisely. Râmarshi renders it by भरतखण्डे जन्म. तपस् =स्वधर्मे निष्ठा, सत्क्रिया (commentary) धर्म Râmarshi. Śankara in his commentary on the Praśna Upanishad renders it by इन्द्रियसंयम. The idea expressed in the several analogies in the first three lines is that of good things misapplied. Thus तिलखली is a very worthless stuff to be cooked in a pot of the Vaidûrya precious stone with sandalwood fuel ; a golden ploughshare similarly is misapplied if used in digging up the ground for the अर्क root which is of little value, and so is a collection of कर्पूर trees if it is cut down to make a hedge around a field where कोद्रव is grown, this being a very coarse and poor sort of grain. This is exactly the idea of the fourth line also. The opportunities given by birth in this world are lost when तपस् is not practised. The अर्क is mentioned in the familiar proverb अर्के चेन्मधु विन्देत किमर्थं पर्वतं व्रजेत्—*Sragdharâ.*

St. CI.—A man may do the most difficult and dangerous things in order to do what is fated not to happen or to avoid what is fated to happen. But he will fail. भाग्यवशतः =in consequence of, owing to, destiny.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. CII.—सन्निधिरत्नपूर्णा = full of excellent treasures and jewels, or full of jewels in excellent collections. Cf. Naishdha, II., 53. Râmarshi says संनिधौ समीपे रत्नैरुत्कृष्टवस्तुभिः गवाश्वाश्ववस्त्रादिभिर्मणिभिर्वा पूर्णा; he reads संनि° for सन्नि°. But the construction is not good.—*Vasantatilakâ.*

St. CIII.—समयच्युतिः =letting slip an opportunity. यस्मिन्समये यद्वश्यं कर्तव्यं तत्रकृतं समयो गतः (commentary). अनुव्रता = पतिव्रता (commentary). Comp. Râmâyaṇa (Gorresio) XIX., 24. आज्ञाफलम् = the fruit of which is the capacity to command, to enforce obedience. Comp. St. 48 and note. The commentary says somewhat obscurely,—यस्याज्ञया सर्वे शुभाशुभं भवति सामर्थ्ये वर्तते तदेव राज्यम्। उक्तंच । पश्वा (? श्व-X.) नामपि यो भर्ता सोपि राजा प्रकीर्तितः.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. CIV.—The first line is ungrammatical, unless ह is taken as an expletive by itself. But ह is not used in the class of works to which these Śatakas belong. See St. 33.—*Anushṭub.*

St. CV.—अप्रियवचनदरिद्र =not given to unpleasant language. Comp.

Kâvyaprakâśa, p. 60, परपरिवाद =speaking ill of others. Cf. Stanza 64, *inter alia*, and Kirâta, XIV., 11.—*Âryá.*

St. CVI.—कदर्थित =afflicted. As to the construction न शक्यते, &c., see Siddh. Kaum. I., 251-2. अधोमुखस्य कृतस्य is not a usual construction. The reading of K. is better. As the flame of light always rises upwards, however you may hold the light, so the truly bold man never loses courage in whatever circumstances he may be placed.—*Upajáti.*

St. CVII.—खनन्ति has been adopted instead of the दहन्ति of C. and the other copies, because निर्दहति occurs immediately afterwards, which goes well with "the heat produced by the fire of anger," and the idea of piercing conveyed by खनन्ति goes well with the description of woman's glances as arrows. भूरि=numerous.—*Vasantatilaká.*

St. CVIII.—एकेन is, of course, contrasted with महीतलम्—one against all the earth. पाद=ray or foot. In the latter sense there would seem to be an allusion to the Vàmana incarnation of Vishṇu, for which see Matsya Puràṇa, CCXLVI., 66, *et seq.* स्फारस्फुरित. Comp. Vairâgyaśataka, St. 42, स्फारफुल्लत् occurs in Màlatî-Mâdhava, p. 181. स्फारं महत् Râmarshi.—*Anushṭub.*

St. CIX.—For the genitive तस्य, compare वीरो न यस्य भगवान्भृगुनन्दनोऽपि (Uttararâmacharita) व्याल =snake. माल्यगुण =flower-wreath. The same contrast is expressed in the Śâkuntala स्रजमपिशिरसि, &c. शीलं = सदाचारो ब्रह्मचर्यं वा. Râmarshi, and see note St. 82. कुरङ्गायते =मृगवद्भीतो भवति Râmarshi. But there is no propriety in भीत:. It is rather mildness that is meant here.—*Śárdúlavikríḍita.*

St. CX.—लज्जागुणौघ =लज्जाया: ये गुणा: (commentary) I prefer the interpretation modesty and many other good qualities. The commentary in M. countenances this interpretation. अत्यन्तशुद्धहृदया and अनुवर्तमाना *may* be interpreted, I think, so as to go both with जननी and प्रतिज्ञा, the first as applied to mother, meaning of very pure heart, and the second always obediently following after one. As applied to प्रतिज्ञा, the former would mean that by which the heart becomes pure, and the latter, always going with one, always binding. सुखमसूनपि संत्यजन्ति =abandon comforts and even life, or abandon even life with ease, rather than swerve from one's word. For the former, Cf. Naishadha, I., 50, सत्यमेव व्रतं तवेव व्यसनं येषां ते as given in the commentary and in Râmarshi is inaccurate. It should be तस्मिन्व्यसनिन: Râmarshi reads लज्जाम् and explains it by अकार्यकरणात् ह्रियम्, and he also reads अनुवर्तमाना. to which लज्जाम् is taken as the object.—*Vasantatilaká.*

MISCELLANEOUS.

STANZA I.—भाव:, For the meaning of this word, see Raghu, II., 26, and Kumâra, III., 68, with Mallinâtha's comments on those two passages. See also Sṛingârasataka, 2, where the commentator renders it by चित्ताभिप्राय as Râmarshi renders it here. सूक्ष्ममार्ग=अलक्ष्यमार्ग (commentary in M.), a narrow path. पुष्करपत्रतोय is a very common simile for everything fickle, unsteady. आशंसित in the sense of शंसित, not the more usual hoped or expected. The defects pointed out in the first three lines, like germs of poison in a creeper, develop as a woman grows. नाम is an idiomatic expletive equivalent to "verily"; compare note to St. 20. The commentary in M. and Râmarshi have नामेति संबोधने which is not quite intelligible; should it be संभावने? See note Stanza 57 *supra.*—*Sárdûlavikrîdita.*

St. II.—अभिमुख, *i. e.*, in battle. For the idea of the first line, Comp. Bhagavadgîtâ, II., 38, Manu, VII., 89, or the following Stanza quoted by Madhusûdana Sarasvatî under Gîtâ, I., 31. द्वाविमौ पुरुषौ लोके सूर्यमण्डलभेदिनौ। परिव्राड्योगयुक्तश्च रणे चाभिमुखो हतः॥ "Praise from both armies is exceedingly pleasant to the ear." तिष्ठतु तावत्=leave that aside, leave that out of consideration for the present. Cf. Mudrârâkshasa, p. 20, and note thereon. The Stanza means that leaving aside the point that a man killed in the front ranks in a battle obtains victory or heaven, he certainly must obtain the eulogy of both sides, and that is very substantial gain. The text here is not in a satisfactory condition. The commentary in M. is as follows: असौ श्रवणसुखः अत्यर्थं बलातिबलं बध्नाति॥ किंलक्षणः स श्रवणसुखः उभयबलसाधुवादः उभयबले साधुवादो यस्य सः.—*Áryá.*

St. III.—This Stanza is rather puzzling. The third line alludes to the third Avatâra of Vishṇu (for which see Matsya Purâṇa, CCLXVIII., 63, *et seq.*), the last to eclipses (for which see Matsya Purâṇa, CCLI., 16). शत्रुं-परः would be a better reading, though the meaning remains the same. The Stanza should probably be rendered as follows:—"In this excess of boundless wonder which is so great, the Varâha or Râhu is principally the object of wonder. Since the one bore on the waters in his jaw the earth which was immersed (in the ocean), and the other, although only his head remains (intact) swallows his enemy and again lets him off." दन्तसलिल is not quite clear, but probably it is intended to show the greatness of the Varâha in supporting the earth not by his jaw itself but merely by the waters in the jaw. The Varâha went down into the waters and raised up the earth according to the Purâṇas.

The greatness of the Râhu is in letting off his foe when he has got him in his grasp. I cannot explain the त्वा in इयत्येतस्मिन्त्वा. There must be something wrong in the Stanza. But only one copy has it, and I can make no conjecture at a better reading.—*Śikhariṇî.*

St. IV.—The earth, the ocean, and the sky, are all limited, only the intellect of great personages is unlimited. योजनशतम्, see Siddh. Kaum. I., 268 (क्रोशं गिरिः) परिमाणं कलयति takes the measure of. Comp. Vîracharita (Trith.), 110. स्फुरत्स्वधिमुद्रामुकुलिता:=contracted within distinct boundary-marks, *i. e.*, the bounds are clearly visible. As to विजयते, see note to Stanza XXIV.—*Śikhariṇî.*

St. V.—The first line but, curiously enough, stopping at केशवो, may sometimes be heard repeated by our old people. At p. 43 of the Kâvyasangraha this Stanza is given as Ghaṭakarpara's, and at p. 46 as Halâyudha's. The idea of the Stanza is that all should make their choice of the alternatives stated. The two connot be joined. Cf. also the quotation at Sarasvatî Kanthâbharaṇa, p. 69 (Barooah's Ed.).—*Śalini.*

St. VI.—कमठ=the tortoise, the second incarnation of Vishnu. कुलाचल. These are thus enumerated महेन्द्रो मलयः सह्यः शुक्तिमानृक्षपर्वतः। विन्ध्यश्च पारियात्रश्च सप्तैते कुलपर्वताः ॥ See Kâdambarî, p. 2. Târânâth's note दिग्गज.—ऐरावतः पुण्डरीको वामनः कुमुदोऽञ्जनः । पुष्पदन्तः सार्वभौमः सुप्रतीकश्च दिग्गजाः ॥ Thus Amara. The Râmâyana gives them differently, namely, विरूपाक्ष for the East, सौमनस for the West, महापद्म for the South, and भद्र for the North. प्रतिपन्न=accepted, undertaken. Cf. the next Stanza. The Stanza, as it stands, is not quite intelligible to me. फलति seems to mean moving away—nearly the same thing as चलति, and the implication, as the words stand, is that कमठ, &c., are not अमलमनसः.—*Âryâ.*

St. VII.—The third line must be taken as a question like the previous two. But for this the reading किं चाङ्गीकृतम्, &c., is the more appropriate one, and ought to have been retained in the text. The reading किंतु is more appropriate to what I think is the intended sense, but to obtain that न must be got rid of. Construe the last line thus एतद्धि सतां गोत्रव्रतं (यत्) प्रतिपन्नवस्तुषु निर्वाहः. For व्रत *vide supra* St. 28, note; with गोत्रव्रत. Cf. कुलधर्म at Mudrârâkshasa, p. 264. This Stanza also occurs in the Mudrârâkshasa Nâṭaka, p. 97, see our note there.—*Śardûlavikriḍita.*

St. VIII. The last line alludes to the flour applied to a Mṛidanga before it is played upon. पिण्ड means a ball of food. *Vide supra* St. 31.— *Anushṭub.*

St. IX.—स्वंभरः = filling (*i.e.*, benefitting) oneself. Comp. उदरंभरिः, आत्मंभरिः. "There is not even one leader of the good (*i. e.*, very good man), to whom the interest of others alone is his own interest." वाडव or और्व is the fire in the ocean. About it see *supra*, St. 76, note. संभृत must, of course, be construed with संताप. In the last two lines the Vâḍava is to be taken as an instance of the क्षुद्र, only feeding upon the ocean's waters for his own sake. The cloud is an instance of the सत्. The water it takes in is for the purpose of cooling a heated world. This Stanza is given as कस्यापि by Śârngadhara, p. 174, reading सत्पुमानेकः सताम्.—*Śârdulavikrīḍita.*

St. X.—दूरादर्थम् = (1) meaning from afar, *i. e.*, in an unexpected and striking way, (2) wealth from afar. अपशब्द = (1) mistakes, *i. e.*, in the formation &c., of words, (2) offensive expressions सत्सभा = (1) assembly of learned persons, (2) assembly of good people. पदम् (1) word, (2) step. The commentary in M. runs as follows: मन्त्री दूरात्परमण्डलान्नवं नवीनमर्थं धनं घटयति संपादयति ॥ चान्यद्दूरतः अपशब्दमन्यायं घटयति संपादयति ॥ कार्यं कृत्वा सत्सभापण्डितसभा (*sic.*) आपादनेषु व्यापारणेषु निरतो भवति ॥ पुनर्मन्त्री मन्दंमन्दं पदं रचयति स्थानं करोति ॥ कथा (*sic.* कथम्?.) लोकचित्तानुवृत्त्या... कविः । किं कुर्वते (*sic.*) दूराशास्त्रशक्तेः नवमर्थं शास्त्रार्थं घटयति । चान्यद्दूरतो पशब्दं घटयति ॥ शास्त्राणि कृत्वा भूयः पुनरपि सत्सभापादनेषु विस्तारणेषु निरतो भवति ॥ सावधानः स्यात् ॥ चान्यन्मन्दंमन्दं पदं रचयति योजयते ॥ कथा (*sic.* again) लोकचित्तानुवृत्त्या. Were it not that the construction of कृत्वा, or त्यक्त्वा as we have it, has been otherwise stated in this commentary, it would be unnecessary to point out that the correct construction is अपशब्दं च दूरतस्त्यक्त्वा...निरतो भवति. खेदभारैरमुक्तः = never free from the burden of hard work. For another comparison between a poet and a minister, see Mudrârâkshasa, p. 150, and note there.—*Mandâkrântâ.*

St. XI.—प्रमाणीकृतम् = प्रमाणोपेतं कृतमित्यर्थः (commentary in M.), which itself requires explanation. प्राप्यत्वेन निर्णीतम् (Râmarshi) which is better. It means, "settled as one's measure, *i.e.*, as one's proportion or share." उपनमेत् is better than उपनयेत् in the sense of "will go to" as in इदमुपनतमेवं रूपमक्लिष्टकान्ति in Śâkuntala. उपनयेत् the commentator in M. explains by ढौ (*sic.* ढौ?) कयेत् प्राप्नोतीत्यर्थः. But this is avoiding the difficulty. Both उपनयेत् and ढौकयेत्, unlike प्राप्नोति (which is a correct rendering for उपनमेत्), require a subject who should cause to go. This subject it is difficult to find except by the awkward way of supplying दैवम्. On the other reading तत् would be the subject not the object as here. माहात्म्याश्रयः धनाद्यधिकरणम् says Râmarshi; resort to a high place, &c., आशा = quarters, directions, not, perhaps, without allusion to the other

meaning, hopes, also. द्वित्राः = two or three. Pâṇini, V., 4, 73.—*Śârdûla-vikrîḍita.*

St. XII.—The reading वा does not make sense. नो for न would suit both sense and metre. स्वैरकथा = ordinary random conversation. Comp. Vîracharita, 4 (Trith.). This Stanza occurs in Śârngadhara, p. 43, reading नैकमुपवेशम्—*Âryá.*

St. XIII.—कन्दुकपातेन पतति is a curious construction—"falls with the fall of a ball," *i. e.*, so as to rebound. The construction of the second line is also curious. Râmarshi's comment runs as follows: आर्यः श्रेष्ठः पुमान्प्रायः बाहुल्येन स्वभावेन वा पतन्नपि विपदं प्राप्नुवन्नपि उत्पतति ऊर्ध्वं गच्छति संपदं प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ केन तुल्यं कन्दुकपातेन सह कन्दुकपातवत् । यथा कन्दुकः पतन्नुत्पतति । तु पुनः अनार्यः खलस्तथा पतति भ्रस्य (*Sic.* इय) ति तथा कथं यथा मृत्पिण्डपतनं मृदः मृत्तिकायाः पिण्डः सार्द्ररजःसंघातः तस्य पतनं यथा भवति न तु कदाचिदुत्पतनं भवेत्. *Anushṭub.*

St. XIV.—अवकर = filth. निकर = multitude, mass. See Vairâgya-śataka, St. 52.—*Âryá.*

St. XV.—Cf. Kirâta, I., 38, and Raghu, V., 65, as to वीणा &c.; सुरलोक-देव, &c., may mean either "gods in heaven," or the lord of heaven, viz., Indra. विस्फूर्जितम् = manifestation of power. Originally it means thundering.—*Sârdûlavikrîḍita.*

St. XVI.—भिन्नाः = interrupted. इत्थम् = इत्थं सति; so that or that being so. Śârngadhara, p. 220, ascribes this to Vidyâpati. पदम् = seat, *i.e.*, possessor of. Compare the use of भाजनम् in the same senso. The question कस्य कृते should be taken to stop at मेरुः; and as the subject for रोचते a सः should be supplied. Otherwise there arises the anomaly of the pronoun preceding its antecedent, a construction sometimes occurring in English, but not in Sanskrit. The meaning is that the mountain of gold is useless alike to those who are ever contented, and to those who are in perpetual pursuit of wealth, and therefore existing for itself only, and not for others is of no value.—*Sârdûlavikrîḍita.*

St. XVII.—त्रिषु seems almost to show a forgetfulness of the previous genitives. But it may be justified.—*Âryá.*

St. XVIII.—There is a break of metre in the second line which is corrupt. I cannot understand it. For the last line, Comp. St. 82.—*Vanśastha.*

St. XIX.—उच्चुलुम्पुलुमिति गुलुगुलुम् is Râmarshi's explanation of his reading. For पील, see *supra* St. CIX. note.—*Śikhariṇî.*

St. XX.—विरसायास = the trouble of which has nothing to sweeten it. दुरध्यवसाय = foolish occupation. I have put कल्पापाये and व्यपेत, &c., as separate words in accordance with what seems to be Râmarshi's interpretation which takes व्यपेत, &c., and क्षुद्राः as both predicative; though I am not sure of this. I, however, prefer कल्पापायेप्यव्यपेतनिजक्रमा एते कुलशिखरिणः क्षुद्रा न भवन्ति नवैते जलराशयः. It may also do to take it as कल्पापायेपि कुलशिखरिणः व्यपेतनिजक्रमाः क्षुद्राश्च न (भवन्ति) न वैते जलराशयः Râmarshi's comment runs as follows: एते महान्तः क्षुद्राः लघव (*sic.*) कुलशिखरिणः कुलपर्वताः न भवन्ति. । वा अथवा एते जलराशयः समुद्राः न । किंभूताः क्षुद्राः लघवः । पुनः किंलक्षणाः उभये कल्पापाये कल्पस्य अपायोन्तः तस्मिन् व्यपेतनिजक्रमाः व्यपेतः गतः निजक्रमो गुरुत्वगाम्भीर्यादिः येषां ते तथा. The idea of the Stanza, as explained by us, is a common one. Comp. Kirâta, XI., 54, and still better because more closely alike is Vîracharita, p. 110 (Trith.), न कम्पन्ते झञ्झामरुति किल वाति प्रतिदिशम् । समुन्मूच्छत्साराः कुलशिखरिणः किंचिदपि ते । न मर्यादां तेपि प्रतिजहति गाम्भीर्यगरिमस्फुरद्वार्श्लाघ्णोकलितमहिमानोम्बुनिधयः ॥ The Marâthi poet, Vâman, seems to have understood the Stanza differently. See Nibandhamâlâ, No. 33, p. 22.—*Hárini.*

St. XXI.—भुजयोरन्तरम् = bosom. करवालकररुह must be analysed in two different ways when going with वनिता and with श्रीः—"sword-like nails" and "nail-like sword." व्युत्पन्न = instructed, accomplished.—*Áryá.*

St. XXII.—One of the moon's names is ओषधीश. For the story of his getting that position, see Matsya Purâna, XXIII., 10-13. शतभिषक् = one hundred physicians, and a constellation of that name. See Varâhamihira (by Kern), Chap. CV., 4. राजयक्ष्मा न विरहयति = consumption does not leave him. राज in this word is explained to mean सोम by Mallinâth. See Raghu, XIX., 50, Mâgha, II., 96, XIII., 29.—*Málini.*

St. XXIII.—इति = इत्येतत्सर्वम्. अनुस्यूते = woven. विच्छिन्ने = broken off, rent down. दिशोदृश्यताम् should be, I think, दृशोदृश्यताम्. As it stands it must be interpreted to mean "goes in all directions and becomes invisible." The construction required for this meaning, however, is not a good one. This Stanza occurs in the Kavyasangraha at p. 223, as part of the Santiśataka.—*Śárdúlavikríḍita.*

VAIRÂGYSATAKA.

Stanza I.—The commentator introduces his comment on this Stanza thus इह खलु सकलवसुधेशशिखामणी राजर्षिप्रवरः श्रीमद्भर्तृहरिर्वैराग्यशतकमेवारभमाणो राजकुलोत्पन्नत्वात्प्राज्ञो नीतिशृङ्गारावश्यमपेक्षितावतः प्रथमं नीतिशृङ्गारशतके वैराग्यशतकावतरणरूपे निर्माय वैराग्यशतकमेवारभमाणः स्वेष्टदेवं सदाशिवं तेजोरूपेण विशेषयन्नमति. Râmarshi's gloss, I find, agrees with what we have said on this Stanza in the Nîtiśataka. He says दिक्कालौ वेदान्तिनां मते व्यापकौ पदार्थौ तदादिभिः अनवच्छिन्ना न अवच्छिन्ना न क्रोडीकृता अविषयीकृतेत्यर्थः मान according to the commentator means ज्ञापक, according to Râmarshi प्रमाण. The latter is a closer rendering, though the meaning is the same in both. The following Stanza may be usefully compared: स्वस्याविद्याबन्धसंबन्धमोक्षात्सत्यज्ञानानन्दरूपात्मलब्धौ ॥ शास्त्रं युक्तिर्देशिकोक्तिः प्रमाणं चान्तः सिद्धा स्वानुभूतिः प्रमाणम् ॥. This is in the Vivekachûḍâmaṇi (p. 62, St. 477). On this interpretation, and in view of these words of Śankara, एक might be rendered by "principal" rather than "sole." Râmarshi does not say anything about it.—*Anushṭub*.

St. II.—There are three classes of men, those who have knowledge, and they do not care for other people's learning through envy; those who have no knowledge, and they cannot appreciate; and those who have high positions in the world, and they do not care for learning, being proud of their own greatness. So that there is altogether but a bad look-out for learning and learned men. Comp. *infra* Stanzas 28 and 91. जीर्ण=&c., learning remains absorbed, is wasted by absorption, in its possessor without appreciation by others. Comp. St. 91, and Bhaminîvilâsa, IV., 41.—*Anushṭub.*

St. III.—संसारोत्पन्नम् &c., =life in this work-a-day world अनुपश्यामि =see in prospect. Comp. न च श्रेयोऽनुपश्यामि Gîtâ, I., 31. On the last two lines, the commentary is as follows: महद्भिः पुण्यौघैः पुण्यसमूहैः चिरकालेन परिगृहीता सम्यग्धृता विषया महान्तोपि स्वरूपतः फलदानतो विषयिणां रागिणां व्यसनं दुःखमेव जनयितुं उत्पादयितुं जायन्ते उत्पद्यन्ते इति क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोके विशन्तीति भगवद्वचनाच्च. (Gîtâ, IX., 21). Râmarshi says महद्भिः अतिगुरुभिः पुण्यौघैः सुकृतसमूहैः कृत्वा (*sic.*) चिरपरिगृहीता (*sic.*) चिरेण बहुकालेन परिगृहीताः स्वीकृताः एतेन चिरकालं पुण्यानि विधाय प्राप्ता इत्यर्थः. On the last line he says विषयाः सक्चन्दनवनिताद्या वा (*sic.*) विषयिणां विषयवतां महान्तः अतिगुरवो जायन्ते भवन्ति किं कर्तुमुत्प्रेक्षते व्यसनं आपदं दातुमिव एतेन ते विषया यथा यथा महान्तो भवन्ति तथा तथा व्यसनानि भवन्तीत्यर्थः. Râmarshi's explanation is preferable. It must be remembered that according to the Vedântic system (see Vedântasâra, p. 2, Banâras Ed.), the acquisition

of heaven or स्वर्ग itself is nothing comparable to मोक्ष. See, too, Stanza 81 *infra*. Râmarshi does not state, nor does the other commentator, what the व्यसन is. It would seem to be the greater attachment to material happiness resulting from a long-continued enjoyment of a higher order of material comforts such as are found in स्वर्ग, and this is a व्यसन as keeping one off from मोक्ष. I think चिर should be taken to mean 'for a long time' rather than 'after a long time.'—*Śikhariṇi.*

St. IV.—निधिशङ्कया = suspecting (the existence of) treasures. Râmarshi renders शङ्का by अभिलाष, for which no authority is given. ध्माता = अग्निना दग्धाः says Râmarshi; rightly, one of the meanings of ध्मा being अग्निसंयोग. मन्त्राराधन &c. Râmarshi says मन्त्राञ्जप्त्वा दे-(original दै) वता आराध्य निधिं प्राप्स्यामीति भावेन रात्रयो निर्गमिता इत्यर्थः. But it is difficult to get this sense out of the words as they stand. मन्त्राराधन, I think, means मन्त्रसाधन or मन्त्रसिद्धि; साध् and राध् are synonymous roots. श्मशान is the usual place for मन्त्रसाधन. Comp. Chaṇḍakauśika, Act IV. काण = भग्न Râmarshi.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. V.—देशम् is an accusative. भ्रान्तम् = literally it has been wandered by me. For the construction, Comp. Prasannarâghava, Act II., निजाश्रमपदं प्रति गतं च मुनिना. (p. 31) or Act V., निशाचरचक्रेण रामं प्रति प्रचलितम् (p. 105), the difference between these and the text being accounted for by the difference in the construction of the roots गम् and चल् on the one hand, and भ्रम् on the other. आशङ्कया = भयेन किं मां भोक्तुं न दास्यतीति साध्वसेनेत्यर्थः Râmarshi. The fear, however, would rather seem to be the fear of being seen by others eating at the house of a stranger. काकवत् Comp. काकोपि जीवति चिरं च बलिं च भुङ्क्ते Panchatantra I., p. 9. It means, in effect, meanly. Prof. Tawney (Indian Antiquary, Vol. V., p. 2), quotes Homer's Odyssey for a parallel. (See, too, his Bhartrihari, p. 55). जृम्भसि = increase in extent or strength. पापकर्मनिरते = पापकर्मसु निरतः पुमान् यया सा Râmarshi. But the ordinary Tatpurusha would be less strained, and the पापकर्म would be the compelling men to do such mean acts, for instance, as are referred to.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. VI.—तदाराधनपरैः = (by us) who were bent on propitiating them. शून्य = blank, *i. e.*, without really feeling that which occasions the हसित. चित्तस्तम्भः = steadying of the mind, *i.e.*, controlling and suppressing the different condemnatory thoughts that arise in the mind. Comp. Uttararâmacharita, p. 76. (स्तम्भितान्तःकरणस्य) प्रतिहतधियाम् = senseless. अञ्जलि = salutations. आशे मोघाशे, the first आशा is the principle of

desire or avarice, the second is particular desires. मोघा आशा यस्याः सा. Râmarshi gives दिशा as an alternative meaning for the second आशा; but from मोघविशे a meaning can be got only by a little straining. नर्तयसि. Comp. St. 13 (Misc.) *infra.*—*Śikharinî.*

St. VII.—कालो न विज्ञायते = the passing away of time is not perceived. जन्म, &c., is a Samâhâra Dvandva उन्मत्तेन मद्याविष्टेन भूतं समं अस्ति उन्मत्तभूतं उन्मत्ततुल्यमित्यर्थः according to Râmarshi. But this is quite unnecessary, and without authority. Prof. Tawney (Bhartṛihari, p. 56), refers for a parallel to a Stanza from the Palatine Anthology. The Stanza occurs in the Santiśâtaka, p. 319. Kâvyasangraha.—*Śârdû lavikrîḍita.*

St. VIII.—The Stanza occurs at p. 310 of the Kâvyasangraha The commentator quotes the following: अतिदीनमुखैः पुत्रैर्युक्ता पत्नी कदम्बगा ॥ न भवेद्देहिनी गेहे देहीतीह कथं वदेत् । He adds अत्र आकारप्रश्लेषः कार्योऽन्यथार्थभ्रंशः स्यात्. What this means I do not see. The sense is that if a man of strong mind did not see his wife in the state described, he would not go about to beg. It is the family that constrains him to it. The commentator also has दीनेभ्योऽप्यतिदीनानि मुखानि येषां तैः but the text is not दीनातिदीन, &c., which would spoil the metre; दीना in truth goes with गेहिनी and दीनमुखैः with शिशुकैः. नरैः the commentator explains by अन्यैश्च गृहनरैः which is allowable, though probably नरैः answers to the जनः in the last line. " If men did not see...what man of strong mind, &c." त्रुटयत् = broken हर्विस्थार्भिप्रायात् वन्यत्क (*sic.*) यनेन भङ्गतां प्रासवत्. (commentary). विलीन = lost in the articulation, not distinctly pronounced. The whole is an adverbial compound. दग्ध = क्षुधातापेनाकुल. (Râmarshi). But Comp. note, Nîtiśataka, St. 94, also Kâdambarî, p. 326, Uttararâmacharita, pp. 95 and 156.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. IX.—पुरुषबहुमानः—Râmarshi says पुरुषसंबन्धी पुरुषाणां यूनां यो भवतीत्यर्थः स बहुमानो भूरिरहंकारः स विगलितः भ्रष्टः वृद्धा हि निरहंकारं वन्दि कर्म करोतीत्यर्थः. The other commentary explains it to mean respect among men, which I think better. The alternative of taking पुरुष as a vocative I do not think a good one. The commentary comments on जीवितसमाः thus जीवितं समं पूर्णं येषां अथवा जीवनतुल्यास्ते सुहृदस्तिष्ठन्तु म्रियन्तां वा तैः किमित्यर्थः. Whence this last portion comes does not appear; for सम meaning पूर्ण there is no authority that I am aware of, and there is also a further difficulty, but not quite insuperable, about the position of सम in the compound. Râmarshi has प्राणतुल्याः simply.

which is correct. Râmarshi supplies स्वर्याताः with सुहृदः and thus makes the line consist of two statements. It would be better, I think, to take it as one statement. समाना जीवितसमाः सुहृदः सपदि स्वर्याताः. Râmarshi renders धृष्टः by निर्लज्ज which is appropriate. But one of the other readings would perhaps be preferable, as the meaning of निर्लज्ज can only be got by some straining, and the ordinary sense of "bold" will not suit here. Prof. Tawney (Indian Antiquary, Vol. V., p. 2, or Bhartrihari, p. 51), quotes as a parallel some verses of Mæcinas.—*Śikhariṇî.*

St. X.—व्यालानां मरुदशनं कल्पितम्—one of the synonyms given by Amara of सर्प is पवनाशनः. वृत्तिः=mode of living. Comp. St. 59 *infra.* समाप्ति=पूर्णता, नाश says Râmarshi, who adds यामन्नवसनशयनवासादिवृत्तिं प्राप्नुमितस्ततो नीचस्थलेष्वप्युद्यच्छमानानां न कश्चिदपि गुणस्तिष्ठतीत्यर्थः— The word समाप्ति occurs at Naishadha, III., 118, where, too, the commentator renders it by संपूर्णता. The meaning is that there is no scope for the exercise of one's merits, all the energies being absorbed in the 'struggle for existence.' The Stanza occurs also at p. 302 of the Kâvyasangraha.—*Śârdûlavikrîdita.*

St. XI.—The distinction between स्वर्ग and संसारविच्छित्ति is noteworthy. Comp. the note to St. III., *supra,* स्वर्गद्वारकपाटपाटन. Comp. Mahânâṭaka, p. 148.—*Śârdûlavikrîdita.*

St. XII.—भुक्ताः=preyed upon (*i. e.*, by the desire for the enjoyments or भोगाः which we have not enjoyed). Râmarshi says विष्टिकरणेन (?) पामरजनैः पराभूताः. The other commentary agrees with our interpretation याताः=गतसत्त्वा Râmarshi. The other commentator says यस्मिन्काले यत्कर्म कर्तुमुचितं तत्कर्मविहीनो यातो गतः (*sic.* °हीना याता गताः ?) It appears to mean as good as gone out of the world. Comp. Gîtâ, I., 9, जीर्णा—Comp. St. II. जीर्णाः=enfeebled by old age.—*Upajâti.*

St. XIII.—The commentary on this is very involved and unintelligible. It runs thus गृहे यदुचितं भोजनादिसुखं तत्क्षमया न क्षान्तं किंतु रोगादिपरवशेन संतोषादलंबुद्ध्या त्यक्तमपि न शीतादयः सोढाः तपनाग्निः दारिद्र्यभावेन क्लेशान् शास्त्रीयं तु तपः यत्त्वाभ्यादिरूपं तु न तप्तं तत्तत्कर्म तादृशं तादृशं कर्म कृतं तत्तत्फलैः तेषां तेषां कर्मणां फलैर्मुनिभिः कर्मोपदेष्टृभिः तर्जन एव निश्चितं वञ्चितं लघ्वीकृतमित्यर्थः. The first line may be translated as follows: "We pardoned [injuries] but not through a forgiving temperament; we abandoned the pleasures suited to a home, but not through contentedness;" the idea being that the former was the result of inability to wreak revenge and the latter of inability to get the plea-

sures in question; in neither case was there any exercise of self-abnegation. In the second line °नक्लेशा न is a better reading than °नाः क्लेशान्. नियमितप्राण--Râmarshi says प्राणाः श्वासा इन्द्रियाणि वा for the latter of which no authority is given. The former meaning is quite appropriate. Comp. Vikramorvasî, opening Stanza, and Raghuvanśa, VIII., 19. The last line may be thus rendered " We have performed exactly those various actions which are performed by the sages, but we have not obtained their various fruits." Râmarshi renders वञ्चिताः by रहिताः adding तत्तपःफलम् न अलभामहि. Rightly; compare Naishadha, I., 127, and Raghu, VII., 8, with Mallinâtha's comment. This Stanza occurs also at p. 302 of the Kâvyasangraha.—*Śârdûlavikrîdita.*

St. XIV.—तृष्णा तरुणायते. Comp. St. 12, and Mohamudgara, St. 15 (Kâvyasangraha, p. 33).—*Anushṭub.*

St. XV.—अम्बर=either sky or cloth. There is an equivoque here. दौर्गत्य Comp. दुर्गत. Nîtiśataka, St. 56.—*Anushṭub.*

St. XVI.—वियोग seems to answer to स्वयं त्यक्त्वा in the fourth line meaning voluntary separation. The commentary introduces the third line thus ननु गमनशीलत्वात्स्वयमेव यास्यन्ति को लाभस्तत्त्यागे इत्याशङ्क्याह ॥ अतुलपरितापाय. For the dative see Siddh. Kaum. I., 280. For the last line Comp. Gîtâ, chap. II., 70, *et seq.* The Stanza occurs at p. 311 of the Kâvyasangraha.—*Sikhariṇî.*

St. XVII.—व्याकोश is given by Amara as a synonym of प्रफुल्ल, विकच, &c. The first line may then be thus translated: " Desire is allayed when self-restraint developed by means of true discrimination opens up [in a man]." शम is said in the Vedântasâra to mean श्रवणादि (*i. e.*, श्रवणमनननिदिध्यासन) व्यतिरिक्तविषयेभ्यो मनसो निग्रहः- परिष्वङ्ग =attachment to objects of sense (स्रक्चन्दनवनितादि as the Vedântins say) परिणति =result, end, Cf. Naishadha, IV., 2. The third line is not quite clear. It seems to mean "wretched by reason of the strong distractions of the enjoyment of greatness old through age," greatness meaning the splendour and paraphernalia of a high position, or it may be taken to mean decrepit through old age, and wretched by reason of the strong distractions of the enjoyment of greatness. यस्याम्, of course, is correlative to सा.—*Sikhariṇî.*

St. XVIII.—पिठरजकपाल =a fragment produced from (*i. e.*, of) a jar. Râmarshi says कपालं अर्पितं गले यस्य which is unauthorised. The usual method gives quite good enough sense—" whose neck is tied to a fragment of a pot."—*Sikhariṇî.*

St. XIX.—Although the worldly enjoyments available are so poor,

still the love of them is not destroyed. This Stanza occurs at p. 304 of the Kâvyasangraha.—*Vasantatilakâ.*

St. XX.—कविजनानां श्रेष्ठकवीनां विशेषैर्विशेषवचनैः says Râmarshi, which is not correct. गुरुकृतम् = made much of. The first two comparisons are common. Comp. Daśarupâvaloka, p. 193, and Cf. Sacred Books of the East, Upanishad, Part II., p. 298, and note.—*Śikharinî.*

St. XXI.—माहात्म्यम् seems a more appropriate reading here. माहात्म्यम् would mean simply greatness. On पततु Râmarshi says लिङर्थे लोट् पतेदिति संभावना ॥ जटिल = उद्बुद्ध. कामान् = विषयान् (Râmarshi.) Comp. न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति. This Stanza also occurs at p. 302 of the Kâvyasangraha. This Stanza has nothing to do with रूपतिरस्कार under which heading it is apparently placed.—*Śikharinî.*

St. XXII.—फल is better than बिस as more commonly used in such places. See St. 93 for one instance. अनुमन्तुम् = अङ्गीकर्तुं सोढुम्. (Râmarshi.) Comp. Miscellaneous St. 28.—*Mâlinî.*

St. XXIII.—तृणं यथा = the more common expression would be तृणमिव. कतिपय, &c. = why should people become so infatuated in consequence of sovereignty over a few cities? This Stanza occurs at p. 308 to the Kâvyasangraha.—*Hâriṇi.*

St. XXIV.— उपासित, &c., is a Karmadharaya-compound, the first member stopping at गुरु. मानद = महत् (Râmarshi). The other commentator derives it from दो अवखण्डने; rightly, but wrongly analyses it thus मानं ददाति. एकान्तत: = immutably, decidedly.—*Śârdûlavikrîdita.*

St. XXV.—अभुक्तायाम्, &c. = what honour is it to kings to have obtained the earth which has not even for an instant remained unenjoyed by hundreds of princes. इव—see St. 32 Nîtiśataka. लेशे is somewhat remarkable, though justifiable, see Siddh. Kaum. I., 311, and note there by Prof. Târânâth. विषाद, *i. e.*, for having so little. प्रत्युत = on the contrary.—*Śikharinî.*

St. XXVI.—The readings with अंश yield a meaning of more force than the others. तन्वणुः = but insignificantly small. अङ्गीकृत्य &c. = that is enjoyed by multitudes of kings after acquiring it by means of hundreds of battles. The last two lines may be thus rendered. "Therefore these very poor insignificant people might or might not give anything. [There is nothing wonderful in that]. But fie on those, &c."—*Śârdûlavikrîdita.*

St. XXVII.—गायनाः = singers. Pâṇini, III., 1, 147. This form of the word also occurs in the Nishadhîya, 1., 103, and in the Râmâyaṇa;

but I have mislaid the latter reference. The commentator says नेति नामेति संबोधने. Râmarshi says निश्चितं संबोधने वा. See note on Misc. St. 1, Nitiśataka. Râmarshi says एतेन राजकुलस्य पापरूपत्वाद्वयमयोग्या इत्यर्थः. The following lines of Juvenal may be compared :—

"What's Rome to me, what business have I there,
I who can neither lie nor falsely swear.
Nor praise my patron's undeserving rhymes," &c. (Ancient Classics for English Readers, p. 73), Professor Tawney (Indian Antiquary, Vol. V., p. 3) quotes Burke, Vol. II., p. 106 (Bohn's Ed.). The implication is that those persons only who can descend to such occupations find entertainment in the royal household.—*Vaitáliya.*

St. XXVIII.—हति = destruction. It occurs again in St. 30, and in other places also. The idea is that in the first instance learning was a means to the destruction of worldly troubles, afterwards to the achievement of worldly pleasures, and now lastly receiving no appreciation at all, it is departing from the earth. For the last, St. 2 may be compared. साऽपि, *i. e.*, even in this lowest condition.—*Sikhariṇí.*

St. XXIX.—कोऽपि = some great person. Comp. किमपि indescribable. वदान्यानां जितेंद्रियाणां सत्यसंधानां शूराणां च युद्धे निहतानां शिरांसि श्रीमहादेवः शिरसि बिभर्तीत्यागमः (Râmarshi). नृभिर्नमद्भिः is noticeable. It is equivalent to नृणां नमनैः "Why should there be this...in consequence of—?" प्रवण = strongly bent on.—*Sikhariṇí.*

St. XXX.—अर्थानाम्. Siddh. Kaum. I., 297. गिराम्, &c. = I am complete master of language. यावत् = साकल्येन (Râmarshi). दर्पज्वर see last Stanza and note to Nitiśataka, St. 95 (दर्पामय) मय्यपि, &c. = if you don't care for me, still less do I for you. Here I am off, O king.—*Sragdhará.*

St. XXXI.—Râmarshi says on this यदा यस्मिन्नवसरे अहं किंचिज्ज्ञ अल्पं जानातीति तथा समभवं संजातः तदा......तदा मम मनः. This is wrong as introducing तदा twice when it occurs only once in the text. किंचित्किंचिद्वगतम् = स्तोकं स्तोकं शान्तिवैराग्यप्रतिपादकं शास्त्रम् (Râmarshi). ज्वरइव = रुद्रकोपोद्भवव्याधिरिव Râmarshi.—*Sikhariṇí.*

St. XXXII.—लटभ the commentator renders by सलावण्य. I have never seen the word before. समाक्रन्दनगिरः = cries of invocation.—*Sikhariṇí.*

St. XXXIII.—खण्डिते = भ्रातृपुत्रादिभिर्विभज्य गृहीते.(Râmarshi) destroyed or lost seems to be more likely. व्यर्थम् = without obtaining anything.

क्षीणे = नष्टधने (Râmarshi) कन्दरदरीकुञ्ज—कन्दर and दरी are given as synonyms in Amara and Medinî. Perhaps, therefore, the reading of N. ought to be preferred as avoiding the pleonasm, or the one may be an artificial, the other a natural cave. Râmarshi renders कन्दर by गह्वरदेश: which would mean a natural cave (Amara.); दरी by गुहा which is the same thing; and कुञ्ज by लतादिपिहितोदर as in Amara; and takes the whole to be a Samâhâra-Dvandva.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. XXXIV.—कलितम् might mean बन्धन, but this requires a straining. कार्लल would seem to be the better reading. चिन्तामणि = the jewel which gives its possessor what he desires. संकल्प=the workings of the mind as in मनः संभोगेभ्यः स्पृहयति न संकल्पविरतम् (Chandakauśika, p. 27) or संकल्पप्रभवान्कामांस्त्यक्त्वा सर्वानशेषतः &c. (Bhagavadgîtâ, VI., 24), on which Śankara says संकल्पः प्रभवो येषां कामानां ते which shows why संकल्प should be abandoned. The meaning is that there is no use in trying to please others, and in going to much trouble for that purpose. If the mind is itself tranquil and free from संकल्प, every benefit is thereby secured.—*Śikhariṇî.*

St. XXXV.—मौने दैन्यभयम् = In [case of] silence there is the danger of being [considered] spiritless. This, however, destroys the symmetry of the Stanza. And hence the other reading would be better as meaning " where there is high sense of one's own greatness there is danger of misery." This Stanza occurs at p. 6 of the Kâvyasangraha.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. XXXVI.—तुलितबिसिनीपत्रपयसाम् = which are like the water on the lotus-leaf. As to निजगुणकथापातक Cf. Naishadha, II. 48. This Stanza occurs in the Kâvyasangraha, p. 363.—*Śikhariṇî.*

St. XXXVII.—भ्रान्त:—Comp. Nîtiśataka, St. 34. राजपरिषत् is scarcely a good reading after we have already had सामन्तचक्रम्. It might, however, be taken as " that great assembly," " that high assembly." Râmarshi renders it by विद्वद्गणधनाढ्यजनाद्युपलक्षिता: (*sic.*) राजसभा. The other reading विदग्धपरिषत् is better. उद्रिक्त: = क्रीडावशेन उच्छृङ्खल: उत्कटो वा (Râmarshi): कथा:=शृङ्गारवीरकरुणाद्भुतहास्यभयानका: (*sic.*) बीभत्सरौद्रादिरसैरुत्कृष्टरमणीयत्वेनातिप्रसिद्धा: कथा: कथानकानि तत्र सभायां क्रियमाणा वार्ता:. स्मृतिपथ. Compare the next Stanza and the English expression "matter of history." Immediately after this Śârangadhara quotes another Stanza which runs as follows : प्राप्ता जरा यौवनमभ्यतीतं बुधायसे त्वं परमार्थसिद्ध्यै ॥ आयुर्गतप्रायमिदं यतोसौ विश्रम्य विश्रम्य न याति काल: ॥ And after

these two Stanzas Śârngadhara adds, एतौ भर्तृहरेः (p. 598, Banâras Ed.). This Stanza, however, is not to be traced in any of our copies.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. XXXVIII.—गमिताः = कालेनेति शेषः says Râmarshi. But there is no mention of काल here except in the heading of this section पुनः कालमुद्दिश्याह. I think it must be taken as an instance of the स्वार्थे णिच् see Raghu, III., 50. For सिकतिल Comp. Prasannarâghava (Act V.), p. 171, and see Pâṇini, V., 2, 104-5.—*Śikhariṇî.*

St. XXXIX.—रजनिदिवसौ—for the gender, see Siddh. Kaum. I.,390, कालः = वर्तमानादिः क्षणादिसमयो वा Râmarshi. But neither seems to be very appropriate here. He also explains काली as स्वशक्ति, *i. e.*, Kâla's शक्ति. The other commentator renders the two respectively by मृत्यु and काल. रात्रि, for the latter of which I know of no authority. The two words seem to me here to signify the male and female personifications of the Destructive Principle. Now काल is given by the Medinîkâra as a name of Mahâkala or Mahâdeva. काली is well known to be a name of Pârvatî. Mahâdeva is the Deity of Destruction, and is also represented in the Purâṇas as playing with Pârvatî. काल and काली therefore may here be taken to mean Śiva and Pârvatî. बहुकलः—कला is rendered by सुखदुःखशात्रत्वादिकरणविशेषाः and क्रीडानैपुण्यम् by Râmarshi. सार = the pieces in a diceplay; generally written शार. The double meaning of गृह (as in Kâdambarî, p. 5) will be noticed = house, and square in a diceboard. Compare Huxley's Lay Sermons, p. 36, where a similar figure is some what differently worked out, and the passages quoted by Prof. Tawney (Bhartṛihari, p. 69) from Greek, Latin, French, Persian, and English writers.—*Mandâkrântâ.*

St. XL.—तपस्यन्तः—See Siddh. Kaum. II., 229. For the accusative of सुरनदीम्, see Siddh. Kaum. I., 261, where, however, नि is not, though अधि is, among the Upasargas enumerated. Resorting to the Ganges is equivalent to abandoning the world. Râmarshi says एतेन किं धर्ममोक्षावेव सेवेमेति (*sic.*) भावः. गुणोदाराः = गुणाः उदारा महान्तो येषां ते says Râmarshi, but गुणैरुदाराः is less strained and gives quite as good a meaning. On the second line Râmarshi says एतेन किं काममेव सेवेम (*sic.* again) इति भावः. On the third line he says उत अथवा शास्त्रौघान् बहूनर्थान् शासन्ति उपदिशन्ति तानि शास्त्राणि वेदान्तमीमांसाप्रभृतीनि तेषामोघान्समूहान् किं पिबामः किं शृणुमः । किं लक्षणान् शास्त्रौघान् विविधकाव्यामृतरसान् विविधा धर्मार्थकाममोक्षवर्णनेन अनेकप्रकाराः काव्यामृतानां श्लोकप्रबन्धामृतानां रसाः आस्वादा उत्कृष्टश्रवणजनितानन्दवशेन आश(*sic.* स)क्तयो वा येषां ते तथा तान्...

...एतेनार्थं सेवेम मोक्षं वा सेवेम इति भावः। विद्वत्तया धनमुपार्ज्यते अथवा शास्त्रार्थावगाहनेन तत्त्वज्ञानान्मोक्षं प्राप्नुयामिति वेति भावः॥ I do not think it a good interpretation to take विविध°, &c., as an adjective qualifying शास्त्रौघान्. They ought, I think, to be taken separately. And see Miscellaneous Stanza 27, and Sringâraśataka (Kâvyasangraha), p. 45, न विद्मः किं कुर्मः=we do not know what we *should* do. जन—जन्यते उत्पद्यते इति जनो देहः (Râmarshi) लोक, according to the other commentary. It means mankind. "When man is so short-lived what should we do?"—*Śikhariṇî.*

St. XLI.—पद्मासन=स्वस्तिकासनविशेषः says Râmarshi. In the Prasannarâghava Nâtaka Paraśurâma is made to tell Janaka किं भवतः शरासनेन पद्मासनमेवावलम्बस्व. (p. 84) I had been unable to find a description of the posture before. In the Śârngadhara Paddhati (Banâras Ed., p. 615), I now find the following Stanza quoted which affords this information उत्तानौ चरणौ कृत्वा ऊरुसंस्थौ प्रयत्नतः॥ ऊरुमध्ये तथोत्तानौ पाणी पद्मासनं त्विदम्॥ योगनिद्रा=the sleep of concentration; see Raghuvanśa, X., 14, and Mallinâtha's gloss on it, योगेन निद्रा says Râmarshi किं तैर्भाव्यम्=are they ever to be? किमु प्राप्स्यन्ते (Râmarshi). किमिति संभावनायाम् says the other commentator. In the last line we have to supply words meaning "from me" or something like that. The readings at the foot are in that respect better. The Stanza occurs at p. 318 of Kâvyasangraha.—*Mandâkrântâ.*

St. XLII.—स्फार. Comp. Nîtiśataka, St. 108. द्युसरित्=Ganges. भवानां जन्मनामाभोगेन परिपूर्णतया उद्विग्नाः त्रस्ताः बहुदुःखजन्मपरंपराभीता इत्यर्थः.—(Râmarshi) भवस्य संसारस्याभोगस्तत्रोद्विग्नाः says the other commentator. The latter I prefer. आभोग=extent; also यत्न (see Medinî) which will also do. आर्तवचसः would be better than आर्तवचसा; as it stands it means that the tears of joy flow through the utterance of those cries of distress "Śiva! Śiva! Śiva!"—*Śikhariṇî.*

St. XLIII.—गुहा may be taken as a plural; if not the observation on St. 2 of the Nîtiśataka will apply. सुहृद्वा I can give no account of this वा unless it is उपमायाम्. काल (time) is called a friend, I suppose because he is a constant companion. अदैन्य=freedom from humiliation, not appealing to others for help, &c. Comp. St. 52. Construe इति with what follows, "how much more need I say in this fashion." I can see no particular propriety in speaking of the Vaṭa tree as the दयिता of a person in the state described.—*Śikhariṇî.*

St. XLIV.—Nîtiśataka, St. 10.

St. XLV.—आशानदी. Comp. St. 45 Nîtiśataka. The same figure occurs in the Dhammapada, p. 62. Râmarshi takes आशा नाम नदी as a compound. वितर्क=misgivings, doubts. The banks of rivers are often spoken of as thronged by birds. Comp. Ritusanhâra (Śarad), St. 28. Râmarshi's comment on this runs as follows: किंभूता । मनोरथजला मनोरथा इदं कृतं इदं करिष्यामि पश्चादिदं भविष्यतीति अभिलाषाः ते एव जलानि पानीयानि यस्यां सा तथा आशायां हि मनोरथाः सन्तीति भावः । नद्यामपि जलैर्भाव्यम् ॥ पुनः किं° तृष्णातरङ्गाकुला । तृष्णाशब्देन अतिलौल्यं असंतोष इत्यर्थः स्ता (*sic.*) एव तरङ्गाः कल्लोलाः तैराकुला व्याप्ता । यत्राशा भवति तत्रासंतोषः। प्रसिद्धनद्यपि तरङ्गाकुला भवति ॥ पुनः किं° रागग्राहवती । रञ्जयन्ति स्वभावान्तरं प्रापयन्ति ते रागाः कामक्रोधादय एव ग्राहाः मकरतिमिशिशुमारादयः जलजीवविशेषाः विद्यन्ते यस्यां सा तथोक्ता । एतेन यत्राशा तत्र रागादयो भवन्तीत्यर्थः । नद्यामपि ग्राहैर्भवितव्यम् ॥ पुनः किंलक्षणा वितर्कविहगा । अस्मिन्कृते इदं भविष्यति न भविष्यतीति चैत्या(?)दय ऊहाः त एव विहगाः पक्षिणो यस्यां सा तथा । एतेन यत्राशा तत्र वितर्का भवन्तीति भावः । नद्यामपि पक्षिणो मरालचक्रवाकबकाद्या भवन्ति ॥ पुनः किं° धैर्यद्रुमध्वंसिनी । धैर्यं धरित्वं निर्विकारचित्तत्वमित्यर्थः । तदेव द्रुमा वृक्षाः तान्ध्वंसयति पातयतीति तथा । प्रसिद्धनद्यपि तटस्थद्रुमान्पातयति । एतेन यत्राशा भवति तत्र धैर्यं न भवतीत्यर्थः ॥ पुनः किं° मोहावर्तसुदुस्तरा । मोहा अज्ञानान्येव परमार्थज्ञानशून्यत्वमित्यर्थः आवर्ताः पयसां भ्रमाः तैः कृत्वा (*sic.*) सुतरामतिशयेन दुस्तरा न तरीतुं शक्या त्यक्तुं न शक्यते इत्यर्थः । एतेन यत्राशा तत्र मोहा भवतीत्यर्थः । प्रसिद्धनद्यामपि आवर्तैर्भवितव्यम् ॥ पुनः किंलक्षणा आशानदी । अत एव अतिगहना अतिशयेन गहना दुस्तरा तरीतुं न शक्यत इत्यर्थः । प्रसिद्धमहानद्यपि दुरुत्तरा अतिगहना भवति ॥ पुनः किं° प्रोत्तुङ्गचिन्तातटी । प्रोत्तुङ्गा अतिमहत्यः चिन्ता अस्मिन जाते सति किं करिष्यामि किं भविष्यति पुत्रकलत्रादीन् कथं भविष्यामीत्याद्याः (*sic.*) आत्मनो हीनत्वप्रतिपादिका ता एव तटानि तीराणि यस्याः सा तथोक्ता । एतेन यत्राशा भवति तत्र महत्यश्चिन्ताः भवन्तीत्यर्थः । प्रसिद्धनद्यामपि तटैर्भवितव्यम् ॥ आशाया हि अनवच्छिन्नप्रवाहरूपत्वेन नद्या सहोपमेयता ॥. The Stanza occurs at p. 319 of the Kâvyasangraha.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. XLVI.—आसंसारम्=संसारप्रवृत्तिं मर्यादीकृत्य (Râmarshi). It is equivalent to "आब्रह्मभुवनात्" from the other point of view; the meaning is "searching through the three worlds where the course of worldly life prevails." तात=पूज्य says Râmarshi citing Amara तातः पितरि पूज्ये च; it is applied to any favourite and Medinî gives it as अनुकम्प्ये also. In his commentary on the Bhagavadgîtâ, VI., 40, Śankara thus writes तनोत्यात्मानं पुत्ररूपेणेति पिता तात उच्यते । पितैव पुत्र इति पुत्रोऽपि तात उच्यते । शिष्योऽपि पुत्रतुल्य उच्यते Sridhara Svâmî on the same says तातेति लोकरीत्या उपलालयन् संबोधयति —विषय=objects of desire are

here called the she-elephant. And the chain to tie down the elephant who is mad about the she-elephant is self-restraint. The mind is often compared to an elephant, as in Prasannarâghava, p. 42.—*Mandâkrântâ.*

St. XLVII.—"The days which grow (*i.e.*, appear interminable as it were) to one suffering the trouble of making entreaties to the wealthy and those which become short (*i.e.*, appear too short) to one whose mind is disordered by the distractions of worldly objects." For आक्षेप Comp. St. 17; it means आदर according to one copy of the commentary, (M.). For the genitive of वासराणाम्, see Siddh. Kaum. I., 297. अन्तः-स्फुरितहसितम्=with an inward smile. Râmarshi says अन्तर्मनसि स्फुरित-हसितं दिवसानां स्फुरणमेव हासं वदेत्याध्याहारः which I do not understand. The idea is this. The suppliant of the rich thinks the days too long, as he has to suffer the trouble of constant entreaties, often unsuccessful; the person engaged in the pursuit of worldly objects thinks time too short, he has never enough of it to compass all his numerous ends. On the other hand, the philosopher, in the intervals of meditation laughs at both for their delusions. During meditation he is, of course, unconscious of all these proceedings.—*Mandâkrântâ.*

St. XLVIII.—समाहित=concentrated, exclusively occupied with anything. परपिण्ड=food from others, see St. 5, and St. 70. As to काक Comp. Panchatantra काकोपि जीवति चिरं च बलिं च भुङ्क्ते and Stanza 5 *supra.*—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. XLIX.—तरुणी=महती Râmarshi. May it not be strong? विगुण परिणामा = of unfortunate endings. विधिगति = course of fortune. परिणताः वृद्धि प्राप्ताः शरच्चन्द्रस्य... मयूखा यस्मिंस्तत्तथा। अरण्यस्य पवित्रतया बाल (?) स्वरूप-त्वेन तत्र चन्द्रकिरणा अपि वृद्धिं प्राप्नुवन्तीत्यर्थः (Râmarshi). This is not clear, according to our text there need be no Bahuvrîhi, and the instrumental would mean 'in the company of.' °किरणाम्, however, makes better sense = the night (delightful) with the full light of the moon in the Śarad season, and Cf. St. 57. हरचरणयोश्चित्तं तदेव एकं शरणं येषां ते तथा; चिन्तैक° would be a better reading, but see St. 57. शरण is rendered by गृह in Râmarshi's commentary. But that is hardly admissible here.—*Śikhariṇî.*

St. L.—इह=अस्मिन् संसारे Râmarshi says विश्वस्मिन् which I do not understand. दुकूलैः is a better reading than च लक्ष्म्या as marking better the contrast with वल्कलैः-निर्विशेषो विशेषः is somewhat puzzling. Râm-arshi says अत्र विशेषः अन्तरं भेद इत्यर्थः निर्विशेषः अनाधिक्यः अत्र विशेषे

15

अन्तरं नास्तीत्यर्थः. But this is not satisfactory. Perhaps विशेषः should be taken as meaning "greatness," उत्कर्ष. See Naishadha III., 41 and commentary.—*Málini.*

St. LI.—स्वच्छन्दम् is a better reading than स्वाच्छन्द्यम् as going with विहरणम्. As it stands we must take the two separately. अकार्पण्यमशनम्. is one idea. कृपण—Nîtiśataka St. 49. मनो. &c., Comp. Gîtâ VI., 26. बहिरपि=towards external objects. उदार=noble.—*Śikhariṇî.*

St. LII.—परिगत=लब्ध (Râmarshi). I am not aware of any other use of this word in this sense, which does, however, seem to be the sense here. भैक्ष—see Pâṇini II., 4, 38. परिणतिः-Comp. Vikramorvaśî सेवाकाकुः परिणतिरभूत्. स्वात्मसंतोषिणः—Comp. Gîtâ III., 17 (and 19 as to निःसङ्गता), where Śankara renders it by सर्वतो विगततृष्णः. संन्यस्त &c., =those who have abandoned (*i.e.*, got rid of) the multitudes of contacts (*i.e.*, opportunities) of self-humiliation (*i.e.*, in supplicating others). कर्म निर्मूलयन्ति—Comp. St. 72. The Stanza also occurs at p. 316 of the Kâvyasangraha.—*Sragdharâ.*

St. LIII.—तुरगचलच्चित्त is an unusual simile, but Comp. उच्चैःश्रवसश्चञ्चलता Kâdambarî, p. 208. पद=position, seat. The construction is जरा देहं हरति मृत्युः सकलमिदं जीवितं हरति as the commentator says. On तपस् see Nîtiśataka St. 100.—*Śikhariṇî.*

St. LIV.—यौवनलालना यौवनस्य तारुण्यस्य लालना धारणा (Râmarshi). तारुण्यातिपालना says the other commentator. It substantially means the happiness enjoyed in youth, and that is लोल momentary. धैर्यसमाधि= concentration and patience. निर्विकारचित्तस्य धारणम् (Râmarshi). योगे= यमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारध्यानध्येयधारणारूपे (Râmarshi).—*Śârdûla-vikrîḍita.*

St. LV.—पाली=उपरिदेश (Râmarshi). It is given as meaning edge in Amara and Medinî. कपाली=fragment of a pot. Comp. पटली, (54 St.) मण्डली (83 St.) न्याय &c.—नयन्ति परमं पदं प्रापयन्ति विवेकेनेति न्यायाः श्रुतिशास्त्रस्मृत्यादयः ते गर्भे चित्ते येषां ते न्यायगर्भाः वेदाविदः एवंभूतैर्द्विजैर्हुतं हवनं यस्मिन्... तस्य धूमः तेन धूम्रं धूसरं उपकण्ठं समीपं यस्य तत्तथा। एतेनाग्निहोत्रद्विजकुलेषुता (*sic* लोपज्ञा?) हाराय भ्रान्तं श्रेष्ठमित्यर्थः (?) Râmarshi. The other commentary has न्यायगर्भेण न्यायशास्त्रपठितेन (*sic*). Another copy (M.) says simply न्यायगर्भितेन द्विजेन. Mallinâtha explains न्याय as the स्वर used in pronouncing the Vedas (see Kumâra, II. 12); that may be the meaning here, गर्भ still presents a difficulty. For rendering it by चित्त I know of no authority. With मुख for हुत it is easy to

explain, but मुख cannot be well construed with what follows. I would translate thus, "the vicinity of which is darkened by the smoke of the fire to which offerings are made by Brahmins having within them (*i.e.*, their mouths) the Vedic accents (*i.e.*, Vedic Mantras with their due accent). वरम् is the predicate in the first clause of this Stanza, all the other adjectives are extensions of the subject. तुल्यकुल्य=तुल्याः स्वकुलभवाः (Râmarshi) better, perhaps, for the sense, तुल्यकुले भवाः but this is inadmissible. See Siddh. Kaum. I., 514.—*Sragdharâ.*

St. LVI.—तत्त्व &c.=तत्त्वनिवेशेन तत्त्वज्ञानेन पेशला सुकुमारा करुणार्द्रा मतिर्बुद्धिर्यस्य स तथाभूतः (Râmarshi) better, I think, "one whose mind is skilled in concentration on the truth." तत्त्व in Gîtâ II., 16, is explained by Śankara as ब्रह्मयाथात्म्यम् and by Śrîdhara as वस्तुयाथार्थ्यम्, which two are not inconsistent. That meaning may be adopted here; for निवेश Comp. Misc. St. 19. पेशल=clever. उत्पन्न &c=उत्पन्ना उदिताः विकल्पजल्पाः वितर्कवचनानि येषां ते उत्पन्नविकल्पजल्पा अत एव मुखराः दुर्मुखाः (Râmarshi); better, I think, जल्पैर्मुखराः as in Nîtiśataka St.69, स्वयम्=स्वेनैव रूपेण आनन्दवन्त इत्यर्थः (Râmarshi), but "by themselves" is, I think, quite admissible.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. LVII.—व्यतिकर. See St. 52. वनान्ते, &c.,=not looking to (*i.e.*, not minding), the course of worldly objects which are like dangerous snakes. आभोग=expanse. Cf. Uttararâmacharita, p. 42. नयन्ते—the Âtmanepada is only for the metre. सुकृत, &c., Comp. St. 49.—*Śikhariṇî.*

St. LVIII.—इन्द्रियार्थं=objects of sense, *i.e.*, worldly objects. Gîtâ III., 34, गहन see Nîtiśataka St. 95, note. For the construction with विरम see Siddih. Kaum. I., 285, श्रेयः सुकृतं तदेव मार्गः (Râmarshi) better तस्य मार्गः as in Nîtiśataka St. 26. गति=movements, course, as in विधिगति St. XLIX.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. LIX.—प्रणयिनि=loving one. This is the first and (except St. 98) the last allusion to a female companion in these two Śatakas, and in both cases there are otherwise admissible variants—a rather suspicious circumstance. Besides प्रणयिनि involves a breach of the metre also. Masculine Vocatives do occur in these Śatakas. वृत्ति=livelihood, Comp. St. 64, अकरुण=not pleasing to the touch, hard, न करुणा दीनत्वं येषु तानि (Râmarshi). ईश्वर=rich men, St. 94 and Kâdambarî, p. 209, अविवेक occurs in the third line; so in the fourth it is suspicious.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. LX.—Some copies read मार्जय ताम् explaining ताम् by प्रसिद्धां परमसुखानन्ददायिनीम् (Râmarshi). मार्जयताम् may also be taken as a genitiv plural " acquire that devotion to Śiva which belongs to those who clear off their delusion " For the construction, Comp. Misc. Stanza 25, the form मार्जय being accounted for at Siddh. Kaum. II., 188 (स्वार्थे णिच्) or p. 182. दूरीक्रियताम् of the commentary is inadmissible, मार्जय being not a passive form. चेतः is a vocative, of course, as in St. 34, is हृदय, among other cases. For वा see note Nîtiśataka St. 32. In introducing the last two lines Râmarshi says ननु स्त्र्यादिभोगान्विहाय कथमेतत्पूर्वोक्तं विधीयते इति चेत्तत्राह । वा अहो एतेषु वस्तुषु कः प्रत्ययः ॥ On स्त्रीषु he says अङ्गनासु अकामश्चपलत्वे कः प्रत्ययः तास्तु कामेन चपला भवन्तीत्यर्थः ॥ on ज्वालामेषु, अदाहकत्वे कः प्रत्ययः ॥ He winds up thus, एते च पदार्थाः सेवयितृन् तथा तथा कुर्वन्तीति भावः । दृष्टान्तेन नित्यमानन्दरूपं श्रीमहेशं भजेति भावः. The implication is that nothing except devotion to Śiva is to be depended on, as, for instance, the things enumerated.—*S'ârdulavikrîdita.*

St. LXI.—दाक्षिणात्या = दक्षिणदेशोद्भवाः दाक्षिणात्यकवयोहि अतिशयगम्भीरार्थां (*sic*) प्रकटनप्रबन्धनशीला भवन्तीत्यर्थः. About them, see Kâvyâdarsa I., 40, *et seq*. (श्लेषः प्रसादः समता माधुर्यं सुकुमारता ॥ अर्थव्यक्तिरुदारत्वमोजः कान्तिसमाधयः ॥ इति वैदर्भमार्गस्य प्राणा दश गुणाः स्मृताः.) What are called Vaidharbhas there are called दाक्षिणात्य here. See also Vâmansûtra Vṛitti, recently edited by Mr. A. Barooah, pp. 2-3, and Cf. Sarasvatîkanṭhâbharaṇa, pp. 10-13, 62, *et seq*. As to चेतः see St. LX. निर्विकल्पे समाधौ = समाधिना सर्वं संपद्यते इति निश्चिते समाधौ यमनियमादिरूपे योगे (Ramarshi). But निर्विकल्प or निर्विकल्पक (as it is more commonly called) समाधि is thus explained in the Vedântasâra (p.22, Banâras Ed.) निर्विकल्पकस्तु ज्ञातृज्ञानादिविकल्पभेदलयापेक्षया अद्वितीयवस्तुनि तदाकाराकारिताया श्चित्तवृत्तेरतितरामेकीभावेनावस्थानम् । तदा तु जलाकाराकारितलवणानवभासेन जलमात्रावभासवत् अद्वितीयवस्त्वाकाराकारितचित्तवृत्त्यनवभासेनाद्वितीयवस्तुमात्रमेव भासते, *i.e.*, an exclusive concentration upon the One Entity without distinct and separate consciousness of the knower, the known and knowing, and without even self-consciousness.—*Mandâkrântâ.*

St. LXII.—सङ्ग, &c.—स्त्रीणां सङ्गः तस्माद्धेतोः यत्सुखम् (Râmarshi). Give up the attachment to women which affords only momentary pleasure. करुणा, &c., in apposition with वधूजन. Comp. Gîtâ X., 34.—*Hâriṇî.*

St. LXIII.—On the fourth line, Râmarshi says सर्वशास्त्रेषु षण्मती

प्रतीपादकेषु आगमेषु एष अयं श्रेयसां कल्याणानां सामान्यः साधारणः पन्था मार्गो भवति. This is the same as Nitiśataka St. 26.

St. LXIV.—For भोगेभ्यः see Siddh. Kaum. I., 277. का निस्पृहाणामसि=what are you to men indifferent [*i.e.* to worldly pleasures]. For the genitive Comp. वीरो न यस्य भगवान्भृगुनन्दनोपि. On वृत्ति, see St 59. भिक्षासक्तु=भिक्षाया लब्धाः सक्तवः (Ramarshi). The Stanza occurs at p. 317 of the Kâvyasangraha.—*Śardûlavikrîdita.*

St. LXV.—These words are addressed by one to an estranged friend. The commentator gives an incorrect meaning. यूयं वयमिति बहुत्वं पुत्रशिष्यपरिजनपरिग्रहाभिप्रायेण says Râmarshi. – *Anushṭub.*

St. LXVI.—संप्रति &c.=I am now a changed man, आस्था Comp. St. 30. जगज्जाल=all this net-like world. This Stanza occurs at Kâvyasangraha, p. 224. —*Mandâkrântâ.*

St. LXVII.—प्रभाचोर is a common expression, Comp. सरोरुहद्युतिमुषः in the Ratnâvali Act I., *ad finem.* स्मरकुसुमबाणव्यतिकरज्वरज्वाला = the blaze of the fever produced from contact with the flowery arrows of Cupid. वराकी=poor girl, here a word of commiseration (as in Vîracharita, p, 78); also a term of contempt. This Stanza also occurs at p. 224 of the Kâvyasangraha.—*Śikhariṇî.*

St. LXVIII.—गेय=गीत. दीपाङ्कुर Comp. दंष्ट्राङ्कुर (Nîtiśataka); but this is more appropriate, meaning a small light. छाया=flame; आतपप्रत्यनीका says Râmarshi, of which I cannot see the application here. आकल्पय Comp. Kâdambarî, p. 7. On सन्तः Râmarshi gives a long list of old princes as Bharata, Dilîpa, Raghu, &c. The Stanza occurs at p. 308 of the Kâvyasangraha.—*Śârdûlavikrîdita.*

St. LXIX.—पवनवश is better than वशपवन.. आनर्तित=भ्रमित (Ramarshi). It refers to the eyebrows being sometimes raised and sometimes folded into wrinkles out of pride of greatness, and contempt of others in consequence.—*Sragdharâ.*

St. LXX.—कणशीकर=कणास्तेषामपि शीकराः अत्यल्पकणाः (Râmarshi). As to Vidyâdharas haunting the Himâlaya, see Kumâra, Cantos I. and VI. सावमानं यथास्यात्तथा...रताः; सावमानाः (Râmaashi).—*Vasantatilakâ.*

St. LXXI.—यदा. Comp. Nîtiśataka St. 95. The Samudras are thus given by Râmarshi क्षीरोद, इक्षुरसोद, सुरोद, घृतोद, दधिमन्थोद, क्षारोद, शुद्धोद. निकर=collection. St. 52. अन्त=रसातल (Râmarshi); I know

of no authority for this, and though the usual sense 'destruction' has not as much propriety, I think it is the only one admissible. धरणिधर = शेष or पर्वत (Râmarshi); with the former पाद = पादा इव चरणा इव प्रतीयमाना ये हस्ताः (*sic*). But the latter, पर्वत, ought alone to be adopted. For the idea of the mountains supporting the earth, see Kumâra, VI., 68.—*Śikhariṇî.*

St. LXXII.—एकः केवलः अकर्तीति एकाकी (Râmarshi). शस्य सुखस्य अन्तः परिपूर्णता यस्य यस्मिन्निति वा! (Râmarshi) कर्मनिर्मूलन—actions done in a past life lead to results in the succeeding life, and to obtain freedom from the perpetual round of birth and death thus arising, all कर्म must be destroyed. Cf. Śârîraka Bhâshya, p. 1075, *et seq.*—*Anushṭub.*

St. LXXIII.—कामदुघा. Siddh. Kaum. II., 339. Though I have kept सन्मानिताः from C. as not incapable of explanation (from सत् + मान with इतच्) still I prefer the reading संमानिताः. कल्पं स्थितम्. Comp. note on भ्रान्तं देशम्. This is an instance of "काल." This Stanza occurs also at p. 315 of the Kâvyasangraha—*Vasantatilakâ.*

St. LXXIV.—I cannot make any sense out of the first line as it stands. The reading in Bo.n. which I was not aware of in the first instance, as it does not occur in the regular list of *variæ lectiones*, is more explicable पट्टवस्त्र = silk cloth, वर = excellent (adjective). In the second line again Bo.n.'s reading has propriety which C.'s reading has not. कदशन = bad things to eat, Siddh. Kaum. I, 475. व्यक्तम् would be better than व्यक्त. As it stands the last line may be thus translated, "what, too, if there is not within that clear Glory of the Supreme by which all worldly dangers are destroyed."—*Sragdharâ.*

St. LXXV.—मरणजन्मभय = the fear of [ever-recurring] birth and death. स्नेहो न बन्धुषु Comp. Mohamudgara शत्रौ मित्रे पुत्रे बन्धौ मा कुरु यत्नं विग्रहसन्धौ p. 33. of the Kâvyasangraha. When there are these things, *i.e.* from भक्ति to वैराग्य, what more is to be asked for or desired?—*Vasantatilakâ.*

St. LXXVI.—परम = परा उत्कृष्टा माशब्देन मायाख्या शक्तिर्यस्य अथवा परा उत्कृष्टा वा शोभा यस्य तत्तथा! (Râmarshi) विकासि—Râmarshi reading विकाशि, says विकाशः सदा उदयो विद्यते यस्य तद्विकाशि नित्योदितमित्यर्थः which is also the meaning of विकासि. Comp. St. 80. विकल्प = विकल्प्य (ल्प in original) न्ते स्मर्यन्ते विकल्पा विषयाः स्रक्चन्दनाङ्गनावनितादयः [Râmar-

shī). Is it not rather fancies, dreams ? Comp. Uttararâmacharita विकल्पव्युपरमे Act VI., यस्य refers to ब्रह्म. अनुषङ्गिण:=following after. अनुषङ्ग: प्रसङ्गो विद्यते येषां ते तथोक्ता: अनुषङ्गिण: प्रसङ्गवत: पुरुषस्येव षष्ठी वा यत्प्रसङ्गवतो जनस्य भुवनाधिपत्यभोगाद्या: पदार्था: भवन्तीत्यर्थ: (Râmarshi). भुवनाधिपत्यं तथा भोग: विषयानुभव: (Râmarshi). Perhaps to take it as a षष्ठीतत्पुरुष or कर्मधारय would be better. Comp. St. 80. कृपण Comp. Bṛihadâraṇyaka Upanishad यो वा एतदक्षरं गार्ग्यविदित्वैतस्माल्लोकात्प्रैति स कृपण:. मत=esteemed. Comp. Nîtiśataka St. 79 and note. The Stanza occurs at p. 315 of the Kâvyasangraha.—*Vasantatilakâ.*

St. LXXVII.—मानसचापलेन =with the agility of the mind, with the speed of thought. Râmarshi takes मानस as a vocative which is, perhaps, better. As it stands, the Stanza must be taken to be addressed to man in general, like a very similar Stanza in the Bhâminîvilâsa IV., 11. On पाताल Râmarshi says पातालमित्युपलक्षणं तलवितलसुतलतलातलमहातलरसातलपातालानीत्यर्थ. अथवा पातालमित्युक्त्या नीचवस्तुषु गच्छसि. भ्रान्त्या=केनापि कथाप्रसङ्गेनापि (Râmarshi). "Even by mistake" is closer and appropriate too ; not only do you not think of the Brahma on purpose, you do not even by mistake stumble on it. आत्मनीन= beneficial to oneself, Siddh. Kaum. I., 626.—*Vasantatilakâ.*

St. LXXVIII.—निभृतप्रारब्ध=निभृतं पूर्णं यथा भवति तथा प्रारब्धा: कर्तुमिषिता: (Râmarshi), steadily, unswervingly seems to be the meaning of निभृत here. पुनरुक्तभुक्त =पुनरुक्तं वारंवारं भुक्ता (Râmarshi). Comp. पुनरुक्तदारुण Mâlatî-Mâdhava, p. 142; superfluously enjoyed, *i.e.*, enjoyed over and over again. विषया: सुखदु:खाश्रय: says Râmarshi.—*Śardûlavikrîdita.*

St. LXXIX.—विरतिरेव वनिता ; (Comp. St. 62). विरति=indifference to worldly pleasures. भूति=splendour ; and the ashes applied by ascetics to their bodies. The Stanza occurs at p. 316 of the Kâvyasangraha.—*Śikhariṇî.*

St. LXXX.—महाशासन=परमात्मज्ञाने स्फुरति सति (Râmarshi). It means 'whose commands are great;' thus in the Upanishads एतस्य वा अक्षरस्य गार्गि प्रशासने सूर्याचन्द्रमसौ तिष्ठत: or भीषास्माद्वात: पवते &c. ; the greatness consisting in the great powers which obey these commands. A word like लब्धे should be supplied in the first line. अशन would probably be a better reading than आसन. मान=honour. घटन=constituted by—"the enjoyments consisting in," &c. Râmarshi renders it by योजना. नित्योदित=ever existing, not transient like the enjoyments referred to. परमात्मज्ञानरूप says Râmarshi. Comp. St. 76.—*Śârdûlavikrîdita.*

St. LXXXI.—स्वर्गग्रामकुटी &c. Comp. Gîtâ II., 42 *et seq*. कर्मक्रियाविभ्रम = the sports of the performance of rites, and ceremonies रचना = प्राप्ति : (Râmarshi) ; literally arrangement, substantially it means large extent, expanse. स्वात्मानन्दपदप्रवेशकलन = the compassing of entrance into that seat where there is joy in one's-self. स्वात्मानन्द एव परमानन्द एव पदं वस्तु तत्र प्रवेशकलनं अनुभवधारणम् (Râmarshi). वणिग्वृत्ति = mercenary, shop-keeping.—*Śârdûlavikrîdita.*

LXXXII.—संकल्पकल्प = momentary like thought ; for कल्प see Siddh. Kaum. I., 704 पूर—the more usual word is ओघ. कण्ठाश्लेषोपगूढम्—Râmarshi says कण्ठस्य गलस्याश्लेषः वल्गनं यथा स्यात्तथा उपगूढमालिङ्गनम्. The compound may be also analysed into कण्ठाश्लेषेण उपगूढम्. As to उपगूढम् meaning आलिङ्गन, see Siddh. Kaum. I, 454.—*Sragdharâ.*

St. LXXXIII —मण्डली is the same as मण्डल. This particular form is authorized by the Gaṇa at Siddh. Kaum. I, 227, but for the similar पटली, and कपाली, I know of no specific authority. The last line is a question.—*Anushṭub.*

St. LXXXIV.—संस्कार = operation, effect. समीभूता = निर्विकल्पैस्यर्थः (Râmarshi). It means, however, equable, looking on all things alike. Comp. Raghu VIII., 24 (Mallinâtha); and Bhagavadgîtâ V., 18 and VI. 8, 9, 29, and various other places. The Stanza occurs at p. 317 of the Kâvyasangraha, and again at p. 225 as part of the Śringâraśataka, and is quoted in the Sarasvatîkanṭhâbharaṇa, p. 302 (Barooah's Ed.).—*Śikhariṇî.*

St. LXXXV.—शमसुखम् requires रम्यम् to be supplied ; the readings in the footnote are preferable. काव्येषु कथाः = conversation about poetry. Râmarshi says कथा वार्ता आख्यायिका. Ramarshi takes the last part of the compound कोपोपाहित, &c., thus बिन्दवः कणाः तरलाश्चपला यस्मिंस्तत्तथा, but this is scarcely admissible. At बिन्दु ends one adjective and तरल is another, and we may then take the two as a compound or as separate adjectives; तरल is given in the Medinî as meaning भास्वर which is the meaning here. The ordinary चञ्चल accepted by the commentator does not suit exactly on our construction. अनित्यतामुपगते चित्ते = अनित्यत्वं मन्यमाने (Râmarshi) The expression is rather difficult ; does it mean unsteady, distracted?—*Śârdûlavikrîdita.*

St. LXXXVI.—The third line contains an एकदेशी अन्वय, but the construction is not uncommon. आभा = परिपूर्णता.—*Śârdûlavikrîdita.*

St. LXXXVII.—The first two lines refer to the five elements. "The force of all my delusion being destroyed by the pure knowledge which shines forth in consequence of the great extent of merit resulting from contact with you, I now merge in the supreme Brahma." एव in the second line has not much propriety. The readings at the foot are better. I cannot suggest any reason for the particular names applied to each of the elements except as to मातर्मेदिनि, the Earth being regarded as the mother of all creatures. Cf. the quotation in Tawney's Bhartṛihari, p. 86. Râmarshi says भवत्संबन्धेन शरीरमत्त्वे परमज्ञानत्वं (sic वत्त्वं?) प्राप्य मुक्तो भवेयमिति भावः. The Stanza occurs at p. 319 of the Kâvyasangraha, and Comp St. 23 on the same page.-*Śârdûlavikrîḍita.*

St. LXXXVIII.—प्रोद्दीपे &c. The idea of this line furnishes a common expression in Marâṭhi. प्रति is to be construed with the accusative. कीदृशः is an idiomatic expression; Comp. the English, what shall we say to, what should we think of, such a thing.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. LXXXIX.—वारि, &c., and विनीतोचिता are taken together by the commentators. But there does seem to be some little incompatibility between the two. I would suggest that they be taken separately, as designating two different descriptions of विद्या corresponding to the two uses mentioned in the familiar Stanza विद्या विवादाय धनं मदाय, &c., with which compare the next Stanza. Râmarshi takes अधररस as equivalent to अधर एव रसः; wrongly, I think; अधरस्य रसः is more usual and better (as in the Śâkuntala अधरस्य पिपासता मया ते &c). —*Śârdûlavikrîḍita.*

St. XC.—*Vanśastha.*

St. XCI.—जीर्ण = वृद्ध. (Râmarshi), but it means absorbed as in St. 2 and 12. For the second line also Comp, St. 2. हा is better than ह्या in the fourth line. With ह्या, आ might be taken as standing by itself, it being the आ which is स्मरणे. A curious variant for वन्ध्य is विन्ध्य which Râmarshi comments on, though in the copy we have, the text is written वन्ध्य. He says विन्ध्याचलफलतुल्यत्वं याताः प्राप्ताः । विन्ध्याचलस्य हि अतिगहनत्वेन मनुष्याणां दुःसंचारत्वात् अनेकानि फलानि अनुपभोग्यत्वान्निरर्थकाणि भवन्ति.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. XCII.—वलित = मिश्रित (Râmarshi). Comp. Mâlati-Mâdhava अमृतसंवलितैरिवाङ्गैः (p. 152) People misunderstand the mere cure of pain as itself a pleasure. Prof. Tawney (Bhartṛihari, p. 89,) compares a passage in Plato's Republic. In Śârngadhara where this Stanza is

quoted we read instead of शाकाविवलितान् either मांसावकलितान् (Bomb. As. Soc's. MS.), or मांसाज्यकलितान् (Banâras Ed.). The Stanza, it may be noted, is cited as कस्यापि in the Banâras Ed., p. 595, but as Bhartṛihari's in the MS. of the Bombay Asiatic Society, p. 114.—*S'ikhariṇî.*

St. XCIII.—आत्मनि ब्रह्मणि त्वयि आसमन्ताद्भावेन रामः क्रीडा यस्य स तथा स्वात्मानुभवसंपन्न इत्यर्थः (Râmarshi). At Gîtâ V., 24, where the expression अन्तरारामः occurs, Śankara explains it by अन्तरेवात्मन्यारामः क्रीडा यस्य सः. After giving the ordinary meaning of फलाशी Râmarshi says अथवा फले मोक्षलक्षणे आशा वाञ्छा विद्यते यस्य स तथा. On समकरचरणे which is Râmarshi's reading he writes समकरचरणौ हि पुमान्धनवान्भवतीति सामुद्रिके प्रसिद्धम् and also मत्स्यांकितचरणौ हि पुमान्धनवान्भवतीत्यपि, the latter being required for the alternative meaning of मकरेण सहितौ चरणौ and not समौ करचरणौ यस्य. ध्यान, &c.,=his questions, (*i.e.* all he desires to know) being about the correct method of meditation.—*Sragdharâ.*

St. XCIV.—ननु is अवधारणे. As it stands the third line is not quite intelligible. In the commentary in M., नैर्झर stands for निर्झर which does make the line somewhat easier; meaning "whose proper drink is spring water." On the rest of the line the commentary is रत्येव सहोचिता अङ्गना इव विद्या येषामिति ते—"to whom learning is like a wife with love," but this rendering is not satisfactory. Is र a mislection for स, the construction being येषां विद्यैव सती अङ्गना? परमेश्वर—Comp. ईश्वर St. 59. सेवाञ्जलिः=the obeisances proper on the part of a servant.—*S'ârdûlavikrîḍita.*

St. XCV.—त्रिलोकीसरित्=the Ganges. Comp. the name त्रिस्रोतस्—in Heaven, Earth, and the nether world. हरशिरश्चुम्बिनी नीविच्छटा यस्याः सा. नीविच्छटा is rendered by काञ्चीप्रदेशः in the commentary in M. वृत्ति as in St. 59 and elsewhere. कल्पयन्त्याम् Comp. St. 10; equivalent to furnishing here. प्रेरयन्त्याम् says the commentary. But see Raghu V., 9, and Vîracharita, p. 32 (Calc. Ed., 1857). दुःखासिका and दुःखास्विका are rendered by वार्ता in the respective commentaries. I cannot say what they mean. But the idea intended seems to be that of proud wealthy men. Comp. St. 8.—*Sragdharâ.*

St. XCVI.–The commentary on this runs thus तां काशीं परिहृत्य परित्यज्य हन्त इति खेदे विबुधैः किमन्यत्र स्थीयते अपि तु न। यस्यां काश्यामुद्यानेषु विचित्रभोजनविधिः चान्यत्तीव्रातितीव्रं तपः चान्वस्तुवस्त्रं कौपीनावरणं मण्डनं चान्य-

यस्यां अमितं भिक्षाटनं यस्यां काश्यां मङ्गलसममासन्नं मरणं समुत्पद्यते तां काशीं मुक्त्वा अन्यत्र कथं स्थीयते. On this construction मण्डनम् goes with कौपीनावरणं सुवस्त्रम्, and अमितंभिक्षाटनम् stands by itself. The passage is not easy to understand. Perhaps the reading of M. may be the true one, and may mean, "There is a vast field for begging alms." The meaning of किम् here is "why." The commentator's view does not take sufficient account of इन्त, I think.—*Sârdûlavikrîdita.*

St. XCVII.—रहस्यमधुना is not quite clear. It seems to mean: "Now [is the time to be in] private, *i.e.* to be alone." Construe यदि प्रभुः स्थित्वा द्रक्ष्यति कुप्यति. On निर्दौवारिकनिर्दयोक्त्यपरुषम् the commentary says निर्दौवारिकं च तत् निर्दयोक्त्यपरुषम्. Better thus निर्दौवारिकनिर्दयोक्ति and अपरुषम्; the two as a compound or separately, निर् being construed with the compound up to उक्ति. As these śatakas are supposed to be Buddhistic, it may be interesting to point out that the answer of Ajâtaśatru's porter to Kasyapa is very like what is stated in this Stanza. See Rockhill's Life of Buddha (Trübner's Oriental Series), P. 161, *et seq.*—*Sârdûlavikrîdita.*

St. XCVIII.—प्रियसखि—Comp. प्रिये प्रणयिनि St. 59. Better than प्रताप is the reading प्रपात. The meaning is nearly the same in both cases, but is got only by considerable straining from प्रताप. विपद्दण्ड, &c., may be thus rendered: "Wicked destiny like a potter places the mind like earth after perforce making a ball of it upon the wheel of care, ever moving in consequence of its being used to a series of strokes from a multitude of pole-like afflictions" विधिः खलः Comp. Nîtiśataka St 94. This is ascribed to Vijjakâ by Śârngadhara. (See p. 92, Banâras Ed.)—*Hârinî.*

St. XCIX.—भेदप्रतिपत्ति = belief of difference. तयोः refers to महेश्वरे and जनार्दने for which construction compare Gitâ II., 4. The locative is construed with भेद.—*Vaṁsastha.*

St. C.—टङ्कारव is scarcely susceptible of a good explanation. टंकारित is more common and better. This Stanza occurs in the Sringâra sâtaka p. 225. Kâvyasangraha.—*Sârdûlavikrîdita.*

St. CI.—भैक्ष see St. 52. अतिविमला मित्रामित्रसमानता Comp. समः शत्रौ च मित्रे च in Gitâ XII., 18. The commentary takes अतिविमला चिन्ता which is also good, and perhaps supported by St. 90. ध्वस्त... प्रमादास्तैर्मुदिताः commentary; better ध्वस्ताः अंशषमदप्रमादाः यस्य or येन सः and then स चासौ मुदितश्च. The commentator joins the first three lines

with the last by अतःकारणात् (*i.e.*, hence योगी नित्यमुक्तः संसारे सुखं तिष्ठति. Better perhaps, " With these."—*Śârdûlavikrîdita.*

St. CII.—तैरेव चायं भवः=and this world is constituted of them only. See Prof. Tawney's note Bhartrihari, p. 93). In कस्यैव, एव if taken अनवक्लृप्तौ (since the ordinary sense is not appropriate, would require कस्यैव 'Siddh. Kaum. I., 47, hence कस्येह must be held to be better. परिभ्रमत, which it will be seen is the reading of all except only two of the MSS., is the imperative. The construction is common as in किं स वत्सः करोतु in the Uttararâmacharita p. 127 and elsewhere. The translation would be "why should you wander," instead of ' why do you wander. " पाशशान्ति involves a clash of figures disapproved of in English Rhetoric, but see Kâvyâdarśa, p. 149 II., 93. कामोच्छित्तिवशी स्वधामनि=स्वकीये शरीरमन्दिरे कामोच्छित्तिवशे कन्दर्पजयार्थम् 'commentary विषयभोगत्यागेन अधीने स्वस्थानके हृदये एकाग्रतायामित्यर्थः says Râmarshi. Rightly; only स्वधामन् means आत्मतेजस्.—*Śârdûlavikrîdita.*

St. CIII.—मनोरथोपरचितप्रासाद is equivalent to castle in the air. The Stanza occurs at p. 301 of the Kâvyasangraha.—*Śârdûlavikrîdita.*

St. CIV.—आघ्रात is apparently used as a synonym of ग्रस्त occurring in the fourth line. I observe that Râmarshi expressly says ग्रस्तमित्यर्थः. The word is used in a similar sense in the Daśakumâracharita, p. 11, Calc. Ed., 1925 Sam. विशृङ्खलं यौवनम् it will be seen breaks the symmetry of the Stanza, but none of the variants preserve it उपहता is a better reading than अपहता. वा इति आश्चर्ये says Râmarshi. But see our note to Nîtisataka St. 32.—*Sardûlavikrîdita.*

St. CV.—आधिव्याधि may be taken as a Dvandva. In the Mâlatî Mâdhava p. 145, where the expression occurs, it is explained by Jagaddhara as आधय एव व्याधयः; unnecessarily, I think. Construe यत्र लक्ष्मीस्तत्र व्यापदः पतन्ति—व्यापद् is not a very usual form, but occurs in Mrichchhakatika, p. 213(Calc. Ed.) Mâgha XVI., St. II., आत्मसात् See Siddh. Kaum. I., 731. तत्किं नाम &c., "and what indeed is there which unbridled destiny has created well-constituted."—*Śârdûlavikrîdita.*

St. CVI.—नियमित=cramped, compressed. The second line, as it stands in our text, is explained by both commentators, but it certainly seems to involve a pleonasm. " In youth which is painful through separation there is separation." The reading of Bo. and N. would seem to be better. "The enjoyments of youth are painful by reason of the grief of separation." नारीणामप्यवज्ञा is taken by the commentator

with the second line, and to this construction the two अपि would seem to give support. Râmarshi's reading is somewhat different, and he takes the whole line as one, construing असाधुः with अवज्ञा. This, I think, is better. See St. 111. As it stands, however, the first अपि may be taken as meaning again, and दृश्यते: or some expression of like import must be supplied after विलसति. This construction makes each line contain an assertion and its reason. The commentator would make the third line only a mere assertion without reason assigned.—*Sragdharâ.*

St. CVII.—On the second line Râmarshi says तस्य अर्धस्य पञ्चाशद्वर्षाणां परस्य अर्धस्य पञ्चविंशतिवर्षाणामित्यर्थः अर्धं सार्धद्वादशवर्षाणि पुनः सार्धद्वादशवर्षाणीत्यर्थः......शेषमुर्वरितमायुः पञ्चविंशतिपरिमितवर्षमित्यर्थः. This is not quite clear. I suggest the following: तस्य (आयुषः) परस्य (रात्रिगतार्धेतरस्य) अर्धस्य अपरमर्धम्. The commentary says ततोनन्तरं तस्य पञ्चाशत अ (*sic*). र्धस्य कशाञ्चिदपि अधिकमर्धमपि बालत्ववृद्धत्वयोर्गतम्. According to our interpretation अपरम् would be used only to distinguish it from the first अर्ध, but if so it might have been dispensed with. On बालत्व and वृद्धत्व Râmarshi says बाल्यमविवेकेनेत्यर्थः तथा वृद्धत्वं कार्याशक्त्या अवगणनयेत्यर्थः. व्याधिवियोगदुःख=the pains of illness and separation.—*Sârdûlavikrîdita.*

St. CVIII.—ब्रह्मज्ञानविवेकिनः=those who possess the discrimination (*i.e.* between things real and unreal) which results from knowledge of the Brahma. काञ्चन and धन together do not yield a good reading. The reading of R. is thus explained उपभोगमुपयोगं भजन्ते इत्येवंशीलानी (Râmarshi). भज् seems to mean here 'affording.' The meaning of the last two lines is clear but the construction is not so, a number of relatives having to be supplied. This Stanza occurs at p. 301 of the Kâvyasangraha.—*Sârdûlavikrîdita.*

St. CIX.—परितर्जयन्ती–Comp. Raghu IV., 28, and XI., 78, देहे is a better reading than देहम् as the locative is the case commonly employed with the root ग्रह. अहितम्, *i.e.* to one's-self.—*Vasantatilakâ.*

St. CX.—See Nîtiśataka St. 92 note. पुरुषेषु रत्नं श्रेष्ठम्, according to Râmarshi, which agrees with our interpretation. अहह Râmarshi takes to be अङ्कुते which will do as कष्टम् is खेदे.—*Sârdûlavikrîdita.*

St. CXI.—लालायते, see Siddh. Kaum. II., 223 (ओज:प्रकृतो वृत्तिविषयी सहाति). I owe this explanation to Mr. Râjârâm Śâstri. This Stanza is quoted as कस्यापि by Śârngadhara, p. 597 (Banâras Ed.).—*Sârdûlavikrîdita.*

St. CXII.—The adjectives in the first three lines go both with नर: and नट:. संसारान्ते, *i.e*, at the end of this life जवनिका = curtain. विशति with जवनिका must be taken as equivalent to 'goes behind.'—*Sikharini*.

St. CXIII.—स्त्रैण = collection of women. See Siddh. Kaum. I. 491, and Comp. Uttararâmacharita, p. 114. यान्तु perhaps is a better reading than यान्ति.—*Sikharini*.

MISCELLANEOUS STANZAS.

STANZA 1.—अकिंचन = indigent. Comp, Kumâra. V,, 77 समचेतस: see St. 84 *supra*. सुखमया is not grammatically correct; सुखमय्य:, which is, breaks the metre.—*Anushtub*.

St. II.—On the last two lines Râmarshi says, "वा अथवा कियद्व-क्ष्याम: अत्र वर्तमानार्थे भविष्यत्प्रयोग: कियद्वदाम: । वदति खेदे । त्वया आत्मनि स्वस्मिन्किमिव किमु न अपकृतं क: अपकार: न कृत: । कथं यावत्साकल्येन ताव-त्प्रथमं त्वया पुनरपि भूयोपि तदेव आत्मानि अपकृतमेव व्यवसितं कर्तुमारब्धम्." R. also supplies हे हृदय at the beginning. It will be observed that यावत् and तावत् in R.' s explanation are not taken as correlatives. I think the translation should be this: "Alas! what self injury is there, having done which to yourself you have not immediately worked at the same again !"—*Sikharini*.

St. III.—ग्राम = collection. अम्भोजचन्द्रिका Comp. Prasannarâghava p. 159. विडम्बनम् = mockery. Nothing noble can withstand the claims of the stomach !—*Hárini*.

St. IV.—Râmarshi supplies a चेत् with the first three lines, unnecessarily.—*Anushtub*.

St. V.—Professor Tawney (Bhartrihari, p. 99) compares a passage in the Man of Lawe's Prologue in Chaucer.—*Sárdûlavikrídita*.

Sts. VI., VII.—See Nîtiśataka, Miscellaneous Stanzas 4 and 5.

St. VIII.—प्रियतमा, &c., alludes to the idea that Śiva and Pârvatî form a single body, one half of which is male and the other half female. न यस्मात्पर: = to whom there is no superior. The two lines mean that Śiva, though he is so far under the dominion of Love as to have his wife as one half of himself, is also the first as to withstanding love, Cf. Kirâta XVIII. 31. The fourth line should not have two negatives. It means "the rest are able only to enjoy, not to abandon." As it stands, it may mean, "the rest can neither enjoy (*i.e.* properly), nor abandon," &c.—*Sárdûlavikrídita*.

St. IX.—This Stanza occurs at p. 139 of the Mrichchhakatika with variations. सुशील in our text must be corrected to कुलशील in accordance with the reading there. The other differences may fairly be regarded as real *variæ lectiones.* श्मशानघटिका=pots used in the cemetery, unholy.—*Vasantatilakâ.*

St. X.—A similar Stanza, but the reverse in its tendency may be seen in the Kâvyasangraha, p. 28, also see p. 360.—*Sikharinî.*

St. XI.—मायाप्रयोगप्रिये might as it stands be made to yield some sense by being taken with हृदये ; but I think it ought to be मायाप्रयोगः प्रिये ; and after गणो there is a word omitted which I think is गुणो in other places where the Stanza is found. सदैव कथितम् corresponds to आख्यते. कार्कश्य and the other corresponding words here have double senses. I do not see the double sense of अलीक. Williams gives it to mean "small," but I do not know any authority for this, and even he does not give it as a noun in this sense. स्थूलता is (1) fulness or plumpness, and (2) unwieldiness or sluggishness.—*Sárdûlavikrídita.*

St. XII.—गोष्ठी=conversation. It also means assembly, but the former is preferable here.—*S'ikharinî.*

St. XIII.—चटु means the same thing as चाटु. On ईश्वर, see St. 59. प्रहसन is one of the ten Rûpakas which are thus enumerated. नाटकं सप्रकरणं भाणः प्रहसनं डिमः ॥ व्यायोगसमवकारौ वीथ्यङ्केहामृगा इति ॥ गात्रैर्गिरा च विकलः refers to the man's condition as a नट also. For the last line, Comp. St. 6. दीर्घमायुः=old age. This Stanza occurs in the Anarghya Râghava or Murâri Nâṭaka.—*Vasantatilakâ.*

St. XIV.—जीवितयौवनम्=youth in life. Perhaps, too, a Samâhâra-dvandva. On चलाचल, Comp. Naishadha I., 60. Also Kâvyaprakâśa p. 324. Kirâta XI. 30, XV. 51. The form is remarkable, see Siddh. Kaum. II., 318.—*Anushṭub.*

St. XVI.—कलिका is a diminutive of कला=a digit. श्रेयोदशाग्रे= at the top of the wick of happiness. प्राग्भार—a very common word, see Bhavabhûti's works *passim.* उच्चाटयन्, Comp. Naishadha III., 7, and Prasannarâghava, p. 165. It means removing, expelling. As to विजयते, see note on Nîtiśataka St. 24.—*Sûrdûlavikrîdita.*

St. XVII.—आस्था=solicitude, Comp. Stanza 98, Nîtiśataka. भूपाल &c.="राज्ञां भ्रुकुटीकुटिला भ्रुकुटीवक्रता तस्या व्यापारः चलनं तेषु पण्याङ्गना वेश्यासमा। यथा यत्र यत्र राज्ञां भ्रुकुटी उद्देशः तत्र वेश्या नृत्यं करोति वेश्यायाः

सख्यं आस्थायि तथैव इयमपि." This is the gloss in G. In the margin is added the following; कुटीरविहरेति पाठे भूपालानां राज्ञां भ्रुकुटयेव कुटीरमहस्तत्र विहारो विलासः स एव व्यापारस्तेन पण्याङ्गना;—"a prostitute in the work (or whose work is that) of sporting in the house of a prince's eye-brows."—*S'ardúlavikrídita.*

St. XVIII.—As to कूर्म see note on Nitiśataka St. 35. On ध्रुव, see Matsya Purâṇa IV., 36 or better CIV., 56 *et seq.* On संजातव्यर्थपक्षाः R. says संजाता उत्पन्नाश्च ते व्यर्थाः प्रयोजनशून्याश्च ते संजातव्यर्थाः तैस्तुल्या ते (*sic*) तथा । अथवा संजाताः तथा विगतः अर्थपक्षोर्थ एव साध्यं येषां ते तथा. It means, "who possess wings to no purpose." नोपरिष्टात् &c.=not high nor low in the matter of doing good to others, *i.e.* quite unconnected with that work. The commentary in M. says उभयोरपि पक्षयोरिहलोकपरलोकलक्षणयोः एकोपि न किंचित्—जातनष्टाः=born and dead, *i.e.* they do not really live. R. says उत्पन्नमात्रा मृतमात्रा इत्यर्थः निरर्थकावतारा इति भावः. In उपरिष्टात् and अधः there is also an oblique reference to the positions of ध्रुव and कूर्म (as suggested by Mr. A. V. Kâthavaṭe) and perhaps also to the पक्ष which should enable them to go upwards and downwards. उदुम्बरमशक is a proverbial expression like कूपमण्डूक. This Stanza is quoted as Bhartrihari's in Sarngadhara, p. 596 (Banâras Ed).—*Sardúlavikrídita.*

St. XIX.—निर्विशते=sticks obstinately to. See Siddh. Kaum. II, 241. संन्यस्यति.=abandons, becomes indifferent to.—*Sardúlavikrídita.*

St. XX.—गालि=abuse. On शशकविषाण see note to Nîtiśataka St. 45.—*Malini.*

St. XXI.—See Nîtiśataka, Miscellaneous Stanza 10.

St. XXII.—सुखैर्वा &c.—the result is the same with [what are called] pleasures or with sorrows, *i.e.* whether I am in worldly affluence or otherwise, I get food and clothing in the one case as in the other. The contrast between त्रिनेत्र and अन्ध is to be noted.—*Sikhârinî.*

St. XXIII.—करटिनः=elephants; for the first line. Comp. St. 89. निबद्धफलक=prepared board. See St. 39 (reading भुवनफलके), but the explanation of निबद्ध is not satisfactory. For झणज्झांकारकारं Comp. Uttararâmacharita; it means noisy. The last line is the same as in St. 48.—*Sârdlavikrídita.*

St. XXIV.—The second line is fatalism. Comp. यदभावि न तद्भावि भावि चेन्न तदन्यथा ॥ असंकल्पयन् thinking about, forming anticipations

about. गमागम = going and coming. अनुभवस्व must be taken as derived from भू प्राप्तौ, Siddh. Kaum. II., 181.—*Prithvî.*

St. XXV.—बहुतृणम् = not far short of a blade of grass. See Siddh. Kaum. I., 705, Magha II., 50. "It is only some men who attain even without (*i.e.* before) casting off this body that love for the knowledge of the unbroken and supreme bliss which the Yogis possess, and which is easily attainable by the favour of Śiva." —*Śârdûlavikrîḍita.*

St. XXVI.—मृत्युक्षयम् should be मृत्युः क्षयम् as in the Mahânâṭaka, p. 153, where this Stanza occurs. The last line is not metrical as it stands. In the Mahânâṭaka it runs thus: चेतः सत्पुरुषाभिमानपदवीं मिथ्यैव किं खिद्यसे. There are also other differences. It is quoted by S'ârngadhara, p. 46, with some various readings.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. XXVII.—विकल्प = fancies, reveries, see note on St. 76. प्रपत्तुम् = to reach, to attain to.—*Vanśastha.*

St. XXVIII.—तदपि = तथापि, nevertheless. Comp. St. 22.—*Śikharinî.*

St. XXIX.—This Stanza is in substance the same as St 74 *supra,* and should have been noted only in the various readings under that Stanza. भव्य is explained by Râmarshi as श्रेष्ठ or स्वादु. On the first line R. adds आहारस्य गिलितस्यैकरूपत्वादित्यर्थः similarly on the second देहाच्छादनस्यैकरूपत्वात्, on the third भोगस्यैकरूपत्वादवसाने विरसत्वाच्च, on the last देहस्य नश्वरत्वे एकत्वानेकत्वभ्रमणे को विशेषः ॥ एतेन रसस्पर्शादयः पदार्थाः सर्वेप्यनित्या इति भावः ॥.—*Sragdharâ.*

St. XXX.—*Anushṭub.*

St. XXXI.—अदैन्य = that in which there is no humiliation nor self-abasement. सत्र = पूजन (commentary, G.) अवार्य = that from which none can be kept off. अक्षयनिधिम् = अक्षयस्य निधिम् (commentary G.) which is not clear. It means, I think, that in which there is an exhaustless treasure. अप्रतिहत is nearly the same as अवार्य. N.'s reading is therefore better.—*Sârdûlavikrîḍita.*

St. XXXII.—Compare St. 79 *supra.*—*Mandâkrântâ.*

St. XXXIII.—तरंगभङ्ग—Comp. Prasannarâghava Nâṭaka, p. 166. Râmarshi renders भङ्ग apparently by वामन (original वानन) and adds महान्तो हि कल्लोलाः शीघ्रं नश्यन्तीति भावः. The commentary in M. renders it by रचना. The former, *i.e.,* breaking I prefer and take to be the meaning in the Prasannarâghava. On the case of दिनानि, see Siddh. Kaum. I., 268. बोधका has no particular propriety, probably it means instructors of people.—*Sârdûlavikrîḍita.*

St. XXXIV.—वक्त्रमीक्षसे—Comp. St. 95 or 69. प्रत्याशया धावसि = run about through hopes or expectation [of getting some favour]. क्व &c. = where and what penance have you practised? The Stanza occurs also at p. 303 of the Kâvyasangraha.—*S'ârdulavikrîdita.*

St. XXXV.—See Nitiśataka Miscellaneous St. 15.

St. XXXVI.—See do. St. 2.

St. XXXVII.—See do. Miscellaneous St. 16.

St. XXXVIII.—The construction of तदेव in the text is somewhat difficult. The reading of N. is therefore preferable, only all the other five copies are at one. As it stands it must be taken thus शिरोरुहाणां शिरसि सितं वर्णं तदेव पुंसां जरापरिभवस्य स्थानं वीक्ष्य &c. The reading शकल is better as referring to the bit of bone suspended over a चाण्डालकूप.—*Vasantatilakâ.*

St. XXXIX.—समारम्भ = attempts, deeds comp. Gîtâ IV., 19. गृहव्यापाराः गृहस्थाश्रमा इत्यर्थः says Râmarshi. अशनि &c = made of the adamantine stone. Râmarshi takes it as अशनिर्वज्रं ग्रावाणश्च.—*Śikharinî.*

St. XL.—This Stanza occurs in the Śringâraśataka (See Kâvyasangraha, p. 292,) and in the Mrichhakaṭika, p. 139.—*Vasantatilakâ.*

St. XLI.—खर = sharp, rough. Mallinâtha on Raghu VIII., 9 renders it by तीक्ष्ण.—*Vasântatilakâ.*

St. XLII.—हन्त हर्षे (Medinî) हरिण, see St. 41. वृत्तिः see St. 59. For the case of भक्ति, see Siddh. Kaum. I., 278. न्स्यै should be न्स्ये—" those whose minds are [fixed] exclusively on internal tranquillity (*i.e.* self-restraint)."—*S'ikharinî.*

St. XLIII.—स्वादिष्ट is a superlative, its construction with the ablatives is to be noted. रसवत् may be taken with अक्षर as an independent epithet. The commentary in M. is as follows: यावत्-(*sic* should व be omitted?) दैवी वाक् अमृतात्मनः कवीश्वरस्य अक्षरं ब्रह्म वाति (*sic* प्रस्रवति?) प्रसूते तेनैवाक्षरेण वयं तृप्ताः संतुष्टाः किं लक्षणमक्षरं मधुनोपि स्वादिष्टं किंवत् घृताद्विरसवत् यथा घृताद्विरसः आदिशब्दात् क्षीरखण्डाघृतानीव किममृतात्मनः कवीश्वरस्य अक्षरं मधुनोपि स्वादिष्टं रसवतः तव रसमयस्य. This is very obscure. The translation I propose is this: " We are pleased with simply those sweet utterances more delicious than honey or clarified butter which the divine and immortal Speech sends forth from her sweet body;" or perhaps अमृतात्मन : might be taken as one and then it will be " from her sweet ambrosial body." धृति may be either pleasure as in Kirâta VIII., 3, or support, sustentation as in श्रिये एषा श्रिये (Uttararâmacharita).—*S'ardûlavikrîdita.*

BOMBAY: PRINTED AT THE EDUCATION SOCIETY'S PRESS, BYCULLA.